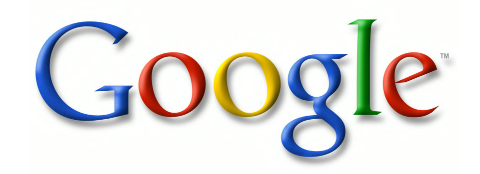
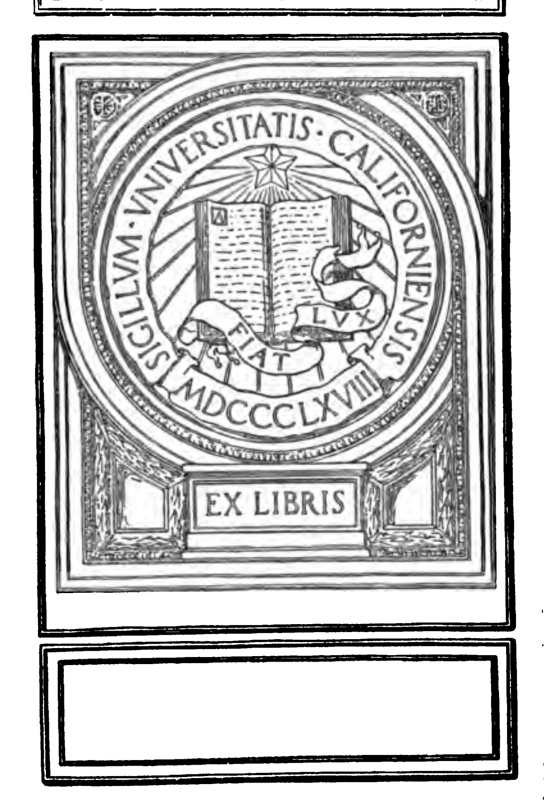
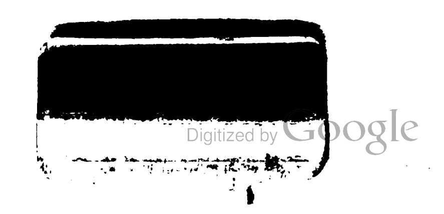

SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
FIAT LVX
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

Otto Bremer
12. 1. 11.

MAGYARORSZÁGI

NÉMET NYELVJÁRÁSOK

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PETZ GEDEON

LEV. TAG.

6. FÜZET.

A KALAZNÓI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

SCHÄFER ILLÉS

Ára 1 kor. 20 f.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

Magyarországi Német Nyelvjárások.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából

szerkeszti PETZ GEDEON lev. tag.

A M. T. Akadémia I. (nyelv- és széptudományi) osztálya 1903 jún. 8-án tartott ülésében hozott határozatával kivánatosnak mondotta, hogy — magyar nyelvjárásainknak régóta folyamatban levő tudományos ismertetése mellett — a hazai nem-magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság is indúljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló nyelvtudományi bizottságot bízta meg. E bizottság javaslata alapján az osztály mindenekelőtt a hazai német és szláv nyelvjárások tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; a M. T. Akadémiának 1904 január 25-én tartott összes ülése pedig megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn e határozatok értelmében a *Magyarországi Német Nyelvjárások* cz. sorozatot megindítjuk, azt hiszszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk nemcsak az általános nyelvtudomány ügyének, hanem a magyar nyelvészetnek is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső feladatának és kötelességének ismerte. Hogy csak egyet említsünk: a magyar nyelv kölcsönszavaira vonatkozó kutatásnak okvetetlenül szüksége van a hazánk területén élő nem magyar nyelvjárások szókincsének pontos és hiteles ismeretére. Tanulmányaink erre nézve megbizható anyagot kivánnak nyujtani, a minthogy viszont lehetőleg ügyet fognak vetni az illető nyelvjárásoknak a magyarból került elemeire is. Ekkép e tanulmányokkal is elő akarjuk mozdítani ama tudományos törekvéseket, melyek hazánk lakossága történetének és szellemi életének, nyelvének és szokásainak részletes felkutatására irányulnak, és hozzá akarunk járulni ama fontos feladat megoldásához, melyet Akadémiánk alapszabályai tűznek elénk: *a hazának minden tekintetben való megismertetéséhez.*

A *Magyarországi Német Nyelvjárások* sorozatából eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. Dr. Gedeon Alajos: *Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana.* 1905. 78 l. Ára 1 kor. 50 fill.

2. Lindenschmidt Mihály: *A verbászi német nyelvjárás alaktana.* 1905. 38. l. Ára 90 fill.

3. Gréb Gyula: *A szepesi felföld német nyelvjárása.* 1906. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.

4. Hajnal Márton: *Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.* 1906. 64 l. Ára 1 kor. 20 fill.

5. Dr. Kräuter Ferencz: *A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana.* 1907. 52 l. Ára 1 kor.

A vállalat feladatairól l. részletesebben *Akadémiai Értesitő* 1905. évf. 472. l.

A KALAZNÓI NÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA

IRTA

SCHÄFER ILLÉS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

BREMER

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A kalaznói német nyelvjárás hangtana.*)

Kalaznó egyike azoknak a tolnamegyei német falvaknak, melyek a XVIII. század első felében, főkép III. Károly uralkodása alatt keletkeztek. Lakói bevándorolt ág. h. evang. német parasztok, kiknek létszáma az 1900. évi népszámláláskor 955 volt; ma azonban már 1000-en fölül lesznek. Más fajokkal nem keveredtek, úgyhogy nyelvök is lehetőleg ment idegen befolyásoktól.

Czoernig «Ethnographie der oesterreichischen Monarchie» czímű művének III. kötetében chronologiai áttekintését adja a XVIII. század kezdete óta alapított falvaknak, ill. telepítvényeknek, a melyek között Kalaznót is megemlíti, a következő megjegyzésekkel: «Die Deutschen langten 1722 an, hat (t. i. Kalaznó) jetzt (1857) 1230 Einw. (Rheinländer). Gründer der Ansiedelung:

---

*) Irodalom: *Czoernig, K.*, Ethnographie der österreichischen Monarchie. Wien, 1855. — *Sievers, E.*, Grundzüge der Phonetik[5]. Leipzig, 1901. — *Wilmanns, W.*, Deutsche Grammatik. Erste Abteilung: Lautlehre[2]. Strassburg, 1897. — *Behaghel, O.*, Geschichte der deutschen Sprache[2]. Strassburg, 1898. (Sonderabdruck aus der zweiten Auflage von Pauls Grundriss der germanischen Philologie.) — *Paul, H.*, Mittelhochdeutsche Grammatik[5]. Halle. 1900. — *Michels, V.*, Mittelhochdeutsches Elementarbuch. Heidelberg, 1900. — *Braune, W.*, Abriss der althochdeutschen Grammatik[3]. Halle, 1900. — *Kauffmann, Fr.*, Geschichte der schwäbischen Mundart. Strassburg, 1890. — *Heilig, O.*, Grammatik der ostfränkischen Mundart des Taubergrundes und der Nachbarmundarten. Leipzig, 1898. — *Heeger, G.*, Der Dialekt der Südost-Pfalz. I. Theil: Die Laute. Progr., Landau, 1896. — *Schmidt, H.*, A verbászi német nyelvjárás. (Egyetemes Philologiai Közlöny XXIII. 1899.) — *Wülcker, E.*, Lauteigentümlichkeiten des Frankfurter Stadtdialekts im Mittelalter. (PBB. IV. 1.) — *Kehrein, J.*, Volkssprache und Volkssitte in Nassau. Bonn, 1872. — Rövidítések: *ófn.* = ófelnémet, *kfn.* = középfelnémet, *úfn.* = újfelnémet. A > jel a fejlődés irányát tünteti föl.

Mercy.» A falu alapítója tehát Mercy, kiről Czoernig munkájának más helyén (III. k. 8. o.) ezt mondja: «Graf Florimund Claudius Mercy von Argenteau berief (1720—1730) viele deutsche Colonisten aus Würtemberg, Hessen, Nassau und der Rheinpfalz in das Tolnaer und Baranyer Komitat.»

Ez adatokból csak annyit tudunk meg, hogy a kalaznóiak a Rajna vidékéről jöttek (Rheinländer), de nem határozhatjuk meg közelebbről eredeti németországi lakóhelyüket, mert Czoernig csak nagyobb területeket (Würtemberg, Hessen, Nassau és Rheinpfalz) nevez meg, várost, falut pedig egyet sem említ. Minthogy Czoernig könyvén kívül más történeti források ez idő szerint nem állnak rendelkezésemre, be kell érnem egyelőre azzal a hypothetikus kijelentéssel, hogy talán nem is volt a bevándorlóknak közös lakóhelyük Németországban, hanem valószínűleg több helyről, vidékről kerültek együvé. Kétségtelen tény gyanánt állítom azonban, hogy a bevándorlók vagy kivétel nélkül, vagy legalább is túlnyomó többségben középnémet (mitteldeutsch) területről valók, mert nyelvjárásunk fejlődésének mai alakjában határozott középnémet jelleget mutat, a mi jelen értekezésem folyamán ki fog tűnni. Kevés eltéréssel ugyanezt a nyelvjárást beszélik a szomszéd evangelikus német falvak is (Varsád, Kistormás, Felsőnána, Kéty, Murga és Gyönk részben, Szárazd, Hidegkut, Udvari), a melyeknek lakói már külső megjelenésükben, viseletben és szokásaikban is sok egyező vonást mutatnak, úgyhogy idegen ember alig tudja őket egymástól és a kalaznóiaktól megkülömböztetni. Nagyon tanulságos volna e szomszéd falvak beszédjét a kalaznóival összehasonlítva tárgyalni, de mivel azok nyelvjárását nem ismerem egész pontosan, csak a kalaznóira szorítkozom. E nyelvjárás anyanyelvem lévén, leírásánál első sorban saját magamon tett megfigyeléseim szolgálhattak alapul.

A következőkben tehát csak a kalaznói nyelvjárás hangjait fogom tárgyalni, és pedig három fejezetben:

I. A hangok kiejtése, képzése.

II. A hangok történeti fejlődése; megfelelőik a középfelnémet nyelvben.

III. A főbb hangtani sajátságok összefoglalása és az azokból levont következtetések a nyelvjárás hovatartozását illetőleg.

I. A hangok kiejtése, képzése.

1. Magánhangzók.

1. §. Nyelvjárásunkban a következő egyszerű magánhangzók fordulnak elő: *a, ā; ǫ, ǭ; o, ō; u, ū; œ̇, œ̄; ę̄, ę; e, ē; i, ī; ə.* A vízszintes vonás mindenütt a hang hosszúságát jelöli. Diphthongus mindössze kettő van: *au* és *ai;* csak az utóbbi, az *ai* fordul elő hosszan, a mikor is csak az első componense, az *a* nyúlik meg az *i* rovására, úgyhogy a diphthongus akkor ilyenformán jelölhető: *āⁱ;* pl. *hāⁱ* = Heu.

Hogy a magánhangzók e jeleit megmagyarázzuk és a velük jelölt hangok articulatióját, képzését leírjuk, leghelyesebb lesz, ha a legutolsó jellel, az *ə*-vel kezdjük; ez mintegy indifferens hangjelének mondható, a mely alapul szolgálhat a többi magánhangzók képzésének leírásánál.

2. §. *ə.* E jellel olyan hangot jelölök, a melynek képzésénél a nyelv minden feszültség nélkül való; az ínyvitorla szabadon csüng alá; nem zárja el az orrüreget, úgyhogy a tüdőből kitóduló levegő nemcsak a száj-, hanem — legalább részben — az orrüregen át is távozhatik. Nem okvetlenül szükséges azonban, hogy az orrüregen is menjen ki levegő, a fődolog az, hogy száj- és orrüreg együtt alkossák a resonatort a zönge számára. Tehát orrhangú vocalist kapunk, a milyent önkénytelenül nyögésnél is hallatunk; csak röviden fordul elő és rendesen a hangsúlytalan szótagok magánhangzóit és az irodalmi *-en* végzetet helyettesíti nyelvjárásunkban.

3. §. *œ, œ̄.* Palato-velaris magánhangzó, nyelvjárásunk legnyiltabb *e*-hangja, a mely csak *r* előtt fordul elő; képzésénél a nyelvvállás ugyanaz, mint az előbbi hang kiejtésénél, az ínyvitorla azonban elzárja az orrüreget. Egyrészt ezért, másrészt meg azért, mert a nyelv és a lágy íny feszültebbek, tisztább zöngét kapunk, mint az *ə* képzése alkalmával, a mely sokkal tompább hangzású; nagyjából azonosíthatjuk a magyar nyilt *e*-vel pl. e szóban: *erre.*

4. §. *a, ā.* E hangot úgy képezzük, hogy a nyelvet nyugalmi helyzetéből kissé hátrahúzzuk; az orrüreg rendesen el

van zárva, csak nasalis mássalhangzók szomszédságában kapunk tompa orrhangú *a*-t: pl. *man* = *Mann* (külön jelet nem használok ilyenkor). Nyelvjárásunknak legnyiltabb velaris magánhangzója, a mennyiben a nyelv és a lágy íny közti távolság e hang képzése alkalmával a legnagyobb. Hosszú megfelelőjét körülbelül azonosíthatjuk a magyar *á*-val.

5. §, *ǫ*, *ǭ*. Nyelvjárásunknak ajakműködéssel képzett (velaris) magánhangzói között a legnyiltabb ejtésű, középhelyet foglal el a nyelvjárás *a*- és zártabb ejtésű labialis *o*-hangja között és képzése körülbelül azonos a magyar labialis *a*-éval. A nyelv a hátsó lágy íny felé közeledik, az által, hogy (az *a*-helyzetből kiindulva) kicsit emeljük és egyúttal kissé előre is toljuk; az ajkak működése csak abban áll, hogy a szájszögleteket alig észrevehetően összehúzzuk, így lesz a hang labialissá.

6. §. *o*, *ō*. A nyelv hátának a hátsó lágy ínytől való távolsága valamivel kisebb, mint az *ǫ*-nál, az ajaknyílás is valamivel keskenyebb, mert az ajkakat kicsit összébb húzzuk, de nem toljuk előre, nem csucsorítjuk.

7. §. *u*, *ū*. Legzártabb velaris képzésű labialis magánhangzó nyelvjárásunkban. Az *o*-helyzetből kissé fölfelé mozdítjuk a nyelvet és egyuttal valamicskét előretoljuk, a minek következtében a nyelv az elülső lágy íny felé articulál. Az ajkak működése e hang képzésénél sem nagyon erős, mert csucsorításnak — legalább rendes, nyugodt beszédben — itt sincs helye; alig valamivel szűkebb az ajaknyílás (középütt), mint az *o*-nál.

8. §. *ę*, *ę̄*. Legczélszerűbb e hang articulatiójának leírásánál az *œ*-t alapul vennünk. Ha a nyelvet a nyugalmi helyzetből fölfelé mozgatjuk és előre is toljuk egy kicsit, kapjuk a nyelvjárásnak ezt a közép *e*-jét; a nyelv a kemény íny hátsó része felé articulál, a nyelv hegye az alsó metszőfogak élére támaszkodik. Zártsági fok tekintetében megfelel e palatalis magánhangzó a velaris hangsor *ǫ*-jának.

9. §. *e*, *ē*. A nyelv azzal, hogy az *ę*-helyzetnél valamivel följebb emeljük és megint kicsit előretoljuk, körülbelül a hátsó és elülső kemény íny határa felé közeledik. Zártsági foka meg-

felel a velaris hangsor *o*-fokának; legzártabb *e*-hangja nyelvjárásunknak.

10. §. *i*, *ī*. A nyelv közeledik az elülső kemény ínyhez; tehát nemcsak valamivel magasabb a nyelvállás, mint az *e* képzésénél, hanem megint kicsit előre is toljuk a nyelvet; nyelvjárásunk legzártabb palatalis magánhangzója.

11. §. E leírásokból, a melyek természetesen — megfelelő készülékek híján — csak megközelítőleg lehetnek pontosak, láthatjuk, hogy csak a velaris hangzók (az *a* kivételével) labialis hangok: *ǭ*, *ǭ*; *o*, *ō*; *u*, *ū*. Ajakműködéssel képzett palatalis magánhangzók nincsenek nyelvjárásunkban. Láttuk külömben, hogy az ajakműködés a három velaris hangzónál sem túlságosan erős.

Megjegyzendő, hogy a hosszú hangzók általában mindig szűkebb ejtésűek, mint a rövidek, vagyis a nyelv a hosszú hangzók ejtésénél — több ideje lévén — jobban megközelíti a szájpadlást.

A diphthongusjeleket illetőleg csak annyit tartok szükségesnek megemlíteni, hogy megtartottam ugyan a szokásos jeleket, de a második componens az *au*-ban inkább *o*-nak, az *ai*-ban pedig inkább *e*-nek, sokszor *ę*-nek hangzik.

Orrhangú mássalhangzók szomszédságában minden magánhangzónak tompább hangzása van, mert az ínyvitorla az ilyen, nasalisok szomszédságában levő magánhangzó képzése alkalmával vagy *még* nem zárja el teljesen az orrüreget, vagy *már* nem zárja el; szóvégi *n*, hosszú magánhangzó után (látszólag) eltűnt, de nem nyomtalanul, mert mintegy beleolvadt a hangzóba, mely így tompa hangzást, nasalis színezetet kapott tőle. Jelölni csak ebben az egy esetben jelölöm az orrhangú magánhangzót, és pedig ilyenformán: *ā~*, *ō~* stb.; egyéb esetekben jelöletlenül hagyom. Az *ə* hangnál fölösleges e jel, már csak azért is, mert az *ə* már magában is mindig orrhangú vocalist jelöl.

2. Mássalhangzók.

12. §. Folyékony mássalhangzók: *l*, *r*; orrhangú mássalhangzók: *m*, *n*, *ŋ*; pillanatnyi mássalhangzók: *p*, *t*, *k*; *ph*, *kh*; *ts*, *tš*. Folytonos mássalhangzók: *f*, *v*, *đ*, *s*, *ś*, *j*, *χ*, *γ*; hehezet: *h*.

Állapítsuk most meg e jelek értékét.

13. §. *r, l.* Ezek a liquidák szótagképzők (sonansok) is lehetnek, a mikor is ezeket a jeleket alkalmazom: *ṛ, ḷ.*

Az *r* nyelvjárásunkban rendesen kisebb-nagyobb rezgéssel képzett alveolaris *r* (Zungenspitzen -*r*): a nyelv hegye a felső foghús középső része felé artikulál.

Az *l* coronal-alveolaris, és bilateralis képzésű hang, azaz: a nyelv elejének széle a felső metszőfogak középső alveoláit érinti és a levegő a nyelv két oldalsó széle és a zápfogak közt támadt két nyíláson áramlik ki, természetesen zörej nélkül.

14. §. *m, n, ŋ. m* (bi)labialis, *n* dentalis, *ŋ* velaris nasalist jelöl; *ŋ* helyettesít: kfn. *n*-et *k* előtt, magánhangzók között, magánh. és *ṛ, ḷ, ṃ, ṇ* között álló meg szóvégi *ng(-nge)* hangkapcsolatot. Sonansok: *ṃ, ṇ.*

15. §. *p, t, k; ph, kh. p* bilabialis, *t* dentalis, *k* rendesen velaris, csak palatalis magánhangzók szomszédságában palatovelaris explosiva; mind a három zöngétlen; zöngés explosivák (*b, d, g* mediák) nincsenek nyelvjárásunkban. Szó elején magánhangzó előtt *p* legtöbbször, *k* mindig (*t* sohasem!) aspirata, hehezetet kap: *ph, kh;* ugyanis közvetlenül az explosio (a zár felpattanása) után előbb kis lehellet következik és csak ezután válik hallhatóvá a következő magánhangzó.

16. §. *f, v. f* zöngétlen labiodentalis spirans. *v* zöngével képzett labiodentalis spirans, labialis magánhangzók *(ǫ, o, u)* után azonban rendesen bilabialis a képzése; helyettesíti ez a zöngés *v* a szóközépi intervocalikus és *r, l,* vocalis meg vocalis, *ṛ, ḷ, ṃ, ṇ* között álló irodalmi *b* media explosivát, sokszor irodalmi *f* helyett is áll. Pl. e szókban: Schober, gehoben, heben, erben, färben, Stiefel, Ufer, a *b*-nek, illetőleg *f*-nek nyelvjárásunkban ez a *v* felel meg.

17. §. *s, ś. s* zöngétlen sziszegő spirans; a hangképző rés a nyelv eleje (a nyelvhát elülső része) és a felső foghús között van, a nyelv hegye az alsó metszőfogak élét érinti; a levegő a felső metszőfogaknak fuvódik neki.

ś szintén zöngétlen sziszegő spirans; képzésénél az egész nyelvet az *s*-helyzetből hátrahúzzuk és annyira emeljük, hogy a nyelv hegye a felső foghús alá kerül, a melyet azonban nem

érint. A nyelv jobb- és baloldali széle érinti az alveolákat és az ínynek ezekkel határos részeit, a nyelv háta középen behorpad, úgyhogy csatorna keletkezik, a melyen át a tüdőből kijövő levegő beáramlik a szájüreg elülső részébe, hol a resonantia folytán erős zörej támad.

18. χ, j, γ. χ palatalis és velaris zöngétlen spiranst jelöl, a szerint, a mint palatalis vagy velaris magánhangzók szomszédságában fordul elő. Pl. $i\chi$ = ich és $a\chi$ = ach. Ezt szem előtt tartva, azt hiszem, nincs szükség kétféle jelre; a hangképző rés az elsőnél a nyelvhát középső része és a kemény íny között van, az utóbbinál pedig a nyelvhát és az elülső lágy íny között.

j a zöngétlen palatalis χ-nek megfelelő zöngés spirans, mely azonban velaris magánhangzók előtt is előfordul.

γ a magánhangzók között álló, etymologiai *g* media explosivának felel meg nyelvjárásunkban és a velaris χ-nak megfelelő képzésű zöngés spiransféle hang, a melynek legfőbb jellemzője az, hogy képzése alkalmával nem keletkezik zörej; csak a zöngét halljuk. Pl. *tǭγə* = Tage.

19. §. *đ*. Szintén zörej nélkül képzett postdentalis coronalis zöngés spirans, a mely magánhangzók között álló, etymologikus dentalis explosivának, legtöbbnyire *d* mediának felel meg. Pl. *fǭđə* (Faden), *vęđr* (Wetter).

20. §. *ts*, *tš*. Ezek nyelvjárásunk affricatái, a melyeknek képzése a *t* és *s*, illetőleg a *t* és *š* hangok együttes ejtésében áll.

21. §. *h* gyönge hehezet, a mely csak a szó elején fordul elő. Pl. *haus* = Haus.

Nézzük már most, hogy nyelvjárásunk mai hangjai milyen kfn. hangok megfelelői és milyen változásokat mutatnak a kfn. nyelv hangjaihoz viszonyítva.

II. A kfn. hangok megfelelői nyelvjárásunkban.

1. A hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

Kfn. *a*.

22. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzó-csoportok, etymologiai geminaták és affricaták előtt, továbbá legtöbbször oly (etymologiailag is!) egyszerű mássalhangzó előtt, a melyet *-er*, *-el* hangsúlytalan végszótagok követnek.

Megnyúlt a kfn. rövid hang rendesen egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána *-er*, *-el*, továbbá legtöbbször *r*+dentalis, ritkábban *ht* $(= \chi t)$ és *lt* v. *ld* kapcsolatok előtt, mely utóbbi esetben a *t (d)* kiesése folytán mintegy pótló-nyújtásnak tünik föl a rövid hang megnyűlása.

Jegyzet. Ófn. *sc (sk)* > kfn. *sch* valószínűleg *šš* értékével bírt, tehát geminata volt a kfn. nyelvben; úgy szintén kfn. *ch* (< ófn. *hh*) magánhangzók közt $\chi\chi$ geminata volt. Nyelvjárásunkban ugyan nincsenek már geminaták, de azért külömbséget tesz régi geminata és egyszerű mássalhangzó között: az előbbi ugyanis fortis ejtésű, az utóbbi a legtöbb esetben lenis. Fortisok előtt megmarad a rövid hang. Megjegyzendő még, hogy szóvégi kfn. *ȥ* is, a melynek magánhangzók között szóközépi *ȥȥ* geminata felel meg, nyelvjárásunkban rendesen szintén megakadályozza a rövid hang megnyúlását.

Minőség. A megnyúlt hangzó rendesen egy fokkal zártabb is: *ǭ*, sőt egyszerű nasalis cons. előtt: *ō* vagy a szóvégi *n* beolvadása folytán: *ō̃*. Megtartja azonban eredeti nyíltságát a megnyúlt hang: *r* és *r*+dent., továbbá *ld (lt)* előtt.

A rövid hang rendesen változatlan, csak labialis és velaris mássalhangzó szomszédságában (vagy talán azért, mert feltételezhető korábbi hosszú hangból fejlődött?) lett tompább, zártabb *ǫ*.

23. §. Példák. 1. Kfn. *a* > *a*: *kaljə* (galge, Galgen), *khalb* (Kalb), *halts* (Hals), *salts* (salz, Salz), *haspl̥* (haspel, Haspel), *plastr̥* (Pflaster), *narp* (narwe, Narbe), *štark* (starc), *šarf* (scharf), *haut* (Haut), *mantl̥* (Mantel), *akr̥* (acker, Acker), *af* (affe, Affe), *šafə* (schaffen), *phaf* (pfaffe, Pfaffe), *khap* (kappe, Kappe), *lapə* (lappe, Lappen), *rapə* (rappe, Traubenkamm), *šnapə* (schnappen

= sántítani), *aləs* (alleʒ, alles), *šalə* (schallen), *man* (man, -nnes, Mann), *kham* (kamp, -mmes, Kamm), *vasṛ* (waʒʒer, Wasser), *kas* (gaʒʒe, Gasse), *fas* (vaʒ, Fass), *nas* (naʒ, nass), *našə* (naschen), *fašiŋk* (vaschanc, Fasching), *maχə* (machen), *laχə* (lachen), *waχə* (wachen), *kraχə* (krachen), *saχə* (Sachen), *taχ* (Dach), *apḷ* (appel v. apfel, Apfel), *rats* (ratze, Ratte), *sats* (Satz), *šats* (Schatz).

2. Kfn. *a* > *ā* (*r*, *r*+dent. és néhány szóban *lt*, *ld* előtt): *šār* (schar, Pflugschar), *kār* (gare, bereit és gänzlich; pl. *ti sop is kār* = a leves kész, megfőtt), *pārt* (Bart), *šārt* (scharte), *švārt* (swarte, Schwarte), *khārt* (Karte), *vārts* (Warze), *fārt* (Fahrt), *tsārt* (zart), *kārn* (Garn), *fārn* (varn, fahren), *mārt* (market > marht > mart, Markt); *pāl* (balde, bald), *fāl* (valte, Falte), *hālə* (halten, pl. *rū hālə* = Ruhe halten).

Kivételek: *hart* (hart), *vartə* (warten), *švarts* (schwarz), *varnə* (warnen); ingadozik a nyelvhasználat és éppen ebben az ingadozásban is nyilvánul a *r* hangnyújtó hatása e szavaknál: *kārtə* (Garten) és *kartə*, *ārm* és *arm* (Arm), *tārm* és *tarm* (Darm), *ārm* és *arm* (arm), *vārm* és *varm* (warm). A *lt* (*ld*) előtt rövid marad az *a*, ha a *t* (*d*) is megmarad: *khalt* (kalt), *alt* (alt), *valt* (Wald), *maltṛ* (Malter), *haltṛ* (Halter = pásztor).

3. Kfn. *a* > *ǫ* (egyszerű cons.+-*er*, -*el* és *ht*, *hs* > *χt*, *ks* előtt az esetek legnagyobb részében): *fǫtṛ* (vater, Vater), *hǫvṛ* (haver, Hafer), *kǫvḷ* (Gabel), *nǫvḷ* (Nabel), *šnǫvḷ* (snabel, Schnabel); *ǫχt* (aht, acht = nyolcz), *vǫχt* (Wacht), *vǫχtḷ* (wahtel, Wachtel), *šǫχtḷ* (Schachtel), *šlǫχtə* (schlachten), *trǫχtə* (trachten), *vǫks* (Wachs), *vǫksə* (wachsen), *trǫχt* (Tracht).

1. Jegyzet. *(ə)rǫpṛ* (herab) valószínűleg a herunter analogiájára kapta az -*er* végzetet, a mely azonban hiányozni is szokott: *(ə)rǫp* (pl. *khom (ə)rǫpṛ* v. *(ə)rǫp* = komm herab!), *nǫpṛ* (hinunter analogiájára) és *nǫp* (hinab); kfn. jaget > *jǫχt* (Jagd).

2. Jegyzet. Lehet, hogy a fent idézett példákban a rövid magánhangzó zártabb, tompább voltának oka a szomszédságában levő labialis spirans, illetőleg a velaris képzésű *χ*, *k*, de elfogadhatóbbnak tartom azt a másik magyarázatot, hogy ezek a szavak régebben hosszú *ǭ*-val ejtődtek, a mely aztán később megrövidült; vannak ugyanis nyelvjárásunkban még efféle szavak, a melyekben a hangzó hosszú, mint pl. *mǭγṛ* (mager), *lǭγṛ* (Lager), *tǭfḷ* (Tafel), *nǭχt* (Nacht), *ǭχt* (Acht), *ǭχtə* (achten, beachten), *fərǭχtə* (verachten), *ǭχ* (sajnálkozó v. méltatlankodó

hangon ejtett úfn. ach indulatszó) és *ǫχ* (röviden, dühösen ejtett ach). Már aztán a megrövidült hang zártabb minőségének a megtartásában lehet része a labialis-velaris szomszédság hatásának. Hogy a feltételezhető korábbi hosszú *ǭ* megrövidült, az analogiai hatásnak is lehet az eredménye, mint pl. ebben: *k(ə)mǫχt* (gemacht), a melynek régebben valószínűleg hosszú hangja volt, ez azonban a többi rövid hangzójú igealakok — pl. az infinitivus (*maχə*, machen) — analogiajára később megrövidült.

4. Kfn. *a* > *ǭ* (általában minden kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána *-er*, *-el* és néha *ht* (*χt*) előtt): *nǭs* (nase, Nase), *rǭse* (rase, Rasen), *rǭt* (rat, Rad), *plǭt* (blat, Blatt), *klǭt* (glat, glatt), *sǭt* (sat, satt), *tǭk* (tac, Tag), *krǭp* (grap, Grab), *tǭl* (Tal), *tsǭl* (Zahl), *vǭl* (Wahl), *šǭl* (Schale), *šmǭl* (smal, schmal), *šǭdə* (schade, Schaden), *kmǭdə* (made = kaszált rend), *fǭdə* (vadem, Faden), *mǭγə* (mage, Magen), *jǭγə* (jagen), *krǭγə* (krage, Halskragen), *krǭvə* (graben); *nǭχt* (naht, Nacht), *ǭχt* (aht, Acht, Aufmerksamkeit), *ǭχtə* (ahten, achten v. beachten), *f(ə)rǭχtə* (verachten).

Jegyzet. Összevonás folytán lett kfn. *-age-* rendesen *ǭ*: *sǭ* (sage imper. és ich sage), *sǭt* (ihr saget), *ksǭt* (gesagt); *klǭ*, *klǭt*, *kəklǭt* = klage! és ich klage, klag(e)t, geklagt; *trǭ*, *trǭt*, *kətrǭt* = trage! és ich trage, ihr trag(e)t, getragen. Az infinitivus és præs. impf. pl. 1. és 3. sz., melyek a kfn.-ben *-en*-re végződnek, nyelvjárásunkban *-ə*-végűek, úgyhogy ezekben az alakokban a többi alakok (hosszú) *ǭ*-jának mintegy *ǫə* diphthongus felel meg: *sǫə* (sagen, wir és sie sagen), *klǫə* (klagen, wir és sie klagen), *trǫə* (tragen, wir és sie tragen); ide tartozik a *vǫə* (Wagen) szó is. Tulajdonképpen úgy áll a dolog, hogy itt az eredetileg hosszú hang megrövidült, mert nyelvjárásunknak közvetlenül hozzája csatlakozott rendes infinitivus-végzetével, az *ə*-vel egy szótagot alkotott és így időtartamának egy része az *ə* ejtéséhez vált szükségessé, vagyis: a hosszú hangnak meg kellett rövidülnie. Ezzel a jelenséggel külömben a kfn. hosszú hangzók fejlődésénél is találkozunk.

5. Kfn. *a* > *ō* (egyszerű nasalis mássalhangzó előtt): *nōmə* (name, Name), *lōm* (lam, lahm), *hōmr̥* (hamer, Hammer); az *n* összeolvadt az előtte álló *a*-val orrhangú *ō*-vá ezekben: *hō~* (hane, Hahn), *tsō~* (zan, Zahn).

6. Umlaut: *œrvət* (arbeit, Arbeit), *œrvəs* (arweiȝ, arwîȝ, ärwiȝ = Erbse), *ēments* (Ameise); *sch*-umlaut: *ęš* (Asche), *vęšə*

(waschen); *jēkst, jēkt* (jagst, jagt), *meχst, meχt* (du machst, er macht), *sēst, sēt* (du sagst, er sagt), *frēkst, frēkt* (du fragst, er fragt); érdekes jelenség egyébként, hogy a fragen ige összes alakjaiban *ē* van *a* helyett: *frēk, frēγə, frēkt, k(ə)frēkt, frēγə* = ich frage, wir és sie fragen, ihr fragt, gefragt, fragen; *tœrf, tœrfst* (ich és er darf, du darfst) umlaut-ja valószínűleg a darf ich-ből és *tęs* (das) umlaut-ja a das ist-ből magyarázódik.

Kfn. *â.*

24. §. Mennyiség. Megmarad a hosszú hang általában kfn. egyszerű mássalhangzó előtt (legtöbbször akkor is, ha ezt *-er, -el* követi) és a szó végén. Mássalhangzócsoport és néha kfn. egyszerű cons.+*-er* előtt néhány szóban megrövidül.

Minőség. Kfn. *â*-nak nyelvjárásunkban mindig zártabb hang felel meg, és pedig az esetek legnagyobb részében: *ō (o)*, néhány alakban a még ennél is zártabb *ū (ū˜, u)*; *n*-re végződő egytagú szavakban kfn. *â* > *ō˜ (ū˜)* az *n* beolvadása következtében. Az a sajátsága nyelvjárásunknak, hogy a kfn. *â*-t zártabb hanggal szereti helyettesíteni, az irodalmi nyelvből való néhány szóban is nyilvánul, a melyekben azonban a kfn. *â*-nak megfelelő hang — valószínűleg az irodalmi szavak nyílt *a*-jának hatása alatt — egy fokkal nyíltabb maradt, mint a rendes nyelvjárási szavakban.

Jegyzet. Hangsúlyoznunk kell, hogy a megrövidült hang is megtartja a nyelvjárás hosszú hangjának minőségét, a miből következtethetjük, hogy a minőségi változás megelőzte a mennyiségi változást.

25. §. Példák. 1. Kfn. *â* > *ō*: *ōvət* (âbent, Abend), *mōnət* (mânot, Monat), *ōnə* (âne, ohne), *mōnt* (mâne, Mond), *frōk* (vrâge, Frage), *hōr* v. *hōər* (hâr, Haar), *jōr* v. *jōər* illetőleg *joər* (jàr, Jahr), *ōdəm* v. *ōdm̥* (âtem, Atem), *prōdə* (brâten, Braten), *trōt* (drât, Draht), *šlōfə* (slâfen, schlafen), *ōs* (âs, Aas = cadaver), *krōf* (grâve, Graf), *kərōdə* (ge-râten, geraten = gelingen és gedeihen), *plōsə* (blâsen, blasen), *phōl* (phâl, Pfahl), *sōt* (sât, Saat), *švōγr̥* (swâger, Schwager), *vōk* (wâge, Wage), *vōrət* (wârheit), *sōmə* (sâme, Same), *ōdr̥* (âder, Ader), *švōp* (swâp, Schwabe); *plō* (blâ, blau), *krō* (grâ, grau).

Jegyzet. A *plō, krō* hosszú hangja megrövidül, ha *-ə* rag járul hozzá, pl. *iχ hun ploə un kroə kəvantr̥* = kék és szürke ruháim vannak (vö. 23. §., 4. p., jegyzet).

2. Kfn. *â* > *ō˜*: *ṡpō˜* (spân, Span), *jō˜* (jân = Weinbergszeile), *ō˜* (ân, an præp.).

3. Kfn. *â* > *ǭ* (irodalmi nyelvből való szavakban): *tǭt* (tât, Tat), *knǭt* (genâde, Gnade), *ṡtǭt* (Staat), *ṡtǭl* (stâl, Stahl), *ṡtrǭl*, *sunəṡtrǭl* (strâl, Sonnenstrahl), *pǭpst* és *pǫpst* (bâbes[t], Papst).

4. Kfn. *â* > *o* (mássalhangzócsoport és egyszerű cons.+*er* előtt néhány szóban): *kloftr̥* (klâfter, Klafter), *noχpr̥* (nâchgebûr, Nachbar); *plotr̥* (blâtere, Blatter = Blase), *jomr̥* (jâmer, Jammer); valószínűleg inkább csak a sűrű használat folytán rövidült meg a hang ezekben: *host, hot* és *losə* (hâst, hât és lâȝen = du hast, er hat és lassen).

5. Kfn. getân, hân, wâ (úfn. getan, haben, wo) nyelvjárásunkban: *kətū˜* (valószínűleg a *tū˜* infinitivus analogiájára régebbi szabályos *kətō˜*-ból), *hū˜, vū;* rövid az *u*: *iχ hun* (ich habe), *mēr hun* (wir haben), *si hun* (sie haben), továbbá ebben: *umǫχt, umẹχtiχ* (âmacht, Ohnmacht és ohnmächtig).

Jegyzet. Weinhold (Kl. Mhd. Gr. 27. §.): «In der gemeinen Umgangssprache neigte man sich, namentlich im Bairischen, Elsässischen und Mitteldeutschen, zur unreinen, dunkeln Aussprache des *â*, so dass es mit *ô* bezeichnet ward, z. B. blô, wò, getôn u. s. w. Die Verdumpfung schritt sogar später im Md. bis *u* hinab, z. B. *wu* u. s. w.»

e-hangok.

26. §. A kfn. nyelvben háromféle színezetű rövid *e*-hang volt: *e* (a rövid *a* első umlautja, legzártabb *e*), *ë* (idg. *e*-, illetőleg *i*-nek felel meg, nyíltabb az előbbinél) és *ä* (a rövid *a* későbbi umlautja, egészen nyilt, *a*-hoz közel álló hang); hosszú *e* csak kétféle van, a kfn.-ben: *ê* < *h, r, w* előtti germ. *ai* (minőség tekintetében valószínűleg: *ë*) és *œ* (a hosszú *â* umlautja, *ä*-minőséggel. A középnémet (mitteldeutsch) dialektusokban *ê* és *œ* összeestek, a mennyiben mindkettő rendesen hosszú zárt *e*.

Nyelvjárásunkban szintén megvan e háromféle *e*, de a határok, a melyek a kfn. *e*-ket egymástól elválasztották, eltolódtak.

Kfn. *e* (régi umlaut).

27. §. Mennyiség. Változatlan általában mássalhangzócsoportok, etymologiai geminaták és affricaták előtt, továbbá sok esetben egyszerű cons.+*er* előtt; megnyúlt rendesen egyszerű mássalhangzó előtt (ha nem következik utána -*er*) és néha *ŕ*+dent. előtt, ha nem állt be minőségi változás.

Minőség. Legkövetkezetesebben maradt meg zárt hangnak nasalisok előtt és ha megnyúlt, egyébként csak elvétve; az esetek legnagyobb részében kfn. *e* (ha nem nyúlt meg) egy fokkal nyíltabb: *ę*, *rr*, *r*+cons. előtt (ha nem nyúlt meg) pedig a legnyíltabb *œ* felel meg neki.

28. §. Példák. 1. Kfn. *e* > *e* (nasalisok: etymologiai *mm*, *nn*, *ng*, *nk* és *m*, *n*+egyéb cons. előtt mindig, más esetben csak elvétve): *hemə* (hemmen), *khemə* (kemmen, kämmen), *lemr̥* (ófn. lembir, Lämmer), *švemə* (swemmen = schwimmen machen), *iχ švem miχ* (= ich bade mich), *prenə* (brennen), *ten* (tenne, Tenne = pajta, mibe szénát raknak), *eŋl* (engel, Engel), *meŋ* (menege, Menge), *štreŋ* (strenge, streng), *leŋ* (ófn. lengî, Länge), *teŋkə* (denken), *treŋkə* (trenken, tränken), *fremt* (ófn. fremidi, fremd), *šeŋkə* (schenken), *šveŋkə* (swenken, schwenken), *šveŋl* (swengel, Brunnenschwengel), *šveŋrn* (swengern, schwängern), *en* (ende, Ende), *venə* (wenden), *mentš* (mensche, Mensch); *ret* (rede, Rede), *redə* (reden), *tu retst* (du redest), *œ(r) ret* (er redet), *fetr̥* (veter, Vetter). *khet* (Kette), *vekst* (ófn. wehsit, wächst), *štekə* (stecken), *velr̥*, *veli*, *vel* (m. f. és n. wel(h), welcher, welche, welch és welches), *tsvelf* (zwelf, zwölf).

2. Kfn. *e* > *ę* (a legtöbb esetben): *pęk* (becke, Bäcker), *pęt* (bette, Bett), *rętə* (retten), *lęfl̥* (leffel, Löffel), *ksęl* (geselle, Geselle = iparossegéd), *hęl* (helle, Hölle), *nęst* (Nest), *tręšə* (dreschen), *lęšə* (verleschen, löschen), *hętsə* (hetzen), *nętsə* (netzen), *lętst* (leste, letzte), *kręftiχ* (kreftec, kräftig), *hęlt* (helt, Held), *kęstr̥* (gestern), *tęχr̥* (decher, Dächer), *khęlvr̥* (ófn. kelbir, Kälber), *plędr̥* (ófn. bletir, Blätter), *ęst* (ófn. esti, Äste), *kęst* (ófn. gesti, Gäste), *khęl* (kelte, Kälte), *ęl* (ófn. eltî, Alter), *ęltr̥* (ófn. eltiro, älter).

3. Kfn. *e* > *œ* (*rr* és *r*+cons. előtt): *tœrn* (derren, dörren), *špœrn* (sperren = verriegeln), *tsœrn* (zerren); *kœrt* (ófn. gerta,

Gerte), *œrvə* (erben), *hœrpst* (herbest, Herbst), *vœrmə* (ófn. wermen, wärmen), *œrjṛ* (comp. arg-hoz).

4. Kfn. *e* > *ē* (rendesen egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána *-er* és néha *r*+dent. előtt, ha nem állt be minőségi változás): *ēsḷ* (esel, Esel), *tēnə* (denen, dehnen), *hēvə* (heven, heben), *lēγə* (legen), *vēlə* (welen, wählen), *tsēlə* (zeln, zählen), *tsēmə* (zemen, zähmen), *ēleniχ* (ófn. elilenti = elendig), *rēγə* (regen = mozgat); *pēr* (ófn. beri, Beere), *mēr* (mer, Meer), *fṛnēṛn* (ernern, ernähren), *švēṛn* (swern, schwören), *fēršt*, *fērt* (ófn. feris, ferit, du fährst, er fährt).

1. Jegyzet. Valószínűleg az umlaut nélküli alakok hatása a megnyúlt hang nyíltabb volta ilyenekben: *krǭp*, *krę̄vṛ* (ófn. grab, grebir = Grab, Gräber), *klǭs*, *klę̄sṛ* (Glas, Gläser), *šmǭl*, *šmę̄lṛ* (ófn. smelir, schmäler).

2. Jegyzet. Analogia útján nyúlt meg a vocalis ilyen alakokban: *hēpst*, *hēpt* (du hebst, er hebt), *lēkst*, *lēkt* (du legst, er legt), *vēlst*, *vēlt* (du wählst, er wählt), *kəlēkt* (gelegt) stb.

3. Jegyzet. Hanyagabb beszédben (kiejtésben) a *pēr*, *mēr*, *fṛnēṛn*, *švēṛn*, *fērt* alakok így hangzanak: *pēər*, *mēər*, *fṛnēərn*, *švēərn*, *fēərt*; sokszor meg az *n*, *t* előtti *r* articulatioja olyan gyönge, hogy a magánhangzó mintegy az *r* rovására látszik megnyúltnak, mert a rendes *r*-articulatióhoz szükséges energia a magánhangzó megnyújtására van fordítva.

Kfn. *ë* (idg. *e* illetőleg *i* megfelelője).

29. §. Mennyiség. Változatlan általában mássalhangzócsoportok és etymologiai geminaták előtt; megnyúlt rendesen egyszerű mássalhangzó előtt — ha nem következik utána *-er* v. *-el* — továbbá némely szóban *ht* (*χt*) és *r*+cons. előtt.

Ingadozást látunk a hang mennyiségét illetőleg, ha az egyszerű mássalhangzó után *-er*, *-el* következik; az esetek legnagyobb részében rövid marad a hang, *g* (*γ*)+*er* előtt rendesen megnyúlik.

Minőség. Rendesen változatlan, csak *r*, *r*+cons. előtt egy fokkal nyíltabb (*œ*), még akkor is, ha megnyúlt; nasalis előtt pedig egy fokkal zártabb: *e* vagy *ē*~, a szóvégi *n* beolvadása folytán.

30. §. Példák. 1. Kfn. *ë* > *ę* (mássalhangzócsoportok, geminaták és legtöbbször egyszerű cons.+*-er*, *-el* előtt): *fęlt* (ófn.

fëld, Feld), *kęlt* (gëlt, Geld), *hęlfə* (hëlfen), *męlkə* (mëlken), *vęlk* (wëlc, welk), *nęst* (nëst, Nest), *vęksl̥* (ófn. wëhsal, Wechsel), *sęks* (sëhs, sechs), *lękuχə* (ófn. lëbe-kuoche, Lebkuchen), *štękə* (stëcke, Stecken), *flękə* (vlëcke, Flecken), *plękə* (blëcken = Zähne blecken), *lękə* (lëcken), *ręχə* (rëche, Rechen), *ęsə* (ëʒʒen, essen), *męsə* (mëʒʒen, messen), *šprεχə* (sprëchen), *štęχə* (stëchen), *pręχə* (brëchen), *švęlə* (swëllen, schwellen), *męlə* (mëlden, melden), *šęlə* (schëlten), *tręfə* (trëffen), *phęfr̥* (ófn. pfëffar, Pfęffer), *fędr̥* (vëdere, Feder), *lędr̥* (lëder, Leder), *vędr̥* (wëter, Wetter), *lęvr̥* (ófn. lëbara, Leber), *nęvl̥* (nëbel, Nebel).

Jegyzet. Kfn. këc, këcke (adv.) és spëc, -ckes nyelvjárásunkban szintén rövid hangzóval fordulnak elő: *khęk* (*khękr̥ khœrl* = kecker Kerl) és *špęk*; a weg (kfn. wëc) szó is megtartja a rövid hangot pl. ilyen szólásokban: *ke vęk!*, *tœr is vęk* = gehe weg! der ist weg (ez oda van, vége van). *ke vęk* helyett ezt is mondják: *ke vękr̥*.

2. Kfn. *ë* > *ę̄* (általában egyszerű mássalhangzó előtt, némely esetben egyszerű cons.+*-er*, *-el* előtt is, továbbá néhány egytagú szóalakban *ht* előtt): *pę̄sə* (bësem, Besen), *ję̄də* (jëten, jäten), *knę̄də* (knëten), *pę̄də* (bëten), *lę̄və* (lëben), *trę̄də* (trëten), *štrę̄və* (strëben), *nę̄və* (nëben), *vę̄və* (wëben), *vę̄vr̥* (Weber), *lę̄γr̥* (lëger, Lager), *švę̄vl̥* (swëvel, Schwefel), *lę̄sə* (lësen), *štę̄lə* (stëlen, stehlen), *vę̄k* (wëc, Weg), *štę̄k* (stëc, Steg), *mę̄l* (mël, Mehl), *khę̄l* (kële, Kehle), *rę̄p* (rëbe, Rebe); *knę̄χt* (knëht, Knecht), *rę̄χt* (rëht, recht és Recht), *kflę̄χt* (geflochten), *šlę̄χt* és *šlęχt* (slëht, schlecht).

1. Jegyzet. Többtagú alakokban *ht* előtt is rendesen rövid marad a hang, különösen *ht*+*er* előtt: *fęχtr̥* (vëhter, Fechter = koldus), *šlęχtr̥ khœrl* (schlechter Kerl), *tu pist ə ręχtr̥ nar* = du bist ein rechter (echter) Narr (igazi bolond vagy); *kflę̄χt*, *iχ flę̄χt* és *flę̄χtə*, de *vr̥lęχə* és *vr̥lęχt* (kfn. lëchen = kiszáradni): hol a hosszú, hol a rövid hang javára történt analogiai kiegyenlítődés az egyes összetartozó alakok között.

2. Jegyzet. Az igék præs. impf. sg. 2., 3. és pl. 2. sz.-ű, továbbá part. præt. alakjainak szintén rendesen hosszú hangjuk van; mert az infinitivus, továbbá a præs. impf. sg. 1. és pl. 1. és 3. sz. szabályszerű hosszú hangjának a javára történt az analogiai kiegyenlítődés az ige alakjai között, pl. *lę̄və*, *iχ lę̄p*, *tu lę̄pst*, *œr lę̄pt*, *mer lę̄və*, *er lę̄pt*, *si lę̄və*, *œr hot kəlę̄pt*. Kivételes alak a *kęvə* (gëben), melynek vocalisa valószínűleg a *kest*, *kępt* (du gibst, ihr gebt) alakok befolyása alatt maradt meg rövidnek.

3. Jegyzet. *rẹə* (rëgen, Regen) rövid hangzójára vonatkozólag vö. 23. §., 4. p. jegyz.; *rẹ(γ)ərn, rẹγr̥t* v. *rẹərt* = regnen, es regnet.

3. Kfn. *ë* > *œ* (*r*+cons. előtt rendesen): *štœrn* (stërne, Stern), *œrnst* (ófn. ërnust, Ernst), *khœrn* (kërn, Kern), *kkœrts* (kërze, Kerze), *šmœrts* (smërze, Schmerz), *hœrts* (hërze, Herz), *šœrp* (schërbe, Scherbe), *mœrkŝ* (mërken), *štœrvə* (stërben), *vœrfə* (wërfen), *vœrn* (wërden), *lœrnə* (lërnen), *hœrpœrk* (herbërge, Herberge), *phœršiχ̨* (pfërsich, Pfirsich = őszi baraczk).

4. Kfn. *ë* > *œ̄* (rendesen szóvégi *r* előtt, némely egytagú szóban *r*+cons. előtt is): *pœ̄r* (bër, Bär), *hœ̄r* (hër = hierher), *vœ̄r?* (wër?, wer?), *švœ̄r* (swëher = Schwiegervater), *œ̄rə* (ërde, Erde), *vœ̄rt* (wërt, wert = würdig), *šœ̄rn* (schëren, scheren = schneiden), *fœ̄ršt* (vërs és vërse = Vers és Ferse), *kœ̄ršt* (ófn. gërsta, Gerste), *pœ̄rk* (bërc, Berg), *vœ̄rk* (Werg = kócz, csepű).

5. Kfn. *ë* > *ē* (egyszerű nasalis előtt): *prēm* (brëme = Stechfliege); kfn. sëhen (sehen), zëhen (zehn), geschëhen (geschehen) nyelvjárásunkban így hangzanak: *sē˜*, *tsē˜* v. *tseə* (vö. 23. §., 4. p., jegyz.) és *kšē˜*; rövid *e* van *n*+cons. előtt ebben: *pentsl̥* (pënsel, Pinsel).

Jegyzet. Kfn. lëdec v. (némelyek szerint) ledic, zëdel nyelvjárásunkban: *ledīχ* (ledig), *tsel* (Zettel); ófn. vënstar > *finstr̥* (Fenster).

Kfn. *ä* (az *a* későbbi, gyöngébb umlautja).

31. §. Mennyiség. Rendesen változatlan, csak két szóban nyúlt meg analogia útján.

Minőség. Csak *r*+cons. előtt egészen nyílt, *a*-hoz közel álló *œ*, a többi néhány esetben egy fokkal zártabb hang: *ẹ̄* (*ẹ*) felel meg neki.

32. §. Példák. 1. Kfn. *ä* > *œ* (csak *r*+cons. előtt): *fœrkl̥* (värkel, Ferkel = malacz), *mœrts* (märze, März), *kfœrt* (gevärte = fogat), *fœrvə* (värwen, färben), *štœrkə* (stärken = erősíteni), *vœrmə* és *vœ̄rmə* (wärmen).

2. Kfn. *ä* > *ẹ* és *ẹ̄* (nasalis+cons. előtt > *e*): *mẹχtiχ* (mähtec, mächtig); hosszú î okozta gyöngébb umlaut van ezekben: *šẹ̄tliχ* (schädelîch, schädlich = káros), *tẹ̄kliχ* (täge-lîh, täglich), *menliχ* (mänlîch, männlich).

Jegyzet. A *šętliχ, tękliχ* szavakban bizonyára a *šǭt* (schade) és *tǭk* (Tag) befolyása alatt nyúlt meg a hang.

Kfn. *ê* (germ. *ai*).

33. §. Mennyiségileg alig változott, csak egy-két szóban rövidült meg mássalhangzócsoport előtt és ha a szó végén közvetlenül a nyelvjárásbeli *-ə* rag járul hozzá.

Minősége nyelvjárásunkban (mint a középnémet nyelvjárásokban általában) rendesen: (zárt) *ē*, csak néhány szóban a szó végére kerülve: *ī*; szóvégi *n* összeolvad vele *ē˜*-vé. Két szóban, melyekben *r*+cons. előtt megrövidült, megfelel neki: *œ*.

34. §. Példák. 1. Kfn. *ê* > *ē* (a legtöbb esetben): *ēr* (êre, Ehre), *lēr* (lêre, Lehre), *lēr̥n* (lêren, lehren), *kəlērt* (gelêret, gelehrt), *khēr̥n* (kêren, kehren = wenden), *ēviχ* (êwic, ewig), *sēl* (sêle, Seele), *rē* (rêch, rê, Reh), *klē* (klê, Klee), *sē* (sê, See), *vēniχ* (wênec, wenig), *lēnə* (lêhenen, lênen = leihen), *mēr̥n* (mêren, mehren).

2. Kfn. *ê* > *ē˜* (a szóvégi *n* beolvadása folytán): *kē˜* (gên, gehen), *štē˜* (stên, stehen), *tsvē˜* (zwêne = zwei hímnemű főnevek előtt).

Jegyzet. Megrövidült kfn. *ê* ilyen alakokban: *kest* (du gehst), *štest* (du stehst), *to ked̥r̥* = da geht er, *to šted̥r̥* = da steht er, *ketr̥ fart?* = geht ihr fort?, *štetr̥ fęst?* = steht ihr fest? Ilyenek hatása alatt valószínűleg az er steht, geht és ihr geh(e)t és steh(e)t aztán minden helyzetben, általában röviden ejtődtek.

3. Kfn. *ê* > *ī* (legtöbbször a szó végén): *šnī* (snê, Schnee), *šlī* (slêhe, Schlehe = kökény), *mī* (mêr v. mê, mehr), *vī* (wê, weh = leid), *tsīp*, plur. *tsīvə* (zêhe, Zehe).

Jegyzet. A *šliə* (Schlehen plur.), *viə* (pl. *viə fīs* wehe Füsse = fájós lábak) rövid hangját illetőleg vö. 23. §. 4. p., jegyz.

4. Kfn. *ê* > *œ* (két szóban *r*+cons. előtt): *œršt* (êrste, erst) és *lœrχ* (lêrche, Lerche).

Kfn. *œ* (az *â* umlautja).

35. §. Mennyisége rendesen változatlan, csak néhány ige infinitivusában, a nyelvjárási *-ə* előtt rövidült meg és a *Gedäöhtnis* szóban.

Minősége szintén rendesen (zárt) *ē*, csak a Gedächtnis szóban: *ę* és kfn. spæne > *ṡpē˜* (Späne = forgács) az *n* beolvadása következtében.

36. §. Példák. Kfn. *æ* > *ē*: *khēs* (kæse, Käse), *ṡēr* (schære, Schere), *rētsḷ* (rætsel, Rätsel), *ṡvēγṛn* (swægerinne, Schwägerin), *ēdṛχə* (æderlîn, Äderchen), *kṡprēχ* (gespræche, Gespräch), *klēṛn* (klæren, klären), *tēt* (tæte, täte = tat coniunctivusa), *kēp* (gæbe, gäbe), *prēχt* (bræhte, brächte), *khēm* (kæme, käme), *vēr* (wære, wäre), *tsē* (zæhe, zäh), *ṡpēt* (spæte, spät), *knēdiχ* (genædec, gnädig), *jēriχ* (jæric, jährig), *ṡvēr* (swær, schwer), *sēliχ* (sælec, selig), *lēr* (lære, leer), *ō˜kənēm* (genæme = angenehm), *pəkvēm* (bequæme, bequem), *kfēr* (gevære = heimlich nachstellend), *kē* (gæhe < gâch, jäh); *ṡpē˜* (spæne, Späne).

Jegyzet. A *seə* (sæjen, säen), *kreə* (kræjen, krähen), *neə* (næjen, nähen), *meə* (mæjen, mähen), *treə* (dræjen, drehen) infinitivusok rövid vocalissal ejtődnek, ép úgy a præs. impf. pl. 1. és 3. sz. (vö. 23. §., 4. p. jegyz.); ezen igék többi alakjaiban azonban hosszú marad a hang: *sē*, *sēst*, *sēt*, *ksēt* (ich säe, du säest, er és ihr säet, gesäet) stb.

Kfn. *i*.

37. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzócsoportok, etymologiai geminaták és affricaták, továbbá rendesen oly kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, a mely után *-er*, *-el*, *-en* következik.

Megnyúlik egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem követi ezt *-er*, *-el*, *-en*; *g* (*γ*) előtt külömben megnyúlik rendesen akkor is, ha *-en* áll utána.

Minőség. Változatlan az esetek legnagyobb részében, kivétel nélkül egészen nyílt hang: *œ*, *rr*, *r*+cons. előtt és (zárt) *e* (*ē*) olyan erős igék part. præt.-ában, a melyeknek præs. impf.-ában (ófn. és kfn.) *î* van, továbbá olyan erős igék præs. impf. sg. 2. és 3. sz.-ében, melyeknek infinitivusa nyelvjárásunkban *ę*-t mutat, ezeken kívül még néhány hangsúlyos névmási alakban és még egy-két más szóban.

Jegyzet. Paul H. szabálya, a mely szerint idg. *i* az ófn.-ben *ë*, ha a következő szótagban *a*, *e*, *o* van, a fönt említett igék part. præt.-ára általában és az ófn. imo, inan, ira, iro (úfn.

ihm, ihn, ihrer) névmási alakokra nem illik. Nyelvjárásunkban mintha ezek is, legalább a part. præt.-ok, igazólnák Paul szabályát? Wilmanns ugyanis azt a nézetét nyilvánítja, hogy az idg. *i*-ből lett *e* eleinte valószínűleg zárt hang volt, a mely csak később (mikor germ. *ê* a fn.-ben *â* lett) vált nyíltabb *ë* hanggá; nyelvjárásunkban megmaradt zárt hangnak (de miért?).

A hangsúlyos névmási alakok *ĕ*-je, azt hiszem, inkább a sűrűbben használt hangsúlytalan formák *m̥*, *n̥* és *r̥* sonansaiból fejlődött ki és használtatik alkalomadtán, tehát nem szükséges visszamennünk az ófn. korszakba, hogy eredetét megmagyarázhassuk.

38. §. Példák. 1. Kfn. *i* > *i* (az esetek legnagyobb részében, mássalhangzócsoportok, etymologiai geminaták és affricaták, továbbá legtöbbször kfn. egyszerű cons.+-*er*, -*el*, -*en* előtt is): *siŋə* (singen), *špriŋə* (springen), *fiŋr̥* (vinger, Finger), *riŋk* (rinc, Ring), *tiŋ* (ding, Ding), *kəliŋə* (gelingen), *štiŋkə* (stinken), *triŋkə* (trinken), *siŋkə* (sinken), *khint* (kint, Kind), *finə* (vinden, finden), *šinə* (schinden), *vint* (wint, Wind), *vintr̥* (winter, Winter), *tintə* (tinte, Tinte), *plin* (blint, blind), *šrift* (schrift, Schrift), *tistl̥* (distel, Distel), *šimpə* (schimpfen), *finf* (finf, fünf), *mist* (mist, Mist), *pilt* (bilde, Bild), *riχtr̥* (Richter), *hits* (hitze, Hitze), *sitsə* (sitzen), *rits* (riz, Ritze), *šlits* (sliz, Schlitz), *khitslə* (kitzeln = csiklandozni), *tik* (dic és adv. dicke = dick), *tikr̥* (dicker), *tsvikə* (zwicken), *flikə* (vlicken, flicken), *rip* (rippe, Rippe), *štim* (stimme, Stimme), *šlim* (slimp, schlimm), *špinə* (spinnen), *visə* (wiȥȥen, wissen), *siχr̥n* (sichern), *kəvis* (gewisse adv. = sicher), *špilait* (spil-liute, Spielleute = muzsikusok), *štil* (stille, still), *vilə* (wille, Wille), *šmit* (smitte, die Schmiede), *tiš* (tisch, Tisch), *fiš* (visch, Fisch), *siχl̥* (sichel, Sichel), *tsvivl̥* (zwifel, v. zwibel = hagyma), *štivl̥* (stivel, Stiefel), *kivl̥* (gibel, Giebel), *k(ə)vidr̥* (gewitere, Gewitter), *sivə* (siben, sieben), *šlidə* (slite, Schlitten), *himl̥* (himel, Himmel), *pitə* (biten v. bitten, bitten).

2. Kfn. *i* > *ī* (kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, a mely után nem következik -*er*, -*el*): *pīr* v. *piər* (bir, Birne), *štīl* (stil, Stiel), *tsīl* (zil, Ziel), *fīl* (vile, viel), *tīl* (dil, Diele), *fī* (vihe v. vëhe, Vieh), *sīp* (sip, Sieb), *rīs* (rise, Riese), *frīdə* (vride, Friede), *səfrīdə* (zufrieden), *kšpīl* (spil, Spiel), *špīlə* (spiln v. spilen, spielen).

1. Jegyzet. Kfn. swiger (Schwiegermutter) és tigel (Tiegel)

szavakból contractio folytán lett: *švīr* v. *sviər* és *tīl*. kfn. hin (hinweg) > *hī˜* a szóvégi *n* beolvadása következtében *tr kaul is hī˜* = a ló megdöglött, oda van); *vuhī˜* (wohin), *vu viltstə hī˜ kē˜* v. *hikē˜?* (wo willst du hingehen?).

2. Jegyzet. Kfn. schif, -ffes (Schiff), grif, -ffes (der Griff, das Greifen) megtartották a rövid hangzót: *šif*, *krif* (= fogantyú); épúgy kfn. wise (Wiese) > *vis* (talán *viskrunt* = Wiesengrund befolyása alatt) és kfn. wit is ebben az összetett szóban: *leŋkvit* (= a kocsi elülső és hátulsó részét összekötő rúd, nyújtó) rövid hangzóval használatosak nyelvjárásunkban.

3. Kfn. *i* > *œ* (*rr*, *r*+cons. előtt): *œr* (irre, irr; pl. *tu pist œr* = te tévedsz), *œrn* (irren), *kšœr* (Geschirr), *tsvœrn* (Zwirn), *khœriχ* (Kirche), *khœrš* (Kirsche), *hœrš* (hirȝ, Hirsch), *knœršə* (knirsen, Knirschen mit den Zähnen), *hœrn* (hirne, Hirn), *štœrn* (stirne, Stirne), *vœrt* (wirt, Wirt), *vœrtšaft* (Wirtschaft), *vœrkə* (wirken), *khœrp* (kirchwîhe, Kirchweih), *kəpœriχ* (gebirge, Gebirge), *fœršt* (virst, First = Spitze des Daches), *štœrpst*, *štœrpt* (du stirbst, er stirbt), *vœrkliχ* (wirklich).

4. Kfn. *i* > *e* (mássalhangzócsoport, kfn. geminata, továbbá kfn. egyszerű cons.+*-er*, *-en* előtt, a fönt említett esetekben): *preχst*, *preχt* (du brichst, er bricht), *šteχst*, *šteχt* (du stichst, er sticht), *kest*, *get* (du gibst, er gibt), *est* (du issest, er isst), *frest* (du frissest, er frisst), *trefst*, *treft* (du triffst, er trifft), *helfst*, *helft* (du hilfst, er hilft), *šeltst*, *šelt* (du schiltst, er schilt), *vr̥kest* (du vergissest és er vergisst); *kəkrefə* (gegriffen), *kəphefə* (gepfiffen), *kəresə* (geriȝȝen, gerissen), *kšmesə* (gesmiȝȝen, geschmissen), *kšlefə* (gesliffen, geschliffen), *kəpesə* (gebiȝȝen, gebissen), *kəkrešə* (gekrischen = geschrieen), *kəveχə* (gewichen), *kšleχə* (geslichen, geschlichen), *kštreχə* (gestrichen), *kəplevə* (gebliben, geblieben), *kətrevə* (getriben, getrieben), *kərevə* (geriben, gerieben), *kšrevə* (geschrieben), *kəledə* (geliten, gelitten), *kšnedə* (gesniten, geschnitten), *kəredə* (geriten, geritten).

Jegyzet. Ingadozik a nyelvhasználat e két szónál: *šnidr̥* és *šnedr̥*, *pitr̥* és *petr̥* (snitære = Schnitter, ófn. bittar > kfn. és úfn. bitter); következetesen *e*-vel mondják ezeket: *vedr̥* (wider és widere, wider és wieder), pl. *œr khimt vedr̥* = ő neki megy valaminek és *œr is vedr̥ tr̥hām* = ő megint (ismét) itthon van, *net* (niht > nit, nicht), *tren* (drin), *hen* (hie inne > hinne = itt benn). E két utóbbit így is mondják: *tra˜i* és *ha˜i*, mintha hosszú *i*-ből fejlődtek volna. *kəpes* (kfn. biȝ-ből, Gebiss = zabola)

és *kəres* (kfn. riȝ ből, Riss; pl. *ti hod̄ əs kəres* = kapós t. i. a lány, törik magukat érte a legények) valószínűleg a megfelelő *kəpesə* és *kəresə* part. præt.-okra vezetendők vissza.

5. Kfn. *i* > *ē* (kfn. egyszerű mássalhangzó, továbbá *g (γ)* + *en* előtt is rendesen: hangsúlyos névmási alakokban és néhány part. præt.-ban): *mēr* v. *meər* (mir és wír), *tēr* v. *teər* (dir), *ēr* v. *eər* (ihr), *ēm* (ihm), *ēn* (ihn), *ēnə* (ihnen); *kštēγə* (gestigen, gestiegen), *kšvēγə* (geswigen, geschwiegen).

Jegyzet. Kfn. tritest (trittst) és tritet (tritt) synkopéval: *trētst* és *trēt*; a hosszú hang valószínűleg a többi alakok: *tręd̄ə*, *iχ tręt* stb. analogikus hatásából ered. A *lēst* (du és er liest lësenből) is így magyarázandó.

Kivételes nyelvjárási szavak: *šuŋkə* (Schinken, a tőhangzó más ablaut-fokon, vö. aln. schunke) és *vuntsiχ* (kfn. winzic, winzig).

Kfn. *î*.

39. §. Nyelvjárásunkban kfn. *î* kivétel nélkül *ai* diphthongus, szóvégi *n* beolvadván: *ai˜*.

Példák: *paisə* (bîȝen, beissen), *plai* (blî, Blei), *trai* (drî, drei), *pai* és (hangsúlytalan) *pa* (bî, bei), *said̄ə* (sîde, Seide), *flais* (vlîȝ, Fleiss), *sait* (sîte, Seite), *štrait* (strît, Streit), *štraid̄ə* (strîten, streiten), *šnaid̄ə* (snîden, schneiden), *šlaifə* (slîfen, schleifen), *traivə* (trîben, treiben), *tsait* (zît, Zeit), *vait* (wît, weit), *tsvaivḷ* (zwîvel, Zweifel), *tsvaivlə* (zwîveln, zweifeln), *šraivə* (schrîben, schreiben), *šraid̄ə* (schrîten, schreiten), *šaib* (schîbe, Scheibe), *rais* (rîs, Reis), *raisə* (rîȝen, reissen), *ais* (îs, Eis), *aisə* (îsen, Eisen), *ailə* (îlen, eilen), *kətaiə* (gedîhen, gedeihen), *haiərn* v. *haiṛn* (hîwen > hîen, heiraten), *klai* (glîch, gleich), *vaiχə* (wîchen, weichen), *faiūlə* v. *fajūlə* pl. (vîole, Veilchen), *kai* (gîge, Geige), *švaiə* (swîgen, schweigen), *štaiə* (stîgen, steigen), *raim* (rîm, Reim), *khaim* (Keim), *laimə* (lîmen, leimen), *faint* (vînd, Feind), *krainə* (grînen, greinen = sírni), *haint* (hînte v. hînt = ma éjjel); *vai˜* (wîn, Wein), *phai˜* (pîn, Pein), *šai˜* (schîn, Schein), *fai˜* (fîn, fein), *mai˜* (mîn, mein), *tai˜* (dîn, dein), *sai˜* (sîn, sein), *ai˜* (în v. in adv. ein) az összes összetételeiben, *vai˜nǫχtə* (wîhenaht, Weihnachten).

1. Jegyzet. Nasalis előtt különösen az első componens *(a)* erősen tompa, orrhangszínezetű, az *i* orrhangú színezete csekélyebb fokúnak tetszik.

2. Jegyzet. Kfn. ligen (liegen) > középnémet lihen, lien, lîn (contractio) nyelvjárásunkban: *laiə*, *lai* (ich liege), *laist* (du liegst), *lait* (er liegt), *laiə* (wir és sie liegen), *lait* (ihr liegt), *lai* (liege imper.).

3. Jegyzet. Úfn. Leichdorn összetett szó (kfn. lîch = test) nyelvjárásunkban: *liχtarn* (= szemölcs).

Kfn. *o*.

40. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata és affricata, továbbá egyszerű cons.+-*er*, -*el* előtt is legtöbbnyire; megnyúlik rendesen egyszerű mássalhangzó előtt, ha ezt nem követi -*er*, -*el*.

Minőség. Változatlan az esetek legnagyobb részében, csak *r*+cons. előtt kfn. *o* következetesen *a* (egészen nyílt hang) és néhány más esetben kfn. *o* > *u*; egyes szavakban hangsúlytalanság folytán egy fokkal nyíltabb hang lett: *ǫ*, némely alakok meg umlauttal használatosak, szemben az irodalmi nyelvvel.

41. §. Példák. 1. Kfn. *o* > *o* (általában mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata és affricata előtt): *folk* (volc, Volk), *holts* (holz, Holz), *holṛ* (holder, Holunder), *kšolə* (gescholten), *kəkolə* (gegolten), *volkə* (wolken, Wolke), *kolt* (golt, Gold), *volf* (wolf, Wolf), *kholvə* (kolbe, Kolben), *štolts* (stolz), *toχtṛ* (tohter, Tochter), *frost* (vrost, Frost), *pok* (boc, -ckes = Bock), *klok* (Glocke), *prokə* (brocke, Brocken), *hokə* (hocken = sitzen), *vol* (wolle, Wolle), *fol* (voll), *rolə* (rollen), *otṛ* (otter, Otter), *špotə* (spotten), *hofə* (hoffen), *kətrofə* (getroffen), *joχ* (joch, Joch), *loχ* (loch, Loch), *toχ* (doch), *kəproχə* (gebrochen), *kəroχə* (gerochen), *kəkroχə* (gekrochen), *knoχə* (Knochen), *voχ* (woche, Woche), *kšosə* (geschossen), *vṛkosə* (vergossen), *khop* (kopf, Kopf), *knop* (Knopf), *tropə* (tropfen, Tropfen), *štopə* (stopfen), *tsop* (zopf, Zopf), *opṛn* (opfern), *fodṛn* (vodern, fordern), *klots* (kloz = tuskó), *trotsə* (trotzen).

Jegyzet. Kfn. vrom, komen, genomen nyelvjárásunkban is, mint az irodalmi nyelvben, rövid hangzósak; got (Gott), gebot (Gebot, *aləkəpot* = minduntalan) és krot v. krotte (= Kröte) szavakban is rövid marad a vocalis: *kot*, *kəpot*, plur. *kəpotṛ* (= parancsolatok) és *krot*, plur. *krotə*.

2. Kfn. *o* > *ō* (egyszerű mássalhangzó előtt általában, ha

nem következik utána *-er, -el*): *pōđə* (bodem, Boden), *kōt* (gote = Patin), *pōγə* (boge, Bogen), *ōvə* (oven, Ofen), *hōsə* (hose, Hose), *hōp* (hof, Hof), *hōniχ* (honec, Honig), *łōp* (lop, Lob), *lōvə* (loben), *ōvə* (oben), *hōl* (hol, Höhle), *khōl* (kol, Kohle), *tōr* (tor, Tor), *trōk* (troc, Trog), *fr̥lōr̥n* (verlorn, verloren), *kflōγə* (geflogen), *kəlōγə* (gelogen), *kətsōγə* (gezogen), *fr̥pōđə* (verboten), *kəpōđə* (geboten), *kəpōγə* (gebogen), *ksōđə* (gesoten, gesotten), *kfrōr̥n* (gefroren), *kšvōr̥n* (geschworen), *kəpōr̥n* (geboren); *sō~* (son, Sohn).

Jegyzet. Kfn. obeʒ (synkopeval) > *ōpst* (Obst); egyes igealakoknál analogiai kiegyenlítődés történt a hosszú hang javára: *vōnə* (wohnen), *vōn* (ich wohne), *vōntst* (du wohnst), *vōnt* (er és ihr wont), *vōnə* (wir és sie wohnen), *k(ə)vōnt* (gewohnt).

3. Kfn. *o* > *a* (csak *r*+cons. előtt): *art* (ort, Ort), *vart* (wort, Wort), *kharp* (korp, Korb), *harn* (Horn), *kharn* (korn, Korn), *marjət* (morgen, Morgen), *tarf* (dorf, Dorf), *farχt* v. *fariχt* (vorhte, Furcht), *faršə* (vorschen, forschen), *artniŋ* (ordenunge, Ordnung), *arjl̥* (orgel, Orgel), *štariχ* (storch, Storch), *fart* (fort), *tsarn* (zorn, Zorn), *tarn* (dorn, Dorn), *fa(r)nə* (vorne), *parjə* (borgen), *sark* (sorge, Sorge), *sarjə* (sorgen), *kštarvə* (gestorben), *kəvarfə* (geworfen), *fr̥tarvə* (verdorben), *varn* (geworden v. worden), *tart* (dort).

4. Kfn. *o* > *u* : *fuχl̥*, plur. *fiχl̥* (vogel, Vogel), *huvl̥* (hobel v. hovel, Hobel), *štruvlə* (strobelen = a hajat összekuszálni), *mul* (model, Modell = minta), *muk* (mocke = anyadisznó), *multvarf* (molt-wërf = Maulwurf), *muđriχ* (moder-ből, Moder) = rothadásnak, oszlásnak indult, *tuvǫk* (toback, tabak), *kuš* (gosche, Gosche = száj), *vul* (wohl), *šun* v. *šu~* (schon), *tunr̥* (már kfn. doner és tunre = Donner), *tunr̥n* (donren és dunren, donnern), *tunr̥štǫk* (donres- és dunrestac, Donnerstag).

Jegyzet. Lehet, hogy az idézett példákban az *u* korábbi hosszú hangból fejlődött és a labialis, illetőleg velaris szomszédság épen csak elősegítette az *ō*-nak zártabb hanggá való válását, illetőleg megőrizte zártabb minőségét a hangnak akkor is, mikor ez már megrövidült; a *vul* (wohl) és *šun* (schon) hangsúlytalanság folytán rövidültek meg.

Umlautos alakok: *fēr* v. *fer* (vor), *fēr̥m* (vor ihm), *fer̥m jōr* (vor dem Jahr, voriges Jahr), *feriχmōl* (voriges Mal), *feđr̥tāl* (Vorderteil), *feđr̥št* (vorderst superl.), *evr̥tāl*, *evr̥m* (Ober-

teil, ober ihm), *evrṡt* (oberst superl.), *ēvrn* v. *eviχən* (ober ihn), *kəvēnət* (Gewohnheit) szóban lehet esetleg *ei* okozta umlaut (vö. *œrvət* = Arbeit), de lehet esetleg a gewöhnen igére is visszavezetni az *o* > *ē* változást.

Hangsulytalan alakokban kfn. *o* > *ǫ*: *ǫp* (ob), *ǫdr* v. *ǫvr* (oder). *saltǭt* (Soldat) és *apətēk* (Apotheke) idegen szavakban a hangsúly az utolsó szótagon van.

Kfn. *ö* (*o* umlautja).

42. §. Mennyiség. Rövid marad rendesen mássalhangzócsoport, etymologiai geminata és affricata előtt, megnyúlik kfn. egyszerű mássalhangzó előtt és némely esetben analogia útján mássalhangzócsoport előtt is.

Minőség. Legtöbb esetben (zárt) *e* v. *ē*, tehát illabialis hang; *r*+cons. előtt: *œ*.

43. §. Példák. 1. Kfn. *ö* > *e*: *velf* (wölve, Wölfe), *teχtr* (Töchter), *heltsrn* (hölzern), *velkltjə* (Wölkchen), *pek* (Böcke), *rek* (Röcke), *ṡtek* (Stöcke), *klekltjə* (Glöcklein), *khep* (Köpfe), *knep* (Knöpfe), *leχr* (Löcher), *jeχr* (Jöcher), *trepltjə* v. *trepχə* (Tröpfchen), *khent* (könde, könnte), *meχt* (möchte), *selt* (sollte conj. præt.), *velt* (wollte, conj. præt.), *terft* (dürfte, ind.: torft = durfte), *kneχltjə* (Knöchlein), *leχltjə* (Löchlein).

2. Kfn. *ö* > *ē* (egyszerű mássalhangzó előtt és analogia útján mássalhangzócsoport előtt is): *khēniχ* (König), *ēlə* (öle, Öl), *trēk* (Tröge), *hēp* (Höfe), *ēvə* (Öfen), *frēṡ* (vrösche, Frösche; sing. vrosch analogiájára, mert kfn. szóvégi *sch* rendesen egyszerű *ṡ*, nem pedig geminata, mint szóközépen); *pōdə*, *pētjə* (Boden, Bödchen), *hōsə*, *hēsrχr* (Hosen, Höschen), *sōl*, *sēltjə* (Sohle, Söhlchen), *sē̃*, *sē̃χə* (Söhne, Söhnchen).

3. Kfn. *ö* > *œ* (*r*+cons. előtt): *tœrfr* (Dörfer), *khœrp* (Körbe), *khœrpχə* (Körbchen), *mœrṡl* (Mörser), *vœtr* (Wörter), *vœrtjə* (Wörtchen), *tœnr* (Dörner), *khœnr* (Körner), *hœnr* (Hörner).

Kivételes alak: *fiχl* (Vögel) *fuχl*-ból (Vogel).

Kfn. *ô*.

44. §. Mennyiség. Változatlan a szó végén, kfn. egyszerű mássalhangzó és *st* előtt; megrövidült általában mássalhangzócsoport (*st*-t kivéve) és etymologia geminata előtt.

Minőség. A legtöbb esetben megmarad ($\bar{o}$ v. *o*), csak néhány szó végén és egyszerű *r* előtt: *ū*, *r*+cons. előtt pedig kfn. *ô* > *a*; szóvégi *-ôn* > *ō~*.

45. §. Példák. 1. Kfn. *ô* > *ō* (a legtöbb esetben): *štrō* (strô, Stroh), *frō* (vrô, froh), *nōt* (nôt, Not), *tōt* (tôt, Tod), *prōt* (brôt, Brot), *rōs* (rôse, Rose), *rōt* (rôt, rot), *šōnə* (schônen, schonen), *lōs* (lôs, los), *krōs* (grôȥ, gross), *šōs* (schôȥ, Schoss), *flōk* (vlôch és vlô, Floh), *pōn*, plur. *pōnə* (bône, Bohne), *trōst* (trôst, Trost), *ōstr̥n* (òster, Ostern); *lō~* (lôn, Lohn), *tō~* (tôn, Ton).

2. Kfn. *ô* > *o* (mássalhangzócsoport és etymologiai geminata előtt): *hoχtsot* v. *hoχtsət* (hôch-zît, Hochzeit), *hofārt* (hôch-vart, Hoffart), *hofœrtiχ* (hôch-värtec, hoffärtig), *šlos* (slôȥ, -ȥȥes, Schloss, plur. *šlesr̥*), *štosə* (stôȥen, stossen).

Jegyzet. Braune (Ahd. Gr. 87. §.): «Im Inlaut nach Vocalen werden *t, p, k* zu Doppelspiranten *(ȥȥ, ff, hh)* verschoben, welche auslautend vereinfacht werden». A kfn. schôȥ és grôȥ eredeti geminátái a szó végén már egyszerű hangok voltak az ófn.-ben is, megtartották tehát ezek a szavak hosszú hangzójukat. Ellenben a stôȥen szóközépi, intervocalikus *ȥ*-je megtartotta nyelvjárásunkban a geminatát illető fortis jelleget, előtte tehát megrövidült az *ô*; a *šlos* (schlôȥ) pedig a nyelvjárásunkban szintén elég sűrűn használt *šlesr̥* (plur.) hatása alatt rövidítette meg a hangzóját.

3. Kfn. *ô* > *ū* (némely esetben a szó végén és egyszerű szóvégi *r* előtt, egytagú szavakban): *rū* (rô, roh), *tsvū* (zwô = zwei fem. alakja, nőnemű főnevek előtt), *vū?* (wò < wâ, wo?), *rūr* v. *ruər* (rôr, Rohr = nád), *ūr* v. *uər* (ôr, Ohr), *mūr* v. *muər* (môr, Mohr = szerecsen).

Jegyzet. *ruər špęk* (roher Speck), *ruə lait* (rohe Leute): vö. 23. §. 4. p. Jegyz.

4. Kfn. *ô* > *a* (*r*+cons. előtt): *harχə* v. *hariχə* (hôrchen, horchen), *larpīr* v. *larpir* (lôrber, Lorbeer).

Kfn. *œ* (*ô* umlautja).

46. §. Mennyisége a legtöbb esetben megmarad, csak nehány szóalakban mássalhangzócsoport (*st*-t kivéve) és néha egyszerű cons.+*er* előtt megrövidült.

Minőségét illetőleg általában illabialis hang, legtöbb-

ször: (zárt) *ē* v. *e*, némely szóban egyszerű *r* előtt egy fokkal zártabb *ī*; — œn > *ē˜*.

47. §. Példák. 1. Kfn. *œ* > *ē*: *pēs* (bœse, böse), *klēs* (klœȝe, Klösse), *krēs* (grœȝe, Grösse), *hēχ* (hœhe, Höhe), *flēk* (vlœhe, Flöhe), *tēdə* (tœten, töten), *lēsə* (lœsen, lösen), *hērn* (hœren, hö-ren), *trēstə* (trœsten, trösten), *rēstə* (rösten, pl. *hanəft rēstə* = kendert áztatni); *šē˜* (schœne, schön).

2. Kfn. *œ* > *e*: *šentst* (schönst), *šenr* (schöner), *krest* (grösste superl.), *kresr* és *krēsr* (grösser), *štest* (du stœȝest, stössest és er stœȝet, stösst), *herštə* és *hērštə* (hörst du), *tu hēršt* és *heršt* (du hörst); némely esetben tehát ingadozik a nyelvhasználat a hang mennyiségét illetőleg.

3. Kfn. *œ* > *ī* (egy-két szóban egyszerű *r* előtt): *rīr* v. *riər* (rœre, Röhre), *štīrn* v. *stiərn* (stœren, stören).

Kfn. *u*.

48. §. Mennyiség: Rövid marad általában mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata és affricata előtt, továbbá rendesen egyszerű cons.+-*er*, -*el* és egyszerű explosiva előtt is; csak nagyon kevés esetben nyúlik meg egyszerű nasalis, liquida és spirans előtt (ha ezeket nem követi -*er*, -*el* végzet).

Minőség. Rendesen változatlan, legalább a legtöbb esetben; az irodalmi nyelvvel ellentétben nyelvjárásunk némely -*er* végű szavában *u* helyett *o* használatos, mely utóbbi egy-két szóban labialis explosiva előtt is előfordul irodalmi *u* helyett. *r*+ cons. előtt kfn. *u* > *a* (a Geburt szó kivételével). Umlautja van néhány szónak, a melyek az irodalmi nyelvben umlaut nélkül használatosak.

49. §. Példák. 1. Kfn. *u* > *u* (a legtöbb esetben: mássalhangzócsoport, etymologiai geminata, affricata, egyszerű cons.+ -*er*, -*el* és egyszerű explosiva előtt): *prust* (brust, Brust), *lust* (Lust), *luft* (Luft), *krunt* (grunt, Grund), *phunt* (pfunt, Pfund), *hunt* (hunt, Hund), *lumpə* (lumpe, Lumpen), *rump*, *hempsrump* = ingalj (rumph, Rumpf), *štrump* (strumpf, Strumpf), *trump* (Trumpf), *štump* (stumpf), *khumpj* (kumpf = Gefäss), *fuks* (vuhs, Fuchs), *šult* (schulde, Schuld), *štun* (stunde, Stunde), *hunrt* (hundert), *vun* (wunde, Wunde), *un* (unde, und), *unr* (under, unter), *vunr*

(wunder, Wunder), *tuŋkḷ* (tunkel, dunkel), *tsuŋ* (zunge, Zunge), *tsuχt* (zuht, Zucht), *suntst* v. *sust* (sust és sunst, sonst), *huŋṛ* (hunger, Hunger), *juŋk* (junc, jung), *fuŋkə* (vunke, Funke), *kətruŋkə* (getrunken), *pətruŋkə* (trunken), *ksuŋkə* (gesunken), *ksuŋə* (gesungen), *kəluŋə* (gelungen), *kətsvuŋə* (gezwungen), *kštuŋkə* (gestunken), *kəpunə* (gebunden), *kfunə* (gefunden), *fṛšvunə* (verschwunden), *prunə* (brunne, Brunnen), *sun* (sunne, Sonne), *nun* (nunne, Nonne), *kvunə* (gewunnen, gewonnen), *kšpunə* (gespunnen, gesponnen), *psunə* (besunnen, besonnen), *kukə* (gucken = nézni), *kluk* (klucke, Glucke = Mutterhenne), *špruχ* (spruch, Spruch), *šnupə* (snupfe, Schnupfen), *šlupə* (slupfen = schlüpfen), *khupṛ* (Kupfer) és *khopṛ*, *pukḷ* (buckel, Buckel = Rücken), *šus* (schuȝ, -ȝȝes, Schuss), *nus* (Nuss), *nutsə* (nutzen, nützen és nutzen), *truṃḷ* (trumel, Trommel), *tsuk* (zuc, Zug = huzat, vonat), *fluk* (vluc, Flug), *luk* (luc, Lug = Lüge), *pətruk* (Betrug), *jut* (jude, Jude).

2. Kfn. *u* > *ū* (csak néhány szóban egyszerű spirans, nasalis és liquida előtt, ha nincs utánuk *-er*. *-el* végzet): *jūγṇt*, *tūγṇt* (Jugend, Tugend; valószínűleg az irodalmi nyelvből kerültek a nyelvjárásba), *mūsik* v. *mūsiχ* (Musik), *jūni* (Juni), *jūli* (Juli), *ūr-alt* (ur-alt), *ūrsaχ* (ur-sache, Ursache).

3. Kfn. *u* > *o* (néhány *-er* végű szóban és némely esetben labialis explosiva előtt): *potṛ* (buter, Butter), *tsokṛ* (zucker, Zucker), *polvṛ* (Pulver), *somṛ* (somer, Sommer), *sop* (suppe és soppe, Suppe), *pop* (puppe, Puppe), *šopə* (schupfe, Schuppen = kocsiszín, félszer), *ropə* (rupfen és ropfen, rupfen), *štoplə* (stupfelen = böngészni).

Jegyzet. Ingadozást mutat a nyelvjárás némely szónál: *tsuvṛ* és *tsovṛ*, *štup* és *štop* (kfn.-ben is: zuber és zober, stube és stobe), *khupṛkḙlt* és *khopṛkḙlt* (Kupfergeld).

4. Kfn. *u* > *a* (*r*+cons. előtt minden esetben, kivéve a *Geburt* szót): *varm* (wurm, Wurm), *tarn* (turn, Turm), *vaisəpark* (Weissenburg), *varf* (wurf, Wurf), *varšt* (Wurst), *taršt* (Durst), *karjḷ* (Gurgel), *vartsḷ* (Wurzel), *kharts* (kurz), *tariχ* (durch), *fariχ* (Furche), *tariχtsuk* (Durchzug = mestergerenda); de *miskəpurt*, Missgeburt.

Umlaut (*ld*, *lt* előtt és néhány más esetben): *šilṛ* (Schulter), *šiliχ* (schuldig), *kiltə* (Gulden); ezek bizonyára középnémet

umlautos alakokra vezetendők vissza (kfn. schüldec, gülden), *ritšə* (rutschen), kfn. umbi (ümbe) > *im* (összes összetételeiben): *tārim* (darum), *varim* (warum), *impriŋə* (umbringen) stb. Kfn. -unge képző > *iŋ* (lehet, hogy itt — mint Heilig mondja idézett munkájának 65. §. 3. jegyzetében — csak *-in* és *-ung* képzők közt létre jött kompromisszummal van dolgunk): *māniŋ* (Meinung), *rȩχliŋ* (Rechnung), *vȩtiŋ* (kfn. wettunge, Wette), *artniŋ* (ordenunge, Ordnung).

Kfn. *ü* (*u* umlautja).

50. §. Mennyiségileg alig egy-két szóban változott egyszerű liquida előtt; minőségére nézve rendesen illabialis hang: *i* (*ī*) a legtöbb esetben, egyszerű *r* előtt néha *ē*, *rr* és *r*+cons. előtt *œ*. Úfn. *ü* helyett *u* csak elvétve fordul elő.

Példák. 1. Kfn. *ü* > *i* (a legtöbb esetben): *prik* (brücke, Brücke), *mik* (mücke, Mücke), *pikə* (bücken), *trikə* (drücken), *lik* (Lücke), *klik* (gelücke, Glück), *štik* (stück, Stück), *flik* (vlücke, flügge = flugfähig), *šisl̥* (Schüssel), *šlisl̥* (slüȥȥel, Schlüssel), *sin* (sünde, Sünde), *filə* (füllen), *filtsl̥* (vülsel, Füllsel = töltelék), *tin* (dünn), *hit* (hütte, Hütte), *šidə* (schütten), *khisə* (küssen), *khitslə* (kützeln, kitzeln), *nitsliχ* (nützelich, nützlich), *khiχ* (küchen, Küche), *špriχ* (sprüche, Sprüche), *tiχtiχ* (tühtic, tüchtig), *priχl̥* (brügel, Prügel), *khiml̥* (kümel, Kümmel), *ivl̥* (übel), *hivl̥* (hübel = Hügel), *pəkhimr̥n* (bekümbern, bekümmern), *ivr̥* (über), *ivriχ* (übrig), *vintšə* (wünschen), *hiŋkl̥* (hünkel < huoniclîn = tyúk).

2. Kfn. *ü* > *ī* (csak egy-két szóban egyszerű liquida előtt): *mīl* (müle, Mühle), *špīr̥n* (spürn, spüren).

3. Kfn. *ü* > *ē* (egyszerű *r* előtt néhány szóban): *tēr* (tür, Tür), *šēr̥n* (schürn, schüren), *fēr* (hangsúlylyal) és *fer* (hangsúlytalanul) = für præpositio.

Jegyzet. Kivételes alakok: *krēk* (krücke, Krücke), *plekr̥n* (pflücken, pl. *trauvl̥pēr ǫplekr̥n* = szőlőszemeket egyenként leszedegetni), *knepə* (knüpfen) és *fr̥kneplə* = összecsomózni. A *khēniχ* (König) szó valószínűleg nem kfn. *künec* alakból fejlődött, hanem középnémet *konig* umlautos formája.

4. Kfn. *ü* > *œ* (*rr* és *r*+cons. előtt): *tœr* (dürre, dürr), *tœrn* (dürren), *mœrp* (mürwe, mürbe), *khœrvəs* (kürbiȥ, Kürbis), *fœršt* (fürste, Fürst), *vœršt* (würste, Würste), *pœršt* (bürste, Bürste),

pœršta (bürsten), *tœrk* (Türke), *vœrm* (Würme), *kœrtl̥* (Gürtel), *tœrfə* (dürfen), *fœrχtə* (fürchten), *štœrtsə* (stürzen), *khœrtr̥* (kürzer).

Kfn. günnen (gönnen), fünfzëhen, fünfzic umlaut nélküli formák nyelvjárásunkban: *kunə*, *fuftsē˜*, *fuftsiχ*; kfn. slupfen — slüpfen, nutze — nütze, nutzen — nützen szavaknak nyelvjárásunkban szintén nincs umlautjuk: *šlupə*, *niksnuts*, *nutsə*.

Kfn. *û*.

51. §. Csak néhány szóban maradt meg, rendesen *au* diphthongus felel meg neki nyelvjárásunkban; kfn. -ûr > -*auər* v. -*aur̥*, kfn. -ûn > *au˜*.

Példák. 1. Kfn. *û* > *ū* v. *u* (csak egy-két esetben): *tūtsə* (dûzen = tegezni), *lūr̥n* (lûren, lauern = fülel, figyel, les), *ūr* v. *uər* (ûr, Uhr), *tę̄s is krǭd əs phūrə salts* (kfn. pûr < latin purus = úfn. rein, lauter) = ez csupa só (sós ételről mondják), *krūslə* (grûsen és griusen = Grausen empfinden = borzadni, pl. *tem krūsl̥ts fer niks* = ez nem borzad semmitől és *s krisl̥t am krǭt fērm̥* = szinte borzad, megijed az ember tőle; beteges, rossz szinben levő emberről mondják), *šnūfr̥* (snûfer, Schnaufer; pl. *khan šnūfr̥, kha˜ silp hun iχ kəhērt* = egy kukkot, egy betűt sem hallottam), *šnuflə* (= schnüffeln), *šnūt* (snûde = Katarrh, Nasenverstopfung; pl. *œr trikt ə šnūt* = ajkát boszusan megduzzasztva előre tolja); mássalhangzócsoport előtt kfn. *û* > *u*: *juksə* (jûchezen, jauchzen = ujjongani, kurjongatni), *suklə* (sûgen, saugen = szopni), kfn. *ûf* > *uf* (minden összetételében is, valószínűleg a hangsúlytalanság folytán rövid): *truf* (darauf), *nuf* (hinauf), *ufštaiə* (aufstehen) stb.

2. Kfn. *û* > *au* (a legtöbb esetben): *sau* (sû, Sau), *rau* (rû, rauh), *praut* (brût, Braut), *prauχə* (brûchen, brauchen), *kraut* (krût, Kraut), *laut* (lût, laut), *faust* (fûst, Faust), *faul* (fûl, faul), *maul* (mûl, Maul), *kaul* (gûl, Gaul), *khaut* (kûte = 1. mélyedés, gödör vízzel, 2. összecsavart kendercsomó), *trauvl̥* (középnémet trûbele = Trauben), *tausiχ* (középnémet tûsig = tausend), *maus* (mûs, Maus), *haus* (hûs, Haus), *laus* (lûs, Laus), *aus* (ûȝ, aus), *rausə* (rûschen, rauschen), *saufə* (sûfen, saufen), *taup* (tûbe, Taube), *trauə* (trûwen, trauen), *šlaudr̥* (slûder = Schleuder), *taumə* (dûme, Daumen), *plaumə* (pflûme, Pflaume), *mauər* v. *maur̥* (mûre, Mauer), *sauər* v. *saur̥* (sûr, sauer), *trauər* v. *traur̥* (trûre,

Trauer), *launə* (lûne plur., Launen), *tsau˜* (zûn, Zaun), *prau˜* (brûn, braun).

Jegyzet. Kivételes alakok: *rāmə* (rûmen, räumen) és *khām* (kûme, kûm adv., úfn. kaum; pl. *khām vār ə tr̥hām, isr̥ šu vedr̥ fart* = kaum war er daheim, ist er schon wieder fortgegangen).

Kfn. *iu* (germ. *iu* és kfn. *û* umlautja).

52. §. Mind a kétféle eredetű kfn. *iu* összeesett *ü*-féle monophthongusban és nyelvjárásunkban ez a labialis hang, ép úgy mint a kfn. illabialis *î*, rendesen: *ai* diphthongus; kfn. -iure, -iur > *-aiər* v. *-air̥*, kfn. -iun > *-ai˜*.

Példák: *taitš* (tiutsch, deutsch), *taivl̥* (tiuvel, Teufel), *kraits* (criuze, Kreuz), *lait* (liute, Leute), *mais* (Mäuse), *hait* (Häute), *hait* (hiute, heute), *ail* (iule, Eule), *kətrai* (getriuwe, getreu), *laiχtə* (liuhten, leuchten), *faiχt* (viuhte, feucht), *laidə* (liuten, läuten), *saift* (säuft), *mailr̥* (Mäuler = szájak), *haisr̥* (hiuser, Häuser), *faiər* v. *fair̥* (viur, Feuer), *šaiər* v. *šair̥* (schiure, Scheuer), *štaiər* v. *štair̥* (stiure, Steuer), *taiər* v. *tair̥* (teuer), *aiər* v. *air̥* (iuwer, euer), *uŋkəhaiər* (ungehiure, ungeheuer), *nai* (niuwe, neu), *fraint* (vriunt, Freund), *nai˜* (niun, neun), *tsai˜* (Zäune), *halts-prai˜* (briune, Bräune).

Jegyzet. Kfn. spriu (Spreu) nyelvjárásunkban umlaut nélkül használatos: *šprau*, kfn. kiuwen (käuen) nyelvjárásunkban, mint az úfn.-ben: *khauə* (középnémet kûwen-ból); kiuwen mellett előfordul a kfn.-ben kouwen is és ebből fejlődött szabályosan a nyelvjárásunkbeli *khāvlə* = kérődzeni.

Kfn. *ie*.

53. §. Nyelvjárásunkban e kfn. diphthongusnak rendesen *ī* felel meg; mássalhangzócsoport, *ch (χ)* geminata, *g (χ)*+*-el* és *-gen*, *-hen* > *-ə* előtt: *i*. *r*+cons. előtt kfn. *ie* > *œ*; kfn. *-ier* > *-iər* v. *-ir̥*.

Példák. 1. Kfn. *ie* > *ī* (a legtöbb esetben: a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt): *knī* (knie, Knie), *tīp* (dieb, Dieb), *tīnə* (dienen), *prīf* (brief, Brief), *pīdə* (bieten), *līt* (liet, Lied), *krīp* (griebe = töpörtyű), *krīs* (grieʒ, Gries = dara), *fīvr̥* (vieber, Fieber), *kīsə* (gieʒen, giessen), *fr̥trīsə* (verdrieʒen, verdriessen), *šīsə* (schieʒen, schiessen), *šlīsə* (slieʒen, schliessen),

sīdə (sieden), *līp* (lieb), *rīmə* (rieme, Riemen), *tsīr̥n* (zieren), *piər* v. *pīr̥* (Bier), *tiər* v. *tīr̥* (tiêr, Tier), *štiər* v. *štīr* (Stier), *šiər* v. *šīr̥* (schiere = bald).

2. Kfn. *ie* > *i* (mássalhangzócsoport, *ch* geminata, kfn. -*g*+*el* és a nyelvjárásbeli -*ə* végzet előtt): *tintst* (Dienst) ,*tints-tǭk* (Dienstag), *kiskhan* (Giesskanne = öntöző kanna), *kriχə* (kriechen), *riχə* (riechen), *viχə* (wieche = Docht), *tsiχ* (zieche = Kissenüberzug), *liχt* (lieht, Licht), *fiχtə* (fiehte, Fichte), *špiχl̥* (spiegel, Spiegel), *tsiχl̥* (ziegel, Ziegel), *kniə* (knieen), *liə* (liegen v. liugen = lügen), *kriə* (kriegen; *tu krist* = du kriegst, *œr krit* = er kriegt, *iχ hun krit* = ich habe gekriegt), *tsiə* (ziehen), *fliə* (vliegen, fliegen; *tu flīst*, *œr flīt*, *er flīt* = du fliegst, er fliegt, ihr fliegt), *pətriə* (triegen = betrügen). Vö. az utolsó hat szó rövid hangjára vonatkozólag 23. §. 4. p. jegyzet.

3. Kfn. *ie* > *œ* (csak *r*+cons. előtt): *fœrtsiχ* (vierzic, vierzig), *fœrtl̥* (vierteil, Viertel), *nœrjn̥ts* (niergent, nirgend), *œrn* v. *œn* (irgend), *fœrtsē̃* (vierzehn).

Kfn. *ei*.

54. §. E diphthongusnak nyelvjárásunkban rendesen *ā* felel meg, csak nagyon kivételesen rövid *a*; palatalis spirans, illetőleg explosiva előtt és néha a szó végén kfn. *ei* > *āⁱ*-féle diphthongus, szóvégi *n* beolvadása folytán: *ā̃*. Egyes irodalmi szavak nyelvjárásunkban is megtartják az *ai* diphthongust.

Példák. 1. Kfn. *ei* > *ā* (a legtöbb esetben): *kās* (geiȥ, Geiss = kecske), *klāt* (Kleid), *lāt* (leid), *prāt* (breit), *sāl* (seil, Seil = szalmakötél), *lātsāl* (leite-seil, Leitseil), *vās* v. *vāts* (weitze, Weizen), *iχ vās* (ich weiȥ, ich weiss), *rās* (reise, Reise), *hāsə* (heiȥen, heissen), *hās* (heiȥ, heiss), *kšmās* (gesmeiȥe, Geschmeiss), *klās* (geleis = kerékvágás), *pərāt* (bereite, bereit), *lāt* (leit, Leid), *šāt* (scheide, Scheide), *šādə* (scheiden), *vāt* (weide, Weide = legelő), *māt* (meit, Magd), *hāt* (heiden, Heide = legelő), *rāf* (reif, Reif = abroncs), *flās* (Fleisch), *hālə* (heilen), *tāl* (teil, Teil), *fāl* (veile, feil = eladó), *sāt* (Saite), *lāp* (leip, Laib = egy kenyér), *āmr̥* (eimber, Eimer = akó és vödör), *māstr̥* (meister, Meister), *hāmət* (Heimat), *hām* (heim = haza), *tr̥hām* (daheim = otthon), *hāmliχ* (heimlich), *mānə* (meinen = hinni), *štā̃* (stein, Stein), *rā̃* (rein, Rain = mesgye), *klā̃* (klein), *pā̃* (bein, Bein),

əlā˜ (allein), *khā˜* v. *kha˜* (kein), *ā˜mōl* (einmal, hangsúlytalanul: *əmōl*), *nā˜* (nein), *kəmā˜* (gemeine, gemein és gemeinde = Gemeinde).

2. Kfn. *ei* > *āⁱ* (néha a szó végén és palatalis spirans, illetőleg palatalis explosiva előtt): *māⁱ* (meije, Mai), *āⁱk*, plur. *āⁱər* (ei, Ei), *āⁱχl̥* (eichel, Eichel), *tsāⁱχə* (zeichen, Zeichen), *rāⁱχə* (reichen = nyújt és nyúl oda), *sāⁱχə* (marháról, lóról mondják; seichen = harnen), *plāⁱχə*, *tuχ plāⁱχə* (bleichen = fehériteni vásznat), *plāⁱχ* (bleich = halvány, sápadt), *vāⁱχ* (weich), *špāⁱχə* (speiche, Speiche), *tāⁱk* (teic, Teig), *āⁱə* (eigen) v. *āⁱjə*.

3. Kfn. *ei* > *ai* (a köznyelvből való egyes szavakban): *khaisr̥* (Kaiser), *hailiχ* (heilig), *kaist* (Geist), *rain* (rein), *urtail* (Urteil), *šē˜hait* (Schönheit), *krōphait* (Grobheit).

Jegyzet. Hangsúlytalanság folytán a -heit > *-ət* ezekben: *kraŋkət* (Krankheit), *vōrət* (Wahrheit), *kəvēnət* (Gewohnheit).

4. Kfn. *ei* > *a* (*t*+*ɩr* előtt): *latr̥*, néha *lātr̥* is (Leiter), *tsvatr̥* (zweiter) és valószínűleg ennek analogiájára rövid hanggal használatos a *tsvat* is (der zweite); a *klenr̥* (kleiner), *klentst* (kleinst) egyszerűen a *klā˜* (klein) alapfok rövid umlautos formái lesznek.

Kfn. *ou*.

55. §. Kfn. *ou* rendesen > *ā* nyelvjárásunkban: *frā* (vrou, Frau), *tā* (tou, Tau), *tāf* (touf, Taufe), *khāfə* (koufen, kaufen), *tāfə* (toufen, taufen), *lāfə* (lôufen, laufen), *štāvə* (stouben, stauben), *lāp* (loub, Laub), *klāvə* (ge-louben, glauben), *fr̥lāvə* (erlouben, erlauben), *rāvə* (rouben, rauben), *rāf* (roufe, Raufe = Futterleiter), *lāγə* (louge, Lauge), *āk* (ouge, Auge), *rāfə* (roufen, raufen), *ā* (ouch, auch), *khāvlə* (kouwen-ból, kérődzeni), *knā* (genouwe, genau), *taχtrā* (troufe v. trouf, Dachtraufe), *hāγə* (houwen, gót *haggwan, óizl. *hǫggva*, úfn. hauen; *tu hēkst* = du haust, *œr hēkt* = er haut, *kəhāγə* = gehauen), *pām* (boum, Baum), *trām* (troum, Traum), *trāmen* (troumen, träumen), *tsām* (zoum, Zaum = Zügel), *sām* (soum, Saum = szegély).

Jegyzet. Úfn. Hauptsache nyelvjárásunkban is *hauptsaχ*; *krauthāp* és *krauthāpr̥* (kfn. houbetlîn-ból, Häuptlein Kraut =

káposztafej). Hol hosszú, hol rövid a vocalis ezekben: *klāpst* és *klapst*, *klāpt* és *klapt* (du glaubst, er glaubt és ihr glaubt). Kivételesen rövid *o* van *m* előtt ebben: *komə* (kfn. goume, angolszász forma: góma, úfn. Gaumen; előfordul azonban *kaumə* alak is).

Kfn. *öu* (*ou* umlautja).

56. §. Nyelvjárásunk e diphthongus helyett hol *ā*-t, hol pedig ennek umlautját: *ę̄*-t v. *ē*-t használ; a szó végén és palatalis explosiva előtt kfn. *öu* > *āⁱ*. Megrövidült *a* van a nyelvjárási *-ə* végzet előtt.

Példák. 1. Kfn. *öu* > *ā*: *rāvr̥* (röuber, Räuber), *rāχr̥n* (röuchern, räuchern), *frāt* (vröude, Freude), *frādə* (vröuwen, freuen), *štāvə* (stöuben, stäuben), *trāmə* (tröumen, träumen).

Jegyzet. Valószínű, hogy ezek a szavak umlaut nélküli kfn. formákból fejlődtek.

2. Kfn. *öu* > *ę̄* v. *ē*: *khę̄fr̥* (köufer, Käufer), *lę̄fr̥* (löufer, Läufer); *tsēm* (zöume, Zäume = Zügel plur.), *pēm* (böume, Bäume), *lēfst* és *lēft* (du läufst és er läuft), *khēfst* és *khēft* (du käufst és er käuft).

3. Kfn. *öu* > *āⁱ*: *hāⁱ* (höuwe, Heu), *lāⁱklə* (löugenen, leugnen = tagadni). Vö. 54. §. 2. p.

4. Kfn. *öu* > *a*: *štraə* (ströuwen és strouwen, streuen), a többi alakjaiban hosszú hangzó van. Vö. 23. §. 4. p. jegyzet.

Kfn. *uo*.

57. §. Nyelvjárásunkban kfn. *uo* rendesen *ū*, mely sok esetben: mássalhangzócsoport, *ch* (*χ*) etymologiai geminata, továbbá *k* explosiva és *t*, *f* + *-er* előtt megrövidült; két szóban *o* van kfn. *uo* helyett és kfn. *-uon* > *-ū̃*.

Példák. 1. Kfn. *uo* > *ū* (a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt az esetek legnagyobb részében): *rū* (ruowe, Ruhe), *khū* (kuo, Kuh), *tsū* v. (hangsúly nélkül) *tsu* (zuo, zu), *pū* (buobe, Bube, Knabe), *štūl* (stuol, Stuhl), *štūt* (stuot, Stute), *plūt* (bluot, Blut), *hūt* (huot, Hut), *kūt* (guot, gut), *klūt* (gluot, Glut), *rūt* (ruote, Rute), *prūt* (bruot, Brut), *hūf* (huof, Huf = pata), *špūl* (spuole, Spule), *šūl* (schuole, Schule), *pūsə* (buosem, Busen), *fūs* (fuoȝ, Fuss), *krūs* (gruoȝ, Gruss), *vūt* (wuot, Wut), *fūr* (fuor, die

Fuhre); *prūdr̥* (bruoder, Bruder), *lūdr̥* (luoder, Luder), *rūm* (ruom, Ruhm); *tū˜* (tuon, tun).

2. Kfn. *uo* > *u* (mássalhangzócsoport, *ch (χ)* etymologiai geminata, továbbá *k* explosiva, *t*+-*er*, *f*+-*er* és nyelvjárási -*ə* végzet előtt): *hustə* (huoste, Husten), *šustr̥* (schuoster, Schuster), *puštǭvə* (buochstabe, Buchstabe), *šulmāstr̥* (schuolmeister, Schulmeister), *khuχə* (kuoche, Kuchen), *puχ* (buoch, Buch), *tuχ* (tuoch, Tuch), *fluχ* (vluoch, Fluch), *fluχə* (vluochen, Fluchen), *suχə* (suochen, suchen), *šuk* (schuoch, Schuh; plur. *šū* = die Schuhe), *kruk* (kruoc, Krug), *pluk* (pfluoc, Pflug), *futr̥* (vuoter, Futter), *uvr̥* (uover, Ufer), *ruə* (ruowen, ruhen; vö. 23. §. 4. p. jegyzet).

Jegyzet. A kfn. tuost és muost (du tust és du, ihr musst) vocalisa mássalhangzócsoport előtt szabályszerűen rövidült meg: *tust* és *must* és ezek mintájára rövid hangú alakok a *tut* (er tut és ihr tut) és *mus* (muoȥ, ich és er muss) is; kfn. ruoȥ > *rust* (Ofenruss; valószínűleg a hozzájárult *t* okozta a hangzó megrövidülését). Rövid hanggal ejtik nyelvjárásunkban ezeket is: *rufə* (ruofen, rufen), *iχ ruf* (ich rufe), *mēr* és *sī rufə* (wir és sie rufen), *kərufə* (gerufen); ennek az igének *ruft* (ihr rufet), *rifst* (du rufst) és *rift* (er·ruft) alakjai, a melyekben szabályszerűen rövid a hang, befolyásolhatták a többi alakokat, megrövidülhetett azonban esetleg a hang a *rufə* alakban *f* előtt is, mint etymologiai geminata előtt.

A *plum* (bluome, Blume) rövid hangja valószínűleg a *plimχə* és *plimr̥χr̥* kicsinyítő formák hatásában leli magyarázatát.

3. Kfn. *uo* > *o*: *motr̥* (muoter, Mutter) és *kromət* (gruonmât, Grünmahd, Grummet = sarjú).

Kfn. *üe* (*uo* umlautja).

58. §. E labialis diphthongusnak nyelvjárásunkban illabialis hang felel meg és pedig: 1. *ī* (a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt), 2. *i* (mássalhangzócsoport, szóvégi *k* explosiva, cons.+-*er*, -*el* és nyelvjárási -*ə* végzet előtt).

Példák. 1. Kfn. *üe* > *ī*: *prī* (brüeje, Brühe), *khī* (Kühe), *mī* (müeje, Mühe), *frī* (vrüeje, frühe), *vīlə* (wüelen, wühlen), *fīr̥n* (führen), *trīp* (trüebe, trüb), *mīt* (müde), *hīdə* (hüten), *rīp* (Rübe), *fījə* (fügen), *sīs* (süss), *kəmīs* (gemüese, Gemüse), *fīlə* (vüelen, fühlen), *khīl* (küele, kühl), *rīr̥n* (rüeren, rühren), *fīs* (vüeȥe, Füsse); *krī˜* (grüene, grün).

2. Kfn. *üe* > *i*: *niχtṛn* (nüehtern, nüchtern), *plimχə* (Blümchen), *tiχṛ* (Tücher), *tiχḷtjə* (Tüchelchen), *fitṛn* (vüetern, füttern), *risḷ* (rüezel, Rüssel), *piχṛ* (büecher, Bücher), *krik* (Krüge), *plik* (Pflüge = ekék), *pəmiə* (müejen, bemühen), *pliə* (blüejen, blühen), *priə* (brühen = forrázni).

Jegyzet. Úfn. müssen infinitivus nyelvjárásunkban hol *musə*, hol *misə*.

2. A hangsúlytalan szótagok magánhangzói.

59. §. Proklisis és enklisis. Egyes szavak kétféle alakban: hangsúlyos és hangsúlytalan formában használatosak nyelvjárásunkban; a hangsúlyos alak hangzója hosszú, illetőleg rövid, a hangsúlytalan alakban meg rövid, színtelen a vocalis, illetőleg eltünt. A mondatbeli összefüggésben, a hangsúly hiánya folytán gyakoriak az ilyen hangzógyöngülések és hangzóeltünések különösen a személynévmás, a mutató névmás, a birtokos névmás különféle alakjainál, továbbá névmási alakokkal kapcsolatos præpositioknál és más rövid szócskáknál. Itt most csak ezekről a pro- és enklitikus formákról lesz szó.

Példák: *hostə* (hast du?), *tu host* (du hast), *œr* v. *œ ket* (er geht), *kedər* v. *kedṛ* (geht er?), *si hot* (sie hat), *hotsə* (hat sie?), *s šnaⁱχt* (es schneit), *rẹərts* (regnet es?), *mer hun* (wir haben), *hunmṛ* v. *humṛ* (haben wir?), *er hot* (ihr habt), *hotṛ* (habt ihr?), *hotmṛ* (hat mir), *hotṛ* (hat dir), *hodṃ* v. *hodəm* (hat ihm), *hodṛ* v. *hodərə* (hat ihr, sing. dat. f.), *œr hodərə* (er hat ihrer, plur. gen.), *trọ̄ṇ* v. *trọən* (trage ihn), *sọ̄stəsṇ* (sagtest du es ihnen); *tœr* v. *tœ hērts* (der hört es), *ti siŋkt* (die singt), *tẹs* (Kind) *plaudṛt* (das plaudert), *œr* v. *œ hotẹs ksē~* (er hat das gesehen), *tem plaipts* (dem bleibt es), *plaiptstem* (bleibt es dem), *ten raits* (den reut es), *tœrə* (Frau) *kẹv iχ* (dieser gebe ich), *tenə kəliŋkts* (denen gelingt es); névelők: *tṛ* v. *tr kaul* (der Gaul), *ti khū* (die Kuh), *s khalp* (das Kalb), *ṃ* v. *m kaul* (dem Gaul), *tə kaul* (den Gaul), *ufṃ pœ̄rk* (auf dem Berge), *ufṇ* v. *uf tə pōdə* (auf den Boden), *im sak* (in dem Sacke), *in štal* (in den Stall), *in tṛ vis* (in der Wiese), *in tə kœ̄rtə* (in den Gärten); *ma~*, *ta~* és *sa~ fọtṛ* (mein, dein és sein Vater), *ma~*, *ta~* és *sa~ motṛ* (meine, deine és seine Mutter), *ma~*, *ta~* és *sa~ puχ* (mein, dein és

sein Buch), *ma˜m* (meinem), *ma˜n* (meinen), *ta˜m* (deinem), *ta˜n* (deinen), *sa˜m* (seinem), *sa˜n* (seinen), *ma˜nr̥* v. *ma˜nərə motr̥* (meiner Mutter), *ta˜nr̥* v. *ta˜nərə* (deiner, f. dat.), *sa˜nr̥* v. *sa˜nərə* (seiner, f. dat.), *erm̥* *fǫtr* (ihrem Vater), *er̥n fǫtr̥* (ihren Vater), *erə motr̥* (ihre és ihrer Mutter); hol a præpositio, hol a névmás hangsúlytalan: *fer ēm* és *fērm̥* (vor ihm), *fer ēn* és *fēr̥n* (für ihn), *pa ēm* és *baim* (bei ihm), *ō˜mr̥* és *o˜mēr* (an mir), *tsu tēr* és *tsūtr̥* (zu dir), *tsu taim fǫtr̥* és *tsū ta˜m fǫtr̥* (zu deinem Vater) stb.; határozatlan névelő: *ə mentš* (ein Mensch), *ə frā* (eine Frau), *ə khint* (ein Kind), *si hodn̥ man* v. *si hon̥ man* (sie hat einen Mann), *m̥* v. *mə pęlman kęv iχ ə štik prōt* (einem Bettler gebe ich ein Stück Brot), *ərə* v. *r̥* v. *rə tsiainr̥n* (einer Zigeunerin, dat.); a kein a mein, dein, sein változásait követi: *kha˜ khin* (keine Kinder), *tsu khanə mentšə* (zu keinen Menschen); adverbiumok: *œr* v. *œ hotso šēnə kail* (er hat so schöne Gäule = Pferde), *si hun tsufīl œrvət* (sie haben zuviel Arbeit), *mer* v. *mr̥ vœrt vul net tœrfə* (man wird wohl v. wahrscheinlich nicht dürfen), *ets* v. *etst khimtr̥ mr̥ šu vedr̥* (jetzt > kfn. ieze kommt er mir schon wieder), *iχ vœtr̥ əmōl* v. *mol ępəs fr̥tsēlə* (ich werde dir einmal etwas erzählen), *tariχənanr̥* v. *tariχnanr̥* (durch einander), *əlā˜* v. *lā˜* (allein), *œr hot nor ǫn kraitsr̥ un* v. *n̥ vil siχ n̥ seml̥ khāfə* (er hat nur einen Kreuzer und will sich eine Semmel kaufen), *vu pistə* (wo bist du?); a hangzóknak a hangsúly hiánya folytán beálló mennyiségi és minőségi elváltozásait egyéb szorosabb szókapcsolatoknál is látjuk: *laprōt* (Laib Brot), *kunǭχt* v. *kənǭχt* (gute Nacht), *phitkot* (behüte Gott), *krostaŋk* (grossen Dank, a behüte Gott köszönésre válasz) stb.

60. §. **Előszótagok.** A kfn. ge-, be-, ver-, er-, zer- és ze- (zuo) præfixumokban az *e ə*-vé tompult v. eltünt. Kfn. ge- legtöbbször > *kə-*, *f*, *s* és *š* előtt következetesen hiányzik az *e*; velaris mássalhangzón kezdődő néhány igének már a kfn.-ben sem volt præfixuma, ilyenek nyelvjárásunkban is præfixum nélkül használatosak; némely esetben ingadozik a nyelvhasználat *kə-* és *k-* között. Kfn. be- > *pə* rendesen, csak *s*, *š* és *l* előtt elveszti hangzóját. Kfn. ver > *fər* v. *fr̥*; néha *r* előtt mintha csak *f* maradt volna meg belőle. Kfn. er- és zer- helyett legtöbbnyire a *fər*, *fr̥* használatos nyelvjárásunkban, csak néhány

szóban van meg az er- *(-ər* v. *r̥)*. Kfn. ze- > *sə-*, *s* előtt néha *ts*. Kfn. en- > *ə* (nem igen fordul elő) és kfn. ent- > *n̥-* v. *ə-*, néha változatlan is.

Példák: *kəpunə* (gebunden), *kəpesə* (gebissen), *kəredə* (geritten), *kəlāfə* (gelaufen), *kəklāpt* (geglaubt), *kəkhotst* (gekotzt; hányni, okádni), *kəkhitsl̥t* (gekitzelt), *k(ə)nuŋk* (genug), *kətaŋkt* (gedankt), *kətoml̥t* (getummelt), *kətsōγə* (gezogen), *k(ə)vēnə* (gewöhnen), *k(ə)vēr* (Gewehr), *k(ə)mā~* (Gemeinde), *knǭt* (Gnade), *knā* (genau), *ksē~* (gesehen), *ksiχt* (Gesicht), *kšosə* (geschossen), *kfrōr̥n* (gefroren), *kfunə* (gefunden), *klik* (kfn. gelücke és glücke, Glück), *ksunt* (gesund), *k(ə)jǭkt* (gejagt), *k(ə)hāγə* (gehauen), *k(ə)holfə* (geholfen), *k(ə)haift fol* (gehäuft voll), *kəœrvət* (gearbeitet), *kfōr* (Gefahr), *kšlōfə* (geschlafen), *klās* (kfn. geleis, Geleis), *kaŋə* (gegangen), *kęvə* (gegeben), *khāft* (gekauft), *khomə* (gekommen), *krit* (gekriegt), *kęsə* (gegessen); *pəvaisə* (beweisen), *pətaidə* (bedeuten), *pətsǭlə* (bezahlen), *pətriə* (betrügen), *psuχə* (besuchen), *psofə* (besoffen), *pšait* (Bescheid), *plaivə* (kfn. belîben és blîben, bleiben); *fr̥lōr̥n* (verloren), *fr̥tœrvə* (verderben), *fr̥kęsə* (vergessen), *frekə* (verrecken = megdögleni); *r̥parmə* (erbarmen), *r̥lęvə* (erleben), *r̥khūvr̥n* (kfn. erkoberen = erholen), *r̥fār̥n* (erfahren), *fr̥tsēlə* (erzählen), *fr̥višə* (erwischen), *fr̥štrikə* (ersticken), *fəraisə* (zerreissen), *fr̥pręχə* (zerbrechen), *fr̥špriŋə* (zerspringen), *fr̥nēr̥n* és *r̥nēr̥n* (ernähren), *r̥lāvə* és *fr̥lāpt* (erlauben, erlaubt); *səfrīdə* (zufrieden), *sərik* (zurück), *tsamə* (zusammen), *tęs hot niks sə sǫə* (das hat nichts zu sagen); *entpœr̥n* v. *n̥pœrn* (entbehren), *entvędr̥* (entweder), *ətsvā* v. *ərtsvā* (entzwei), *n̥kēγə* (entgegen), *əvęk* (kfn. enwëc, hinweg).

A da-, dar- > *tə-* v. *tr̥-*: *təpai* és *tr̥pai* (dabei), *tr̥tsū* (dazu), *tr̥fēr* (davor és dafür), *tr̥hām* (daheim). Ide sorolhatók még a synkopált præpositiós adverbiumok is: *ənǫp* v. *nǫp* (hinab), *ənuf* v. *nuf* (hinauf), *(ə)nai~* (hinein), *(ə)naus* (hinaus), *(ə)nunr̥* (hinunter), *(ə)nivr̥* (hinüber), *hen* v. *hai~* (hie innen), *haus* (hie aussen), *hunə* (hie unten), *hōvə* (hie oben), *hivə* (hüben), *(ə)rai~* (herein), *(ə)raus* (heraus), *(ə)ruf* (herauf), *(ə)rǫp* (herab), *(ə)rim* (herum), *(ə)runr̥* (herunter), *(ə)rivr̥* (herüber), *trō~* (daran), *truf* (darauf), *tren* v. *trai~* (darinnen), *traus* (draussen), *trunr̥* (darunter), *trivr̥* (darüber), *trunə* (drunten), *trōvə* (droben), *trivə* (drüben), *trim* (darum, drum), *tr̥nēviχ* (daneben).

61. §. **Végszótagok** (összetételek utótagjai, képzők és egyéb végzetek). Csak a főbb, különösen a köznyelvtől eltérő esetek felsorolására szorítkozom.

Példák: *khœrp* (kfn. kirch-wîhe, Kirchweihe), *khœrvəkhuχə* (Kirchweihkuchen), *hoχtsot* v. *hoχtsət* (kfn. hôchzît, Hochzeit), *noχpṛ* (kfn. nâchgebûr, Nachbar), *knovloχ* (knobelouch, Knoblauch), *viŋṛt* (wîngarte, Weingarten), *fartḷ* (Vorteil), *haint* (kfn. hînaht és hînt = heute v. gestern Nacht), *tritḷ* (drittel), *volfḷ* v. *velfḷ* (wohlfeil), *vifḷ* (wie viel), *hentšiŋ* (Handschuh), *arvḷ* (Arm voll), *mufḷ* (Mund voll), *ha˜fḷ* (Hand voll), *niks* (kfn. nihtes — niht, nichts); *ærvət* (Arbeit), *vōrət* (Wahrheit), *kraŋkət* (Krankheit), *khœrvəs* (kfn. kürbiʒ, Kürbis), *œrvəs* (kfn. erweiʒ, Erbse), *hāmət* (Heimat), *vœrmət* (Wermut), *mōnət* (Monat), *špǫχət* v. *špǫχǭt* (Spagat), *ēments* (Ameise), *raiχtum* (Reichtum), *ōvət* (Abend), *marjət* (der Morgen), *kheχṇ* (Köchin), *nētṛn* (kfn. nœterinne, Näherin), *vęšṛn* (Wäscherin), *vœrtṇ* (Wirtin), *krēfṇ* (Gräfin), *natārisṇ* (Notärin), *pharšṇ* (Pfarrerin), *šūlẹ̄rn* (Schullehrerin), *šęfṛn* (Schäferin), *mœrtə* (Martin mint vulgonév), *jœrjətǭk* (Georgestag), *henfə* (kfn. henfîn = aus Hanf), *velṛn* (kfn. wüllîn = wollen), *koltṛn* (kfn. guldîn, golden és Gulden), *māniŋ* (Meinung), *kvitiŋ* (Quittung = nyugta), *vętiŋ* (kfn. wettunge = Wette), *tsailiŋ* és *tsaidiŋ* (Zeitung), *artniŋ* (Ordnung), *ai˜tāliŋ* (Einteilung), *ręχliŋ* (Rechnung), *kǫtiŋ* (Gattung), *fǫtṛ* (Vater), *šęfṛ* (Schäfer), *šaufḷ* (Schaufel), *kǫvḷ* (Gabel), *lērə* (Lehrer), *pharə* (Pfarrer), *lędərə* (Lederer = Gerber), *retj* (Rettich), *hęχlə* (hecheln = kendert gerebenezni), *šmāⁱχlə* (schmeicheln), *rāχṛn* (räuchern), *ręṛn* (regnen), *tsāⁱχlə* (zeichnen), *troklə* v. *treklə* (trocknen), *vǫsṃ* (Rasen = gyep), *ōdṃ* (Atem), *fiχḷtjə* (Vögelchen), *pivṛχṛ* (Bübchen plur.), *šūl* (Schule), *khœriχ* (Kirche); *kents* (Gänse plur.), *tents* (Tänze plur.), *šēnə haisṛ* (schöne Häuser, pl. nom. és acc.), *mentsə* (die Menschen), *siŋə* (singen), *ksuŋə* (gesungen), *tə menṛ* (den Männern), *tə vaivṛ* (den Weibern, pl. dat.), *ə plin frā* (eine blinde Frau).

Megemlíthetők itt, mint külön csoport a dentalisra végződő igék præs. impf., sing. 2. és 3. és plur. 2. személyű alakjai, továbbá ilyen végű gyenge igék part. præt.-a, a mely alakokban a tő dentalisa és a végzetbeli dentalis közti hangzó syncopálódott, valószínűleg már a kfn. korban: *retst* és *ret* (du redest és er redet), *kəret* (geredet), *raitst* és *rait* (du reitest és er

reitet), *fintst* és *fint* (du findest és er findet), *ventst* és *vent* (du wendest és er wendet), *kəvent* (gewendet), *plentst* és *plent*, *kəplent* (du blendest és er blendet, geblendet), *klātst* és *klāt*, *kəklāt* (du kleidest és er kleidet, gekleidet), *pẹtst* és *pẹt*, *kəpẹt* (du betest és er betet, gebetet), *pǭtst* és *pǭt*, *kəpǭt* (du badest és er badet, gebadet), *šǫt* és *šǫtst*, *kšǫt* (du schadest és er schadet, geschadet), *prātst* és *prāt*, *kəprāt* (du breitest és er breitet, gebreitet), *prōtst* és *prōt* (du brätst és er brät = süt és sül), *šitst* és *šit* (du schüttest és er schüttet), *kšit* (geschüttet).

Szóvégi -nde > *-n*: *sin* (Sünde), *štun* (Stunde), *hen* (Hände, plur.), *en* (Ende), *iχ fin* (ich finde); szóvégi -lte > *-l*: *iχ šẹl* (ich schelte), *šẹl* (schelte, imper.), *iχ hāl* (ich halte), halte (*hāl*, imper.); szóvégi -rde > *-r*: *iχ vær* (ich werde). Itt a *d*, *t* beolvadván (assimilálódván) az előző *n*-, *l*-, *r*-be, a szóvégi *e* lekopott. Vö. Schmidt H., A verbászi nyj. 58 §.

3. A mássalhangzók történeti fejlődése.

Folyékony mássalhangzók (liquidák).

62. §. Kfn. *l* általában megmarad: *lōvə* (loben), *mōlə* (malen), *halts* (Hals), *miliχ* (ófn. miluh, Milch), *silp* (Silbe), *fīl* (viel), *klā͂* (klein), *kšlōfə* (geschlafen), *samlə* (sammeln), *teŋlə* (kfn. tengeln = kaszát kalapálni, élesíteni), *aləvail* (kfn. alle v. elle wîle, értelme ennek nyelvjárásunkban: épen most, az imént).

Sonantikus functiót teljesít az *l* hangsúlytalan végszótagokban, melyeknek vocalisa kiesett: *khivḷ* (kfn. kübel, Kübel), *hivḷ* (Hügel), *hōmḷ* (kfn. hamel, Schafhammel), *apḷ* (Apfel), *volfḷ* v. *velfḷ* (kfn. wol vaile, wohlfeil), *vifḷ* (wie viel), *kətsǫvḷt* (gezappelt).

Jegyzet. Megemlíthetők itt ezek a nyelvjárási szavak: *niljə* (Lilie), *flitj* (Fittig), *intšḷ* (kfn. inselt és unslit, Unschlitt = faggyú), *ęs* (als, pl. *tęs is mṛ līvṛ, ęs vi hunṛt kiltə* = das ist mir lieber, als hundert Gulden).

63. §. Kfn. *r* nyelvjárásunkban rendesen alveolaris: *rats* (kfn. ratze, Ratte), *redə* (reden), *prẹt* (Brett), *štrō* (Stroh), *krǭs* (Gras), *frā* (Frau), *kfrēkt* (gefragt), *traivə* (treiben), *pārt* (Bart), *khārt* (Karte), *vartə* (warten), *hart* (hart), *švarts* (schwarz), *mærkə* (merken), *vǣrk* (Werg = kócz), *nar* (Narr), *lēr* (leer), *kār* (gar,

pl. *ti sop is kār* = a leves kész, megfőtt), *ūr* v. *uər* (Uhr), *ūr* v. *uər* (kfn. ôr, Ohr).

Sonantikus szerepe van az *r*-nek hangsúlytalan (pro- és enclitikus) szavakban, elő- és végszótagokban, továbbá hosszú hangzó után is, ha *r*-et *-n* v. *-en* végzet követi: *tr̥ kaul* (der Gaul), *humr̥* (haben wir), *hot mr̥* (er hat mir és hat man), *hodr̥* (hat er), *fr̥khāfə* (verkaufen), *r̥lę̄və* (erleben), *šēfr̥* (Schäfer), *sęlvr̥* (selber, selbst), *ivr̥ miχ* (über mich), *khalenr̥* (Kalender), *plędr̥n* (blättern), *rāχr̥n* (räuchern), *frīr̥n* (frieren), *kfrōr̥n* (gefroren), *fr̥līr̥n* (verlieren), *fr̥lōr̥n* (verloren), *kār̥n* (Garn), *fār̥n* (fahren), *špatsīr̥n* (spazieren), *prǫvīr̥n* (probieren), *ūr̥n* (Uhren és Ohren, plur.).

Kfn. *r* lekopott *-r*-végű tövek *-er* képzőjében, továbbá *n*, *d (t)*, ritkábban *sch* előtt (néha *sch* után is), ha az *-rn-*, *-rd-* (*-rt-*) és *-rš-* hangcsoportokat *r*-t tartalmazó szótag követi, úgy szintén hangsúlytalan er (személynévmás) és der (névelő) szavakban gyakran hiányzik az *r*: *lērə* (Lehrer), *pharə* (Pfarrer), *rāfaŋkhērə* (Rauchfangkehrer), *palvīrə* (kfn. barbierer = borbély), *lędr̥ə* (Lederer = Gerber), *maurə* (Maurer), *pōrə* (Bohrer), *tœnr̥* (Dörner), *khœnr̥* (Körner), *vœnr̥* (Werner, családi név), *judə pœnr̥t* (Juden-Bernhard), *tunīr̥n* (turnieren), *fodr̥n* (fordern), *fedr̥tāl* (Vorderteil), *fedr̥št* (vorderst), *kvatīr* (Quartier), *matr̥n* (martern), *hœtr̥* (härter), *vœtr̥* (Wörter), *mašīr̥n* (marschieren), *tsvœnr̥n hōsə* (Hosen aus Zwirn), *tœ man* (der Mann), *ǫ ket šu* (er geht schon), *iχ vœtr̥ kęvə* (ich werde dir geben), *vœtr̥ fœrtiχ* (werdet ihr fertig), *vœmr̥* (werden wir), *vātr̥* (wart ihr).

1. Jegyzet. Ide tartoznak ilyenek is: *khœl* (Kerl), *khaprǭl* (Korporal), *šaŋk* (Schrank = szekrény), *r̥lę̄və* helyett gyakran *əlę̄və;* néha ilyenekben is hiányzik az *r*: *fanə* (vorne), *khœn* és *khœnə* (Kern és kernen), *ęksətsīr̥n* (exerzieren), *fr̥akətīr̥n* (verakkordieren).

Dissimilatio folytán kfn. *r* > *l*: *palvīr̥n* (barbieren = beretválni), *saurumpl̥* (kfn. sûrampfer = sóska), *œrpl̥* (kfn. ërtber, Erdbeere = szamócza), *mœršl̥* (külömben már kfn. mörsel és mörser, Mörser).

Kfn. dâr-, dar-ral összetett adverbiumokban — ellentétben az úfn. köznyelvvel — megmaradt az *r*: *tr̥fēr* (davor és dafür), *tr̥tsū* (dazu), *tr̥mit* (damit), *tr̥pai* (dabei), *tr̥fō~* (davon), *tr̥nę̄viχ*

(daneben), *trhinr* (dahinter), *trkēχ* (dagegen), *trhām* (daheim), *trnōχ* (danach).

2. Jegyzet. Valószínűleg *evr* (ober) analogiájára alakult a *nēvr* (neben) alak és *mr*-ben (man) az *r* járulékhang lesz, mely korábbi **mə* alakhoz járulhatott; feltételezhetjük azonban a plur. 1. sz. (wir > *mr*) analogikus hatását is. (L. Heilig, Mundart des Taubergrundes, §. 109., Anm. 2.)

Orrhangú mássalhangzók (nasalisok).

64. §. Kfn. *m* az esetek legnagyobb részében megmarad: *motr* (Mutter), *miliχ* (Milich), *šmit* (kfn. smitte, die Schmiede), *kəmānt* (gemeint), *khomə* (kommen), *lump* (Lumpe), *pām* (Baum), *laŋksam* (langsam), *farχtsam* (furchtsam), *rōtsam* (ratsam).

Szóvégi *m* már a kfn.-ben összeesvén szóvégi *n*-nel, ép úgy mint ez, rendesen eltünt hangsúlytalan szótagokban: *pēsə* (kfn. bësem és bësen, Besen), *pōđə* (kfn. bodem > boden, Boden), *fǫđə* (vadem > vaden, Faden), *pūsə* (Busen).

Megmaradt ellenben sonans-minőségben: *ōdm* (âtem, Atem) és *vǫsm* (wasem, Rasen = gyep), továbbá en- és proclitikus szavakban: *evrm* v. *evrm* (ober ihm és ober dem), *kępsm* (gib es ihm), *ufm* (auf ihm és auf dem), *m suntǫk* (am Sonntage).

Kfn. mînme (> mîmme) > *maim* v. *mam* (meinem), kfn. dînme (> dımme) *taim* v. *tam* (deinem), kfn. sînme (> sîmme) > *saim* v. *sam* (seinem), kfn. einme (> eime) > *ǭm* v. *ām* v. *am* (einem).

Jegyzet. Eltünt az *m* ebben az összetételben: *arvl* (Arm voll); magyarázatát adni bajos másképp, mint assimilatio feltételezésével.

65. §. Kfn. *n* a szó elején és szó közepén rendesen változatlan marad, kfn. szóvégi *n* csak *r* után (hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban) és egytagú tövek rövid magánhangzója után marad meg: *nǫvl* (Nabel), *šnaiđə* (schneiden), *knoχə* (Knochen), *vōnə* (wohnen), *šōnt* (schont); *man* (Mann), *khan* (kann), *sin* (Sinn), *œrn* (kfn. ërn, Ernte), *khœrn* v. *khœn* (Kern), *khērn* (kehren), *hērn* (hören), *fārn* (fahren), *kārn* (Garn), *špatsīrn* (spazieren), *tērn* (Türen, plur.), *akrn* (ackern), *aisrn* (eisern = vasból

való), *šēfr̥n* (Schäferin), *iχ hun* (ich habe), *mer* és *si hun* (wir és sie haben), *šun* (schon; *šu* alak is gyakori).

Jegyzet. Szóvégi *n* megmarad a nyelvjárásunkban egytagúakká vált einen, keinen, meinen, deinen, seinen alakokban is: *tęs khost ā˜n* (v. *ǭn*) *kraitsr̥* (das kostet einen Kreuzer), *khā˜n* v. *khan mentsə* (keinen Menschen, sing. acc.), *main* v. *man fǫtr̥* (meinen Vater), *tain* v. *tan prūdr̥* (dein Bruder), *sain* v. *san hūt* (seinen Hut); *ten* és *te* v. *tə kaul* (den Gaul).

Mint sonans maradt meg szóvégi *n* az úfn. *-in* képzőben és en- és proklitikus szavakban: *kheχn̥* (Köchin), *pharšn̥* (Pfarrerin), *fuksn̥* (Fuchsin = Fuchs nevű családhoz tartozó asszony v. leány), *n̥ man hot sə noχ* (einen Mann hat sie noch), *si krit n̥ man* (sie kriegt einen Mann), *si hod n̥ kœr̥n* (sie hat ihn gern = szereti őt), *iχ kęps n̥* (ich gebe es ihnen); (sonans a szóközépi *n* is ebben: *artn̥tliχ* = ordentlich).

Ha a tővégi *n* előtti magánhangzó hosszú, ill. diphthongus, az *n* beleolvad és nasalis színezetet ad a vocalisnak ilyen (nyelvjárásunkban) egytagú szavakban: *hō˜* (Hahn), *špō˜* (Span), *tsō˜* (Zahn), *lō˜* (Lohn), *kəmā˜* (Gemeinde), *šai˜* (Schein), *phai˜* (Pein), *krī˜* (grün), *šē˜* (schön), *kē˜* (gehen), *štē˜* (stehen), *tū˜* (tun), *hū˜* (haben), *kətū˜* (getan), *mai˜* v. *ma˜* (proclitikus helyzetben) = mein, *tai˜* v. *ta˜* (dein), *sai˜* v. *sa˜* (sein), *khā˜* v. *kha˜* (kein), *ā˜* v. *ə* (ein), *fō˜m̥* (von ihm), *ō˜m̥* (an ihm), *ai˜talə* (einteilen), *nai˜* (hinein), *rai˜* (herein), *trai˜* (drin), *trō˜* (daran), *tr̥fō˜* (davon).

Minden más esetben szóvégi *n* hangsúlytalan szótagokban lekopott, nevezetesen: az infinitivusban általában, a declinatio valamennyi eseteiben (a plur. dat.-ban még *-er* végzet után is, ha a plur. nom. is *-n* nélkül használatos!), a conjugatiónál a plur. 1. és 3. személyében, a part. perf.-ban; épígy a *-chen* és *-elchen* dim. képzőben.

Példák: *laχə̂* (lachen), *lęvə* (leben), *kniə* (knieen), *neə* (nähen), *pōγə* (Bogen), *ręə* (Regen), *mōγə* (Magen), *ti šēnə pīr̥n* (die schönen Birnen), *tə vaivr̥* (den Weibern), *tə menr̥* (den Männern, plur. dat.; ellenben: *ti* és *tə* v. *tenə fetr̥n* = plur. nom. és plur. dat.), *mēr* és *si plaivə̂* (wir és sie bleiben), *kəplevə* (geblieben), *mętjə* (Mädchen), *kailtjə* (Gäulchen), *vęγl̥tjə* (Wägelchen).

2. Jegyzet. Die schöneren Häuser és schönere Häuser

nyelvjárásunkban: *ti šenṛn haisṛ* és *šenṛn haisṛ*. A *mḙtjə, kailtjə, vḙɣltjə* stb. plur.-a: *mḙdṛχṛ, kailṛχṛ, vḙɣltjṛ* stb.

Szóközépi *n* eltünt ezekben: *fuftsiχ* (fünfzig), *fuftsē~* (fünfzehn), *ōvət* (Abend, kfn. âbent), *totsət* (Dutzend), *nōt* (kfn. nâhent, nachher), *ā~s* (eins; de így is mondják: *ānts*), *khā~s* (keins; de így is: *khānts*), *sust* és *suntst* (kfn. sust és sunst, sonst), *traitsēt* (kfn. drîzëhende, dreizehnte), *sivətsēt* (sibenzëhende, siebenzehnte).

A -nen végű igék suffixum-csere folytán egyszerűen *-lə* végűekké lettek: *vaislə* (wîʒenen = meszelni), *lāⁱklə* (leugnen), *rḙχlə* (rechnen), *tsāⁱχlə* (zeichnen), *treklə* v. *triklə* v. *troklə* (trocknen). A regnen nyelvjárásunkban: *rḙɣṛn*.

Assimilatio folytán tünt el az *n* ilyenekben: *ha~fḷ* (Handvoll), *mu~fḷ* (Mundvoll), *laimət* (lînwât, Leinwand), *kromət* (gruenmât, Grummet), *maim* v. *mam* (meinem), *taim* v. *tam* (deinem), *saim* v. *sam* (seinem), *khamṛ* (kann man), *vamṛ* (wenn man), *humṛ* (haben wir).

Kfn. -nk, -nk- > *-ŋk, -ŋk-* és kfn. -ng(e), -ng- > *-ŋ, -ŋ-* v. *-ŋk, -ŋk-*: *truŋk* (Trunk), *triŋkə* (trinken), *tiŋ* (Ding), *meŋ* (Menge), *eŋ* (enge), *leŋ* (Länge), *siŋə* (singen), *teŋlə* (dengeln = kaszát élesíteni), *huŋṛ* (Hunger), *huŋriχ* (hungrig), *viŋṛt* (wîngarte, Weingarten), *juŋk* (jung), *kaŋk* (Gang), *feŋkt* (fängt).

Pillanatnyi hangok (explosivák).

66. §. Kfn. *b* (mely a szó végén kfn. *p*) nyelvjárásunkban vagy zöngétlen explosiva: *p*, vagy labiodentalis (ritkábban bilabialis) zöngés spirans: *v*.

Szó elején, szó közepén zöngétlen mássalhangzó előtt és szó végén általában *p* felel meg neki: *pœrk* (bërc, Berg), *puχ* (buoch, Buch), *plum* (bluome, Blume), *praut* (brût, Braut), *hœrpst* (hërbest, Herbst), *traipt* (er treibt), *lḙpst* (du lebst), *štāp* (stoup, Staub), *kharp* (korp, Korb), *khalp* (kalp, Kalb).

Szóközépi kfn. *b* zöngehangok (magánhangzók, liquidák és nasalis sonansok) között nyelvjárásunkban rendesen *v*: *kḙvə* (geben), *plaivə* (bleiben), *hǫvə* (halten = tartani), *halvṛ* (halber), *štœrvə* (sterben), *krǫvlə* (krabbelen), *tsǫvlə* (zabelen, zappeln), *krivlə* (kfn. kribeln = csiklandozni), *hǫvṛ* (haber, Hafer), *švḙvḷ* (svëbel, Schwefel), *hœrvṛn* (beherbergen = szállást adni), *kḙrṃ*

(gebe ihm), *traivn* (treibe ihn), *kǫvl* (Gabel), *raivais* (Reibeisen = reszelő).

Assimilálódott a *b* az előtte álló *m*-mel: *krum* (kfn. krump, krumm), *āmr* (kfn. eimber, Eimer = akó, vödör); néha az utána álló *m*-mel is assimilálódott: *kęm* v. *kęm* (gebe ihm).

Kiesett kfn. *b* ezekben az alakokban: *kest, ket* (du gibst, er gibt), *kępt* helyett gyakran *kęt* (ihr gebet), *hot* (ihr habt), *k(ə)hat* (gehabt), *plaist* (du bleibst), *plait* (er és ihr bleibt), *pū* (kfn. bube, Bube = fiú; plur. *puvə*, Buben).

Jegyzet. Kfn. lëb(e)kuochen > *lękuχə* vagy kfn. lëcken (úfn. lecken = nyalni) analogiai hatása alatt, vagy assimilatio folytán (l. Heilig, Mundart des Taubergrundes, § 138, Anm. 2), *lętsęltnr* (mézeskalácsos).

67. §. Kfn. *p* és *pf (ph)*. A nyugati germán tenuis *p* a kfn.-ben csak *sp* kapcsolatban fordul elő; azok a kfn. szavak, a melyekben egyébként *p* van, nem a germán ősnyelvből valók, mert germán tenuis *p* a II. lautverschiebung folytán vagy affricata *pf (ph)* lett (szó elején mindig, szó közepén geminatio esetében és *m* után), vagy pedig zöngétlen labiodentalis spirans *f* (szó közepén és szó végén magánhangzók és *l*, *r* után).

Nyelvjárásunkban szintén megvan a *p—f* változás (példákat, azt hiszem, fölösleges felsorolnom), de *pf (ph)* affricata nincs.

Kfn. *p (pp) sp* kapcsolatban, továbbá szó elején *l* és *r* előtt, szó közepén és szó végén nyelvjárásunkban kivétel nélkül zöngétlen bilabialis explosiva: *špats* (spatz, Spatz), *špęk* (spëc, Speck), *špot* (spot, Spott), *špīlə* (spiln, spielen), *plats* (Platz), *plōk* (plâge, Plage), *prais* (prîs, Preis), *kripl* (krüppel, Krüppel), *khœrpr* (Körper), *lumpə* (Lumpen = rongy), *raup* (rûpe, Raupe), *plump* (plump).

Hangsúlyos magánhangzó előtt kfn. szókezdő *p* részint *p* explosiva, részint *ph* aspirata: *pop* (puppe, Puppe), *polvr* (pulver, Pulver), *paits* (pîtsche, Peitsche), *partai* (Partei), *puŋkt* (Punkt), *pœrsō˜* v. *phœrsōn* (Person); *phai˜* (pîn, Pein), *phest* (Pest = pestis), *phak* (Pack), *phār* (par, Paar), *phēdr* (Peter), *phedrsiljə* (Petersilie).

Kfn. *pf (ph* < nyugati germán *p)* affricatának, ép úgy mint kfn. *p*-nek, megfelel nyelvjárásunkban vagy *p* explosiva,

vagy *ph* aspirata. Szó elején liquida előtt, szóközépen és szó végén kivétel nélkül: *p*; magánhangzó előtt kfn. szókezdő *pf* > *ph* (aspirata): *pluk* (phluoc, Pflug), *plaum* (pflûme, Pflaume), *apl̥* (Apfel), *šnupə* (schnupfen, Schnupfen), *krępl̥* (krâpfe-ból, Krapfen), *khop* (Kopf), *knop* (Knopf), *rump* (rumph, Rumpf), *štrump* (strumpf, Strumpf); *phunt* (pfunt, Pfund), *phan* (pfanne, Pfanne), *phōl* (pfâl, Pfahl), *pharə* (Pfarrer), *phaf* (pfaffe, Pfaffe), *phō~* (pfâwe, Pfau).

Jegyzet. Kivételesen előfordul: *fliχt* (úfn. Pflicht) és *fr̥flęγə* (verpflegen = eltartani, ápolni); lekopott a *pf (p)* vagy assimilálódott az előtte álló *m*-mel: *kram* (krampf, Krampf); különös változást mutat szóvégi *pf* ebben: *khumpχ* v. *khumpj* (kfn. kumpf = nagy edény).

68. §. Kfn. szókezdő *d* (szó végén a kfn.-ben is *t* áll *d* helyett!) nyelvjárásunkban zöngétlen lenis *t* explosiva: *tarn* (dorn, Dorn), *taχ* (dach, Dach), *taršt* (durst, Durst), *teŋkə* (denken), *tin* dünne, dünn); *līt* (liet, Lied), *laut* (laut), *šult* (schult, Schuld), *valt* (walt, Wald).

Kfn. szóközépi *d*-nek (magánhangzók között, illetőleg magánhangzó és *r̥*, *m̥*, *n̥* sonansok között) megfelel nyelvjárásunkban gyönge zörejű zöngés *đ* spirans: *pōđə* (boden, Boden), *pǭđə* (baden), *lǭđə* (laden), *saiđə* (sîde, Seide), *vaiđə*, plur. (wîden, Weiden = fűzfák), *kraiđə* (krîde, Kreide), *prūđr̥* (bruoder, Bruder), *lūđr̥* (luoder, Luder), *fęđr̥* (vëder, Feder), *lęđr̥* (lëder, Leder), *šnaiđm̥* (schneide ihm), *laiđn̥* (leide ihn).

Kfn. szóközépi *-nd-* (mely nyelvjárásunkban az *-e* lekopása után a szó végére került) assimilatio folytán: (*-nn-* >) *-n-* v. *-n̥*: *finə* (finden), *pinə* (binden), *hinr̥* (hinder, hinter), *unr̥* (under, unter), *vunr̥* (Wunder), *tsunr̥* (zunder, Zünder), *enr̥n* (endern, ändern); *en* (ende, Ende), *hen* (hende, Hände plur.), *ksin* (gesinde, Gesinde = cselédség, csőcselék), *un* (unde, und), *hun*, plur. (Hunde = kutyák; sing. *hunt*), *khin*, plur. (Kinder, sing. *khint*), *sin* (Sünde).

Kfn. *-ld-* szintén rendesen: (*-ll-* >) *-l-* v. *-l*: *šiliχ* (schuldec, schuldig), *męlə* (mëlden, melden), *nōl* (nâlde v. nâdel, Nadel), *vil* (wilde, wild), *vilr̥* (wilder), *pal* (balde, bald), *holr̥* (holder, Hollunder); de: *kiltə̃* (Gulden), *kęltr̥* (Gelder), *vęltr̥* (Wälder), *valtiŋə* (Waldungen). Valószínűleg a sűrűbb használatú *kęlt*, *valt* sing. alakok analogiai hatása nyilvánul az assimilatio elmaradásában.

Az *-rd-* kapcsolat is némely szóban *-r-* v. *-r:* *ærə* (ërde, Erde), *iχ vær* (ich werde), *værn* (werden), *varn* (geworden).

Az igető *d*-je (a hangsúlytalan *e* kiesése után) assimilálódott a rag *t*-jével ilyenekben: *šot* (schadet), *pǭt* (badet), *kšǫt* (geschadet), *kəpǭt* és *kəpǭđə* (gebadet), *lait* (lîdet, leidet), *fint* (findet), *pint* (bindet).

Kivételes alak: *hemp* (Hemd, plur. *hemr̥*), mely valószínűleg úgy keletkezett, hogy *p* mint átmeneti hang fejlődött *m* és *d* között, azután *d* eltünvén, ez az átmeneti *p* került a szó végére.

69. §. Kfn. *t (tt)* megfelelői nyelvjárásunkban: *t* és *đ*; *t* explosiva felel meg neki a szó elején és szó végén mindig, úgyszintén a szó belsejében mássalhangzó után és az esetek legnagyobb részében rövid magánhangzó után is: *tǭk* (tac, Tag), *taivl̥* (tiuvel, Teufel), *tęlr̥* (teller, Teller), *tantsə* (tanzen), *plūt* (bluet, Blut), *tōt* (tôt, Tod), *štrōs* (strâȝe, Strasse), *štam* (stam, Stamm), *mantl̥* (mantel, Mantel), *vintr̥* (winter, Winter), *muntr̥* (munter), *toχtr̥* (tohter, Tochter), *treχtr̥* (trihter, Trichter = tölcsér), *ōstr̥n* (oster, Ostern), *fǫtr̥* (vater, Vater), *motr̥* (muoter, Mutter) *fetr̥* (vëter, Vetter = bácsi, nagybácsi), *potr̥* (buter, Butter), *fitr̥n* (vüetern, füttern), *pitə* (bitten v. biten, bitten), *rętə* (retten), *pitr̥* v. *petr̥* (bitter).

1. Jegyzet. Szókezdő *t w* előtt > *ts* affricata ezekben: *tsværiχ* (twërch = schräg, verkehrt), *tsviŋə* (twingen, zwingen).

Szó belsejében kfn. *t (tt)*, ha utána magánhangzó vagy *r̥*, *m̥*, *n̥* következik, nyelvjárási hosszú magánhangzó után mindig *đ*, rövid magánhangzó után csak némely szóban: *pęđə* (bëten, beten), *trēđə* (trëten, treten), *raiđə* (rîten, reiten), *šęđə* (schate, Schatten), *šliđə* (slite, Schlitten), *vęđr̥* (wëter, Wetter), *kəviđr̥* (gewitter, Gewitter), *šiđə* (schütten), *plęđr̥n* (bletern, blättern), *hođr̥* (hat er), *hođm̥* (hat ihm), *hođn̥* (hat ihn), *trēđr̥* (tritt er?), *trēđm̥ ānts hī̃* (trete ihm eins hin!), *trēđn̥ net* (trete ihn nicht!).

2. Jegyzet. A *-tel* végzet mintha *l̥*-lé olvadt volna össze ezekben: *pail̥* Beutel, kfn. biutel), *krēl̥* (Gretel, Margareta).

-lt- > *-l-* v. *-l* (assimilatio): *špālə* (spalten), *špāl* (spalte), *hālə* (halten, *hāl* (halte), *fālə* (Falten, plur.), *fāl*, sing. (Falte),

khęl (kelte, Kälte), *ęl* (ófn. elti, Alter); de: *khalt* (kalt), *khęltr̥* (kälter), *alt* (alt), *ęltr̥* (älter).

Némely szó végén *t* járulékhang van: *fœršt* (Vers és Ferse), *vampst* (wambes, Wams = rövid felső kabát), *anr̥št* (anders = másképp), *fōrt* (vorhin = előbb, imént), *sęlvr̥t* (selbst), *marjət* (Morgen, valószínűleg Abend mintájára).

ępəs (kfn. ëtewaȝ, etwas) úgy keletkezhetett, hogy először a *w* spirans, assimilálódván az előtte álló *t* explosivához, *p* explosiva lett és azután a *tp* hangcsoportból újabb assimilatio folytán *p* lett; ilyen assimilatio folytán lehetett kfn. ërtber (Erdbeere) szóból nyelvjárásunkban *œrpl̥* (dissimilatio folytán lett a szóvégi *r*-ből *l*).

-st végzet előtt kiesett a tőbeli *t* ezekben: *laiχst* (leichtest), *faiχst* (feuchtest, superl.), *tēst* (tätest, coniunctivus præt. impf.), *hęst* (hättest).

Lekopott a *t* az ist végéről: *is*.

70. §. Kfn. *g* (szóvégi *c*) megfelelői nyelvjárásunkban: *k*, *γ*, *χ* és *j*.

k felel meg neki a szó elején mindig, a szó belsejében mássalhangzó előtt és a szó végén hangsúlyos szótagban: *kaul* (gûl, Gaul), *klǭs* (glas, Glas), *krainə* (grînen = weinen), *krošə* (Groschen), *krī~* (grün), *kəpurt* (Geburt), *kfręsə* (gefressen), *kəmā~* v. *kmā~* (Gemeinde), *folkst, folkt, kfolkt* (du folgst, er folgt, gefolgt = engedelmeskedni), *lēkst, lēkt, kəlēkt* (du legst, er és ihr legt, gelegt), *feŋkst, feŋkt* (du fängst, er fängt), *jēkst, jēkt, kəjǭkt* (du jagst, er és ihr jagt, gejagt), *frēkst, frēkt, kfrēkt* (du fragst, er és ihr fragt, gefragt), *ēkst, ēkt, kəēkt* (du eggst, er és ihr eggt, geeggt = fogasolni), *tākst, tākt, kətākt* (du taugst, er és ihr taugt, getaugt), *unr̥vęks* (unterwegs), *tǭk* (tac, Tag), *šlǭk* (slac, Schlag), *vęk* (wëc, Weg), *štęk* (stëc, Steg), *krīk* v. *krik* (kriec, Krieg), *pluk* (phluoc, Pflug), *kruk* (kruoc, Krug), *pœrk* (bërc, Berg), *vœrk* (Werg); kfn. *-e* lekopása után: *frōk* (vrâge, Frage), *plōk* (plâge, Plage), *klǭk* (klage, Klage), *vōk* (wâge, Wage), *āk* (ouge, Auge), *šlēk* (slege, Schläge).

1. Jegyzet. Kfn. *-nc (-ng-)* a szó végén rendesen *-ŋk* (az *ŋ* a szó végén inkább csak analogiai hatás eredménye lesz): *juŋk* (jung), *laŋk* (lang), *kaŋk* (Gang), *ksaŋk, ksaŋkpuχ* (Gesang, Gesangbuch), *špruŋk, ō~špruŋk* (Sprung, Ansprung), *štraŋk* (Strang).

γ van nyelvjárási hosszú magánhangzó és magánhangzó vagy *l̥*, *r̥*, *m̥*, *n̥* között: *mǭγə* (Magen), *āγə*, plur. (Augen), *lāγə* (louge, Lauge = lúg), *frēγə* (fragen), *lēγə* (legen), *kətsōγə* (gezogen), *kəlōγə* (gelogen), *kəlẹ̄γə* (gelegen), *fẹ̄γə* (fegen), *trẹ̄γr̥* (Träger), *lǭγr̥* és *lẹ̄γr̥* (Lager), *jẹ̄γr̥* (Jäger), *rēγl̥* (Regel), *flēγl̥* (Flegel), *fr̥mēγə* (Vermögen = vagyon), *hēγə* (hegen), *sẹ̄γə* (Segen), *frēγn̥* (frage ihn), *lēγm̥* (lege ihm), *khūγl̥* (Kugel), *ēγə* (eggen).

2. Jegyzet. A *vẹ̄kl̥tjə* (kleiner Weg) *k*-ja az egyszerű *vẹ̄k* (Weg) analogiai hatásából származik, *trōk* — *trēkl̥tjə* (Trog — Tröglein).

χ spirans van szó belsejében nyelvjárási *i* és *l̥* között, továbbá ufn. *-ig* végzetben: *špiχl̥* (Spiegel), *riχl̥* (Riegel), *tsiχl̥* (Ziegel), *priχl̥* (Prügel), *hailiχ* (heilig), *lediχ* (ledig), *ā˜fẹliχ* (einfältig), *šiliχ* (schuldig), *vēniχ* (wenig), *naikīriχ* (neugierig), *færtiχ* (fertig), *hōniχ* (Honig), *khēniχ* (König), *tsvantsiχ* (zwanzig), *færtsiχ* (vierzig) stb.

3. Jegyzet. A *fuχl̥* (Vogel) szó *χ* spiransa valószínűleg a plur. *fiχl̥* és a dim. *fiχl̥tjə* analogiai hatásából magyarázandó. Kivételes alak a *jǫχt* szó (Jagd, kfn. jaget és jeit).

j spirans van szó belsejében *r*, *l* után, ha *rg*, *lg* kapcsolatot magánhangzó, *l̥*, *r̥*, *m̥*, *n̥* követi: *marjə* (morgen = holnap), *marjət* (Morgen = reggel; *ōvət* = Abend mintájára), *latwærjə* (latwërge = földi bodzából készült lekvárféle), *sarjə* (sorgen), *ærjr̥n* (ärgern), *karjl̥* (gurgel, Gurgel), *foljə* (folgen = engedelmeskedni), *kaljə* (Galgen), *parjm̥* (borge ihm), *tiljn̥* (tilge ihn).

4. Jegyzet. Kfn. *gëren* (ufn. gähren) > *jēr̥n*, Georgitag (György napja) nyelvjárásunkban: *jærjetǭk*; a *hanjær* (György) név valószínűleg a Johann(i)-val combinált Georg.

Szóközépi *-ng-* > *-ŋ-* magánhangzók között és magánhangzó meg *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥* között kivétel nélkül, kfn. *-nge* is a szóvégi *-e* lekopása után rendesen *-ŋ*: *siŋə* (singen), *briŋə* (bringen), *faŋə* (fangen), *laŋr̥* (langer), *huŋr̥* (Hunger), *fiŋr̥* (Finger), *teŋl̥* (ich dengle = kaszát élesítek, kalapálok), *eŋl̥* (Engel), *heŋn̥* (hänge ihn), *priŋm̥* (bringe ihm), *eŋ* (kfn. enge, eng), *meŋ* (menge, Menge), *šlaŋ* (Schlange), *tsuŋ* (Zunge), *vẹtiŋ* (kfn. wettunge, Wette), *tsaidiŋ* v. *tsailiŋ* (kfn. zîtunge, Zeitung) stb.

Kiesett *g* már a kfn. nyelvben hangsúlytalan szótagok elején *i* és palatalis magánhangzók szomszédságában; contractio foly-

tán kfn. *ige, ege* > *î, ei*. Heusler szerint (Der alem. Konsonantismus) az ilyen *g* képzési helye a palatalis magánhangzók befolyása alatt annyira előre tolódott, hogy a nyelvhát — nem lévén begyakorolva arra, hogy az elülső kemény inynél zárja el a szájüreget — nem birta már elérni a szájpadlást; redukált zörejhang keletkezett tehát, a melylyel zönge egyesült. Analogia utján lett később kfn. *age* > *ei*. Nyelvjárásunkban is találkozunk ezzel a jelenséggel; így eredetibb kfn. *ige, îge, iege, üge* > *ī, i* és *ai*; *ege, ëge* > *ē, ę*; *eige* > $\bar{a}^{i}$; *age* > *ā, ǭ* v. *ō*: *tīl* (tigel, Tiegel), *līnr̥* (lügenære, Lügner), *kriə, krist, krit* (kfn. kriegen-ből, kriegen, wir és sie kriegen, du kriegst, er és ihr kriegt és gekriegt), *iχ krī* (ich kriege), *laiə, lai, laist, lait* (kfn. ligen-ből, liegen, wir és sie liegen, ich liege, du liegst, er és ihr liegt), *liə, lī, līst, līt* (kfn. liegen v. liugen-ből, lügen, wir és sie lügen, ich lüge, du lügst, er és ihr lügt), *pətrie, pətrī, pətrīst, pətrīt* (kfn. be-triegen-ből, betrügen, wir és sie betrügen, ich betrüge, du betrügst, er és ihr betrügt), *švaiə, švai, švaist, švait* (kfn. swîgen-ből, schweigen, wir és sie schweigen, schweige!, ich schweige, du schweigst, er és ihr schweigt), *kaiə, kai, kaist, kait, kəkait* (kfn. gîgen-ből, geigen, wir és sie geigen, geige!, ich geige, du geigest, er és ihr geiget, gegeiget), *kai* (gîge, Geige), *sēst, sēt* (kfn. seist, seit < ófn. segist és segit; ufn. du sagst és er sagt), *trēst, trēt* (kfn. treist, treit < ófn. tregist, tregit; ufn. du trägst és er trägt), *āiə* (kfn. és ufn. eigen), $n\bar{a}^{i}\partial$ (neigen kfn. és ufn.); a többi alakokban nem esett ki a *g*: $n\bar{a}^{i}k$, $n\bar{a}^{i}kst$, $n\bar{a}^{i}kt$, $k\partial na^{i}kt$ = neige!, ich neige, du neigst, er és ihr neigt, geneigt), $p\bar{a}^{i}\partial$ (kfn. és ufn. biegen, beugen; a többi alakokban szintén megmaradt a *g* mint *k*), *ręə* (kfn. rëgen és rein, Regen), *ręrn* v. *ręr̥rn* (kfn. rëgenen, reinen és rëgen, ufn. regnen), *vǫə* (wagen, Wagen), *sǫə, sǭ, sǭt, sǭst, ksǭt* (kfn. sagen-ból, sagen, wir és sie sagen, sage!, ich sage, ihr saget és sagtet, er sagte, du sagtest, gesagt), *trǫə, trǭ, trǭt, kətrǭt* v. *kətrǫə* (kfn. tragen-ból, tragen, wir és sie tragen, trage!, ich trage, ihr tragt, getragen), *klǫə, klǭ, klǭst, klǭt, kəklǭt* (kfn. klagen-ból, melynek contrahált alakjai: klân klain, klein; ufn. klagen, wir és sie klagen, klage!, ich klage, du klagst, er és ihr klagt, geklagt), *māt* (kfn. maget, magt, mait, meit, ufn. Magd; lehet, hogy a mi szavunk a kfn. *meit* alaknak közvetlen leszármazottja, a mely feltevésünket indokolja a nyilt hosszu *a*: kfn. *a* ugyanis,

ha megnyúlt, csak *r* és néha *lt* előtt maradt meg nyilt *ā*-nak, különben mindig *ǭ*; ellenben kfn. *ei* > rendesen *ā*).

71. §. Kfn. *k* (szóközépi *ck*, szóvégi *c*) szó elején mássalhangzók (*n*, *r*, *l*) előtt, szó közepén és szó végén általában zöngétlen *k* explosiva nyelvjárásunkban: *knęχt* (Knecht), *knędə* (kneten), *knī* (Knie), *knoχə* (Knochen), *krīk* v. *krik* (Krieg), *krās* (Kreis), *kruk* (Krug), *klā˜* (klein), *klǫə* (klagen), *molkə* (Molke = savó), *šuŋkə* (Schinken), *lokə* (locken), *akr̥* (Acker), *lękə* (lecken), *pukl̥* (Buckel = Rücken), *prik* (Brücke), *hęk* (Hecke), *folk* (Volk), *kštaŋk* (Gestank).

Kfn. szókezdő *k* magánhangzók előtt mindig *kh* aspirata nyelvjárásunkban: *khint* (Kind), *khœrvəs* (Kürbis), *kharn* (Korn), *khomə* (kommen), *khop* (Kǫpf), *khœriχ* (Kirche), *khats* (Katze), *khū* (Kuh), *khiχ* (Küche), *khaisr̥* (Kaiser).

Kfn. *qu* > *kv*: *kvēlə* (kfn. quelen, quälen), *kvęl* (Quelle), *kvęlə* (quellen).

Kiesett a *k*: *vœ̄rtǭk* (kfn. wërctac = hétköznap), *mārt* (kfn. market és középnémet mart, Markt), plur. *mœ̄rt* (Märkte).

Spiransok.

72. §. Kfn. *ch* (szó belsejében *s*, *t* mássalhangzók előtt és néha a szó végén is *h*-val van jelölve) nyelvjárásunkban rendesen zöngétlen spirans *χ*, mely palatalis magánhangzók előtt palatalis, velaris magánhangzók előtt pedig velaris, illetőleg palatovelaris képzésű: *kriχə* (kriechen), *riχə* (riechen), *pręχə* (brechen), *leχr̥* (Löcher), *kheχn̥* (Köchin), *khœriχ* (Kirche), *plęχ* (Blech), *maχə* (machen), *taχ* (Dach), *knoχə* (Knochen), *khuχə* (Kuchen), *joχ* (Joch) *tuχ* (Tuch), *liχt* (Licht), *kəviχt* (Gewicht), *rāⁱχə* (reichen), *vāⁱχ* (weich), *kəmǫχt* (gemacht), *milich* (Milch), *iχ* (ich), *miχ* (mich), *siχ* (sich), *tiχ* (dich), *siχl̥* (Sichel), *frailiχ* (freilich).

Jegyzet. Az ufn. *-chen* dim. képzőnek nyelvjárásunkban következő alakjai vannak: 1. *-χə* (minden magánhangzó után, továbbá *r*, *m*, *k*, *p* és néha *f* után): *frāχə* (kleine Frau), *khīχə* (kleine Kuh), *hœrχə* (Herrchen), *lemχə* (Lämmchen), *plimχə* (Blümchen), *sękχə* (Sägchen = kis fürész), *lępχə* (Läppchen), *ēpχə* (kleiner Ofen), *phęfχə* (Pfäffchen); (*χ* mindezekben *ich*-hang); 2. *-jə* (*s*, *š*, *ts*, *tš*, *χ* és többnyire *f* után): *fęsjə* (Fässchen), *vęsjə* (Bäschen), *pœršje* (Bürschchen), *frętsjə* (Frätzchen), *khętsjə* (Kätzchen), *katšjə*

(kleine Ente), *prẹχjə* (kis kendertiloló), *ẹfjə* (Äffchen); 3. *-tjə* (*t, n, l* után): *hītjə* (Hütchen), *vinrtjə* (kleiner Weingarten), *printjə* (Brünnchen = Quelle), *štẹltjə* (Ställchen), *lẹfḷtjə* (Löffelchen).

Némely szóban a szó végén és néha *s* előtt kfn. *ch (h)>k: flŏk* (kfn. vlôch, Floh), *šuk* (kfn. schuoch, Schuh; plur. *šū* = Schuhe; *šikḷtjə* = kis czipő), plur. *flēk* (Flöhe), *juksə* (kfn. jûchezen, jauchzen = kurjantani), *nekstṛ* (nächster; de így is mondják: *nēstṛ fraint* = nächster Freund), *niks* (kfn. nichs-ből, ufn. nichts).

Eltünt kfn. *ch* ezekben: *puštǭvə* (buochstabe, Buchstabe), *hofārt* v. *hofart* (hochvart, Hoffart), *khœrp* (kirchwîhe, Kirchweih), *rāfank* (Rauchfang), *klai* (glîch, gleich), *ā* (ouch, auch).

73. §. Kfn. *s (ss), ȝ (ȝȝ) > s* (az esetek legnagyobb részében): *sak* (Sack), *sinə* (singen), *lẹsə* (lesen), *pẹsə* (Besen), *klǭs* (Glas), *hǭs* (Hase), *krās* (kfn. kreiȝ, Kreis), *fas* (kfn. faȝ, Fass), *ast* (Ast), *trōst* (Trost), *ẹsə* (kfn. ëȝȝen, essen), *vasṛ* (waȝȝer, Wasser).

Jegyzet. *-ns* és *-ls > -nts* és *-lts: sents* (kfn. sênse, Sense), *kants* (Gans), *halts* (Hals), *mantskœl* (férfi ember).

Szókezdő *sp-*, *st-*, *sl-*, *sm-*, *sn-* és *sw-* hangcsoportokban, továbbá *r* után kfn. *s, ȝ* nyelvjárásunkban mindig *š: špats* (Spatz), *štā~* (Stein), *šlōf* (kfn. slâf, Schlaf), *šmit* (die Schmiede), *šnī* (Schnee), *švarts* (kfn. swarz, schwarz); *fœršt* (Fürst és Dachfirste), *fœ̄ršt* (Vers és Ferse), *œršt* (erst), *waršt* (Wurst), *šēfṛš* (Schäfers = Schäferék), *hēršt* v. *heršt* (du hörst), *vœršt* (du wirst), *vārš* (war es), *hodṛš* (hat er es), *solmṛš* (soll man es), *fedṛšt* (vorderst), *hœrš* (kfn. hirȝ = Hirsch), *anṛš* (kfn. anderȝ = anderes), *hotṛš* (habt ihr es), *vamṛš* (wenn mir es).

Járulékhang az *s* ilyenekben: *štǫts* (statt, anstatt), *marks* (Mark = velő); ob du, wenn du, wann du, ehe du, wo du, weil du, wie du nyelvjárásunkban így hangzanak: *ǫpstə, vantstə, ēpstə, vūstə, vailtstə, vīstə* v. *vistə*.

74. §. Kfn. *sch (sc) > š: šan* (Schande), *šǭdə* (kfn. schade, Schaden), *vẹšə* (waschen), *fiš* (Fisch).

-nsch, -lsch > -ntš, -ltš: mentš (Mensch), *vuntš* (Wunsch), *faltš* (falsch).

75. §. Kfn. *z* (*tz* geminata a szó közepén) > *ts* affricata

rendesen, csak egy-két szóban a szó végén *ˈtš* és kfn. *ze-* *(zu)* némelykor *sə-* nyelvjárásunkban: *tsō˜* (zan, Zahn), *tsait* (zît, Zeit), *saiftsə* (siufzen, seufzen), *holts* (holz, Holz), *švants* (swanz, Schwanz), *nuts*, *niksnuts* (kfn. nütze, nütze; *phitš* (Pfütze, pocsolya), *pritš* (britze, Pritsche); *səvḛγə* (zewëge, zuwege; pl. *œr priŋkt niks səvḛγə* = er bringt nichts zuwege = nem ér el semmit, nem tud semmit), *səfrīdə* (zufrieden), *niks se hū˜* (nichts zu haben).

Kfn. weitze (ufn. Weizen = buza) majd *vāts-*, majd *vās-*nak hangzik.

76. §. Kfn. *f*, *v* *(ff)* nyelvjárásunkban megmarad zöngétlen labiodentalis spiransnak *(f)*, csak némely szóban hangsúlytalan szótag elején zöngehangok között zöngés *v*: *fuχḽ* (Vogel), *krōf* (grâve, Graf), *sāf* (seife, Seife), *hofə* (hoffen), *šif* (Schiff); *khḛvṛ* (Käfer), *uvṛ* (uover, Ufer), *ōvə* (Ofen), *taivḽ* (tiuvel, Teufel), *tsvaivḽ* (zwîvel, Zweifel), *štivḽ* (Stiefel), *švḛvḽ* (Schwefel), *livṛn* (liefern), *parvəs* (barvuoȥ = mezitláb), *arvḽ* (Armvoll).

Különös alak: *šḛp* = schief = ferde, görbe.

77. §. Kfn. *w* nyelvjárásunkban rendesen megmarad mint dentolabialis zöngés spirans: *vai˜* (wîn, Wein), *valt* (Wald), *vunṛ* (Wunder), *vāˈχ* (weich), *tsvivḽ* (Zwiebel), *tsvā* (zwei), *švōγṛ* (Schwager), *švḛstṛ* (Schwester), *kvḛl* (Quelle), *kvit* (Quitte = birsalma), *kœrvə* (gerwen, gerben), *narvə* (narwen, Narben; plur.), *karvə* garwen, Garben = gabonakévék), *fœrvə* (ferwen, färben), *farvə* farwen, Farben; plur.), *lēvə* (lëwen, Löwen; plur.).

1. Jegyzet. Szóközépi *w* mássalhangzó előtt, vagy a szó végére kerülve *p* lesz: *fœrpt* (färbt), *kœrpst* (du gerbst), *vṛnarpt* (vernarbt = behegedt), *farp* (Farbe), *narp* (Narbe), *karp* (Garbe), *lēp* (Löwe).

Szóközépi kfn. *w* *iu*, *ou*, *uo* után eltünik, vagyis: kfn. *-iuwe* > *-ai*, kfn. *-ouwe* > *-ā*, kfn. *-ouwen* > *-aə*, kfn. *-uowe* > *ū*: *trai* (triuwe, Treue), *frā* (vrouwe, Frau), *štraə* (strouwen, streuen), *knā* (genouwe, genau), *rū* (ruowe, Ruhe).

2. Jegyzet. Megmaradt a *w* ebben: *khāvlə* (kfn. kouwen-ből; jelentése: kérődzeni); valószínűleg mint hiatus-töltő hang lépett a kiesett *w* helyébe a *γ* ebben: *hāγə* (kfn. houwen = hauen; *hēkst* = du haust, *hēkt* = er haut, *hākt* = ihr haut).

Kfn. *tw* > *tp* > *pp* > *p*: *ḛpəs* (kfn. ëtewaȥ, etwas) és kfn.

nw > *mw* > *mm* > *m*: *humr̥* (haben wir); így is mondják külömben: *hun mr̥*. Nézetem szerint azonban a *wir* *w*-jének *m*-mel való végleges felcserélése nyelvjárásunkban nem ilyen assimilatio folytán történt, hanem inkább a wir és a man kölcsönhatásából magyarázandó, a melynek eredménye mindkettőjük közös alakjai: *mēr*, *mer* és *mr̥*.

78. §. Kfn. *j* rendesen csak a szó elején maradt meg nyelvjárásunkban mint halk zörejű zöngés palatalis spirans, szóközépi kfn. *j* kiesett: *jōr* (jâr, Jahr), *ję̄χr̥* (jeger, Jäger), *jut* (Jude), *juŋk* (junc, jung); *neə* (næjen, nähen), *pliə* (blüejen, blühen), *mī* (müeje, Mühe), *prī* (brüeje, Brühe), *frī* (vrüeje, früh).

Erős hangsúlylyal ejtett ja (igen): *ija* v. *ijja*, sőt *ja'ja*; kfn. ietze-ben lekopott a szókezdő *i (j)*: *ets* és *etst*; *khantstrauvl̥* = ribiszke (Johannisbeeren).

79. §. Kfn. *h* csak hangsúlyos szótag elején maradt mint gyönge hehezet *(h)*: *hanəs* (Hannes = Johannes), *hemp* (Hemd), *hutsl̥* (hutzel = aszalt körte), *haus* (Haus), *hainriχ* v. *henriχ* v. *henr̥χ* (Heinrich).

Eltünt szóközépi *h* magánhangzók közt és általában a hangsúlytalan szótagok elejéről: *ksē~* (gesehen), *kšē~* (geschehen), *tsiə* (ziehen), *kətaiə* (gedîhen, gedeihen), *lēnə* (lêhenen, leihen), *fī* (vihe, Vieh), *nō* (nâhe > nâ, nahe), *ę̄r̥* (eher, Ähre = kalász), *šlī* (slêhe, Schlehe = kökény), *šliə*, plur. (Schlehen), *sū*, plur. (Schuhe), *ənai~* v. *nai~* (hinein), *əraus* v. *raus* (heraus), *ənivr̥* v. *nivr̥* (hinüber), *ərivr̥* v. *rivr̥* (herüber), *hœrtsaft* (hërzehaft, herzhaft), *kraŋkət* (Krankheit), *kəvēnət* (Gewohnheit), *vōrət* (Wahrheit), *velr̥*, *veli*, *vel* (welcher, welche, welch v. welches; már a kfn. wëlher helyett wëler), *sęlr̥*, *sęli*, *sęl* (távolabbra mutató névmás; valószínűleg kfn. *sölh*-ből < solh < solich = ufn. solch.

Kfn. *hs* > *ks*: *oks* (ohse, Ochs), *fuks* (fuhs, Fuchs, *sęks* (sëhs, sechs), *vaiksl̥* (wîhsel, Weichsel), *laikst* (lîhse = lőcs).

Kfn. *ht* > *χt* (külömben már a kfn.-ben is): *nǭχt* (Nacht), *toχtr̥* (tohter, Tochter), *rę̄χt* (rëht, Recht), *fruχt* (Frucht), *kšiχt* (geschiht, Geschichte), *ksiχt* (Gesicht), *siχt* (sieht).

Kfn. hœhe > *hēχ* (Höhe; valószínűleg a *hōχ*, kfn. hôch analogiájára: *hēχr̥* = kfn. hœher, ufn. höher; *heχst* és nem *hekst* = ufn. höchst).

Mint hiatus-töltő hang kerülhetett a kiesett *h* helyébe a *v*, mely aztán a szó végén *p̧* lett, ebben: *tsīvə*, plur. (kfn. zêhe, ufn. Zehe), sing. *tsīp*.

III. A főbb hangtani sajátságok összefoglalása.

Magánhangzók.

80. §. Mennyiség. 1. Kfn. rövid hang hangsúlyos szótagban megmarad általában mássalhangzócsoport, etymologiai geminata és affricata előtt; megnyúlt rendesen etymologiailag is (nemcsak nyelvjárásunkban) egyszerű mássalhangzó előtt.

Nem áll ennek az általános szabálynak első része *r* + dentalis, néha *r* + egyéb cons. (kfn. *a*, *e*, és *ë* hangoknál), *lt* ill. *ld* > *l* (kfn. *a*-nál) és *ht* > *χt* (kfn. *a*- és *ë*-nél) hangcsoportokra nézve, a melyek előtt ugyanis kfn. *a*, *e*, *ë* némely esetben megnyúlik.

Második részét a főszabálynak nyelvjárásunk csak abban az esetben nem igazolja teljesen, ha az egyszerű mássalhangzóra *er* > *r̥*, *el* > *l̥* v. *l* következik; ilyenkor ugyanis ingadozást látunk: hol megmarad a rövid hang, hol megnyúlik.

2. Kfn. hosszú hang hangsúlyos szótagban a legtöbb esetben megmarad, csak néha rövidül meg mássalhangzócsoport előtt (*st* előtt kfn. *ô* rendesen hosszú marad), ritkábban etymologiai geminata és affricata előtt, továbbá egyszerű cons. + *er* előtt; hasonlóképen meg szokott rövidülni akkor is, ha kfn. szóközépi egyszerű mássalhangzó (többnyire *h*, *j*) kiesett és ennek folytán a hosszú hang után közvetlenül *-er* > *r̥*, *-en* > *ə* végszótag következik.

3. Kfn. diphthongusok az esetek legnagyobb részében hosszú monophthongusok, a melyek csak néhány esetben szoktak megrövidülni: mássalhangzócsoport, etymologiai geminaták előtt és néha, ha egyszerű cons. + *er*, *el*, *en* következik utánuk; ez utóbbi esetben akkor is rövid hangot találunk nyelvjárásunkban, ha a kfn. mássalhangzó *(j, h, w, g)* kiesett. Elvétve rövidül meg a kfn. diphthongusból lett hosszú hangzó szóvégi *k (c)* explosiva előtt (kruoc > *kruk* = Krug; phluoc > *pluk* = Pflug).

Az úgynevezett kivételek rendesen analogiai hatás eredményei és ezekre az analogiai kiegyenlítődésekre lehetetlen ha-

tározott, általános szabályt felállítani. (Példákat találhatni az egyes hangok tárgyalásánál.)

81. §. Minőség. Nyelvjárásunk magánhangzórendszerének egyik jellemző sajátsága az elülső nyelvállással képzett labialis hangzók hiánya, a melyek helyett a nyelvjárás egyszerűen illabialis elülső hangzókat ejt: kfn. *ö* > *e*, kfn. *œ* (*ô* umlautja > *ē*, kfn. *ü* > *i*, kfn. *iu* > *ai*, kfn. *öu* > *ē* v. *ę̄*, kfn. *üe* > *ī* v. *i*. Nyelvjárásunkban tehát az összes elülső nyelvállású hangzók articulatiója — tekintet nélkül etymologiai eredetökre — ajakkerekítés nélkül történik.

Általános szabályúl megállapíthatjuk továbbá, hogy a kfn. nyiltabb hosszú hangzók (*â*, *œ*, *ê*) nyelvjárásunkban egy, néha két fokkal zártabbak, a kfn. zártabb hosszú hangzók pedig (*û*, *î* és *iu*) diphthongizálódtak: kfn. *â* > *ō* (sőt néhány szóban *ū*), kfn. *ô* > *ū* (legtöbb esetben azonban változatlan ez a középső nyelvállással képzett velaris hang), kfn. *ê* > *ē* (sőt sok szóban *ī*); kfn. *œ* (*â* umlautja) > *ē* (csak egy-két szóban *ī*); kfn. *û* > *au* (csak elvétve *ū*), kfn. *iu* (*û* umlautja) > *ai*, kfn. *î* > *ai*. Megtartják ezek a hosszú hangot illető zártsági fokot akkor is, ha megrövidültek.

A rövid hangoknál is azt látjuk, hogy a kfn. legnyiltabb hangzók (*a* és *ä*), ha nyelvjárásunkban megnyúltak, rendesen egy fokkal zártabbak is (kivéve természetesen az *r*, *r* + dent. előtt megnyúlt *a*-t): kfn. *a* > *ǭ*, kfn *ä* (az *a* későbbi umlautja) > *ę̄*.

Az *o* és *u* váltakozására nézve bajos törvényszerűséget megállapítani; nagyjából csak annyit mondhatunk, hogy az *-er* végű kfn. szavak *u*-ja helyett nyelvjárásunkban rendesen *o* van és *-n(n)* előtti kfn. *u* mindig megmarad (ellentétben aköznyelvi alakokkal, melyekben kfn. *u* > *o*): *tsokr̥* (Zucker), *potr̥* (Butter), *polvr̥* (Pulver); *sun* (Sonne), *nun* (Nonne), *kəvunə* (gewonnen), *kšpunə* (gesponnen).

Kfn. *i* erős igék (præs.-ben kfn. *î*-vel) part. præt.-ában, továbbá a præs. impf. sing. 2. és 3. sz.-ében (1. sz.-ben *ë*-vel) nyelvjárásunkban kivétel nélkül: *e* (*ē*). (Példák: 38. §., 4. és 5. p.).

A kfn. diphthongusoknak általában hosszú (ritkábban rövid) monophthongusok felelnek meg: *uo* > *ū*, *üe* > *ī*, *ie* > *ī*, *ou* > *ā*, *öu* > *ę̄*, (*ē*), *ei* > *ā* (ritkábban *ai*).

Nasalis *(m, n, ŋ)* előtt minden magánhangzó nyelvjárásunkban nasalis-szinezetű, tompább hangzású (mert a hangzó ejtésekor már nyitva van az orrüreg), sőt az egytagú szótövek végén álló *n* egészen beleolvadt az előtte álló magánhangzóba, mely ilyenformán hosszú orrhangú vocalis lett: *hō~* (Hahn), *tsō~* (Zahn), *sē~* (sehen), *hī~* (hin), *sō~* (Sohn), *špō~* (Span), *špē~* (Späne), *jō~* (kfn. jân = Weinbergszeile), *tsvē~* (kfn. zwêne, zwei; masc. főnevek előtt), *tū~* (tun), *krī~* (grün), *štā~* (Stein), *phai~* (Pein), *tsau~* (Zaun), *nai~* (neun) stb.

Etymologiai *r*-geminata és *r* + cons. előtt a kfn. legnyiltabb rövid hangok *(a* és *ä)* minőségileg nem változnak (kfn. *a* akkor sem, ha megnyúlt) nyelvjárásunkban, a kfn. zártabb hangzók pedig egészen nyiltak: *a* és *æ* (kfn. *ë* > *æ* abban a néhány esetben is, melyben megnyúlt: *pœ̄rk*, bërc = Berg; *kǣršt*, gërste = Gerste stb.). Tehát: kfn. *a* > *a*, *ā;* kfn. *o* > *a;* kfn. *ö* > *æ;* kfn. *u* > *a;* kfn. *ü* > *æ;* kfn. *ä* > *æ;* kfn. *ë* > *æ*, *ǣ;* kfn. *e* > *æ;* kfn. *i* > *æ*.

Áll e szabály a hosszú hangzókra is, ha azok megrövidültek (pl. *lœrχ* v. *lœriχ*, kfn. lêrche = Lerche; *æršt*, kfn. êrst = erst; *hariχə*, kfn. hôrchen = horchen; *larpīr* v. *larpr*, kfn. lôrber = Lorbeer; *færtsiχ*, kfn. vierzic = vierzig).

Labialis, illetőleg velaris mássalhangzók szomszédsága okozhatta esetleg, hogy nyelvjárásunk néhány szavában *ǫ*-t és *u*-t találunk kfn. *a* és *o* helyett: *fǫtr* (Vater), *nǫvl* (Nabel), *kǫvl* (Gabel), *ǫχt* (acht = nyolcz), *vǫχt* (Wacht), *vǫχtl* (Wachtel), *kəmǫχt* (gemacht); *fuχl* (Vogel), *huvl* (Hobel), *vul* (wohl = ugyan), *mul* (Modell), *multvarf* (Maulwurf, kfn. molt-wërf), *šun* v. *šunt* v. *šu* (schon), *kuš* (Gosche); mindezek a szavak azonban régebben hosszú hangzóval is ejtődhettek, a mely aztán később is, mikor már megrövidült, megtartotta zártabb minőségét.

Számosabbak nyelvjárásunkban azok a szavak, a melyeknek — ellentétben a köznyelvvel — umlautjuk van, mint azok, melyekben a köznyelvi umlaut hiányzik. Umlautos szavak: *œrvət* (Arbeit), *ę̄š* (Asche), *vęšə* (waschen), *ēments* (Ameise), *meχst* és *meχt* (du machst és er macht), *frēγə* (fragen; összes alakok umlautosak), *tes* (das), *sēst* és *sēt* (du sagst és er sagt), *jēkst* és *jēkt* (du jagst és er jagt), *evr* és *eviχ* (ober), *evršt* (oberst), *fedr* és *fedršt* (vorder és vorderst), *kəvēnət* (Gewohnheit), *kreŋk* (Krank-

heit-ből) = nyavalya, *khimst* és *khimt* (du kommst és er kommt; ófn. kumist > kfn. kümst), *tœrf* és *tœrfst* (ich és er darf, du darfst; talán darf ich-ből vagy dürfen > *tœrfə* analogiájára), *šilṛ* (Schulter), *šiliχ* (schuldig), *kiltə* (Gulden), *im* (um, kfn. ümbe < ófn. umbi; *varim* v. *vārim*, *tarim* v. *tārim* stb., úfn. warum, darum), *rifst* és *rift* (du rufst és er ruft), *praiχt* (brauchte, præt. impf. conj.), *kətrait* (getraute, præt. impf. conj.), *klenṛ* és *klentst* (kleiner és kleinst, a *klā~* = klein alapfokból); kfn. -unge > *-iŋ* (*mānịŋ* = Meinung, *artnịŋ* = Ordnung stb.). Hiányzik a köznyelvi umlaut ezekben: *luk* (Lüge; kfn. luc, -ges < ófn. lugina), *šlupə* (schlüpfen), *fuftse* és *fuftsiχ* (fünfzehn és fünfzig), *nutsə* és *nuts*, *niksnuts* (nützen és nütze, nichts nütze), *šprau* (Spreu = polyva, kfn. spriu), *fərukt* (verrückt).

Mássalhangzók.

82. §. Mássalhangzórendszerünkből teljesen hiányoznak a kfn. zöngés explosivák (*b > p* és *v; d > t* és *đ; g > k, γ, χ* és *j*), geminaták (*ll > l; rr > r; mm > m; nn > n; ff > f; ʒʒ* és *ʒ > s; ss > s; ch*, ófn. hh > *χ* és *k; pp* és *bb > p; tt* és *dd > t; ck* és *k > k; sch = šš > š)* és *pf (ph)* affricata (kfn. *pf ph* affricata > *p* explosiva vagy *ph* aspirata).

A kfn. geminatákból lett egyszerű hangok és a kfn. *pf (ph)* affricatából lett *p* explosiva nyelvjárásunkban mind fortisok, mely körülmény phonetikai oka annak a hangtani jelenségnek, hogy az előttük álló kfn. rövid magánhangzó sohasem nyúlik meg nyelvjárásunkban.

Nyelvjárásunk eredeti egyszerű mássalhangzói rendesen lenisek, csak *er > ṛ*, ritkábban *el > ḷ* és *l* előtt szoktak fortisejtésűek lenni. Ezért nyúlik meg nyelvjárásunkban rendesen azok előtt a kfn. rövid magánhangzó és marad meg sokszor (illetőleg megrövidül a kfn. hosszú magánhangzó, a diphthongusból lett hosszú hangzó is!) emezek előtt. Külömben már a kfn. korszak vége felé gyakorolt *ḷ, ṛ* (= *el, er*) az előző mássalhangzóra nyujtó, élesítő befolyást. (L. Wilmanns I, 181. §.)

A *l, r, m, n* sonansok is lehetnek: *ḷ, ṛ, ṃ, ṇ*.

83. §. **Egyéb fontosabb változások.** I. **Assimilatio.** 1. **Progressiv.** Kfn. *-mb- > (-mm-) m: krum* (krumbe=

krumm), *krim* (krümbe=die Krümme, Krümmung), *āmr̥* (eimber= Eimer = akó, vödör), *tumr̥* (tumber = dummer), *khem* (kembe = die Kämme, plur.); kfn. *-nd-* > *(-nn-) n: finə* (finden), *pinə* (binden), *vin* (die Winde, plur.), *hun* (Hunde, plur.), *khin* (die Kinder), *hen* (die Hände), *šan* (die Schande), *tsunr̥* (Zunder), *hunr̥t* (hundert), *unr̥* (kfn. under = unter); kfn. *-ng-* > *(-ŋŋ-) ŋ: siŋə* (singen), *priŋə* (bringen), *ksuŋə* (gesungen), *tsuŋ* (die Zunge), *peŋl̥* (Bengel = kamasz), *uŋr̥* (Ungar), *viŋr̥t* (kfn. wîngarte = Weingarten), *tsailiŋ* v. *tsaidiŋ* (kfn. zîtunge = Zeitung); kfn. *-ld-* > *(-ll-) l: holr̥* (Holder = bodza), *šiliχ* (schuldig), *męlə* (melden), *vil* (kfn. wilde = wild), *pāl* (kfn. balde = bald). 2. Regressiv assimilatio: *mufl̥* (Mund voll), *ha˜fl̥* (Handvoll), *kromət* (kfn. grounmât, Grummet = sarju), *khamr̥* (kann man), *šumōl* (schon einmal), *vamr̥* (wenn és wann man), *taim* és *tam* (deinem), *maim* és *mam* (meinem), *saim* és *sam* (seinem), *ām* és *am* (einem és einen), *kām* és *kam* (keinem), *tsel* (Zettel), *pe˜l* (Pendel), *krēl̥* (Gretel = Margareta), *šēl̥* (Schädel), *pail̥* (Beutel), *pęlman* (Bettelmann), *pęlə* (betteln), *filpōγə* (Fiedelbogen). II. Dissimilatio: *palvīr̥n* (barbieren = borotválni), *palvīrə* (barbierer, Barbier = borbély), *œrpl̥* (ërtber, Erdbeere = szamócza), *saurumpl̥* (sûrampfer = sóska), *mœršl̥* (Mörser).

Részleges progressiv assimilatio folytán minden kfn. *-rs (rʒ)* > *rš*. (Példák a 73. §.-ban).

Nem dissimilatio, hanem egyszerű képző-csere történt ezekben: *lā'klə* (leugnen), *vaislə* (kfn. wîʒenen = meszelni), *ręχlə* (rechnen), *tsā'χlə* (zeichnen), *troklə* v. *treklə* v. *triklə* (trocknen).

84. §. Svarabhakti. *r* és *ch*, *l* és *ch*, *r* és *g* közé átmeneti hangnak *i* hatolt be: *khœriχ* (Kirche), *fariχ* (Furche), *turiχ* (durch), *phœriχ* (Pferch), *tsvœriχ* (quer), *stariχ* (Storch), *pariχ* (kfn. barc, -ges = männliches verschnittenes Schwein), *āriχ* (arg), *miliχ* (Milch, ófn. miluh); *lf*, *nf* és *rb* közt halk *ə* hallatszik némely szóban, hanyagabb beszédben: *eləf* (elf), *tsveləf* (zwölf), *sanəft* (sanft), *ranəft* (kfn. ranft, ramft = Einfassung, Rand), *hanəf* v. *hanəft* (Hanf), *farəp* (Farbe), *mœrəp* (mürbe) stb.

Hogy kijelölhessük nyelvjárásunk helyét a mai németországi nyelvjárások közt, a következőket kell figyelembe vennünk:

Paul szerint a II. lautverschiebung tekintetében a normalis állapotot a keleti frank nyelvjárás tünteti föl, a mely mintegy a határt jelöli a felsőnémet (oberdeutsch) és a középnémet (mitteldeutsch) nyelvterület között. E keleti frank nyelvjárás és a mi nyelvjárásunk között a legfeltünőbb külömbség az, hogy a germ. *p* explosiva a keleti frankban bizonyos esetben *pf* affricata lett, nyelvjárásunkban soha; e *pf* affricatának megfelel nyelvjárásunkban *p* explosiva vagy a szó elején magánhangzó előtt *ph* aspirata. Jellemző nyelvjárásunkra nézve továbbá a *-χə* v. *-l̥tjə* (ufn. -chen, -elchen) diminutiv képző (külömböző alakjai a 72. §. jegyz.-ében vannak elősorolva) a felsőnémet nyelvjárások *-li*, *-le* dim. képzőjével szemben. E két legfőbb felsőnémet ismertető jegy (a *pf* és a *-li*, *-le*) tehát nincs meg nyelvjárásunkban. Azonban nincsenek meg a középfrank nyelvjárásterület *dat*, *wat*, *dit*, *it*, *allet* (kfn. daȝ, waȝ, diȝ, ëȝ, alleȝ) pronomen-alakjai, a melyek az alnémet *t*-t megőrizték, míg a mi nyelvjárásunk ezekben az alakokban is *s*-t tüntet föl: *tęs*, *vǫs*, *s*, *aləs*.

E kriteriumok alapján tehát kimondhatjuk, hogy nyelvjárásunk középhelyet foglal el a keleti frank és a középfrank nyelvjárás között, vagyis: rajnai frank nyelvjárás (rheinfränkisch).

Nyelvjárási szöveg.

Gyermekversek.

1. *haiopopaio vǫs rapl̥t im štrō*
ti maisr̥χr̥ phaifə s khętsjə is frō.

2. *šlōf khintjə šlōf*
tr̥ fǫtr̥ hīt ti šōf
ti motr̥ hīt ti lemr̥χr̥
kristə vaisə hemr̥χr̥.

---

1. Haiopopaio, was rappelt (raschelt) im Stroh?
Die Mäuschen pfeifen, das Kätzchen ist froh.

2. Schlaf', Kindchen, schlaf'!
Der Vater hütet die Schaf',
Die Mutter hütet die Lämmchen,
Kriegst du weisse Hemdchen.

3. *paṫš henti* (v. *hentjə*) *tsam paṫš henti tsam*
vǫs vœtṛ fǫtṛ (v. *tāta*) *priŋə*
phār rōd̄ə šū phār vaisə ṡtrimp
to vœrt əs pipχə ṡpriŋə.

4. *hœrkotsfiχḷtjə flī fart*
flī uf sęksart
holmṛn naiə roksak.

5. *haio popaio*
šlǭ s kikḷtjə tōt,
s lĕkt mṛ kha˜ āᵗər
un frest mṛ ma˜ prōt.

A kis gyereket térden lovagoltatják:

6. *tros tros tril,*
tṛ pauər hod̄ ə fil,
lēft s filtjə vęk,
hot tṛ pauər ṇ tikə tikə tręk.

---

3. Patsch' (klatsche) Händchen zusammen, patsch' Händchen zusammen!
Was wird der Vater (Tata) bringen?
Paar rote Schuhe, Paar weisse Strümpfe;
Da wird das Bübchen (v. a gyermek neve) springen (laufen, rennen).

4. Herrgottskäferchen (Katicza-bogár, böde), flieg' fort!
Flieg' auf (nach) Szekszárd!
Hol' mir einen neuen Rucksack!

5. Eio popeio
Schlage das Hähnchen tot,
Es legt mir keine Eier
Und frisst mir mein Brot.

6. Tross, tross drill,
Der Bauer hat ein Füllen (csikó).
Läuft das Füllchen weg,
Hat der Bauer einen dicken, dicken Dreck.

A kis gyerek ujjait számlálják:

7. *tẹs is tr̥ taumə,*
tœ̄r šilt ti plaumə,
tœ̄r lēst sə uf,
tœ̄r trēt sə hām,
un tœ̄r klā˜ putsənikl̥ frest sə al əlā˜.

Fűzfasíp-versike.

A gyerek a fűzfaágat veri, puhítja kése nyelével s közbe ezt a verset mondja:

8. *saft saft saiđə,*
hōr in ti vaiđə,
hōr in krǭvə,
frẹsə tiχ ti rǭvə,
frẹsə tiχ ti vilə sai.

Ehhez hozzámondják még ezt is:

9. *motr̥ kẹpt mr̥ ə nēltjə!*
vǭs viltstə miđ m̥ nēltjə?
sẹkl̥tjə maχə.

---

7. Das ist der Daumen,
Der schüttelt die Pflaumen,
Der liest sie auf,
Der trägt sie heim [allein.
Und der kleine Butzennikel (Butzen+Nikolaus) frisst sie all'

8. Saft, saft seiden,
Haar in die Weiden,
Haar in Graben,
Fressen dich die Raben,
Fressen dich die wilden Säue.

9. Mutter, geb't mir ein Nadelchen!
Was willst du mit dem Nadelchen?
Säcklein machen.

vǫs viltstə mid̄ ṃ sęḷtjə?
štānṛχṛ lęsə.
vǫs viltstə mit tə štānṛχṛ?
špętsjə vœrfə.
vǫs viltstə mid̄ ṃ špętsjə?
prōd̄ə.
hants hinṛ ṃ ōvə,
hants uf ṃ taχ,
lest ma~ phaifχə ṇ hęlə kraχ.

Lánczvers (Kettenlied).

10. *ǭnts, tsvā, trai,*
hikə, hakə hai,
hikə hakə phęfṛkhœrn,
ma~ fǫtṛ vil ə šnitsṛ vœrn,
šnitst mṛ ā ṇ polts,
fār iχ mid̄ in ts holts,
fār iχ mid̄ in ts krīnə krǭs,

Was willst du mit dem Säcklein?
Steinchen lesen.
Was willst du mit den Steinchen?
Spätzchen werfen.
Was willst du mit dem Spätzchen?
Braten.
Hans hinter dem Ofen,
Hans auf dem Dach,
Lässt mein Pfeifchen einen hellen Krach.

10. Eins, zwei, drei,
Hicke, hacke hei,
Hicke, hacke Pfefferkern,
Mein Vater will ein Schnitzer werden,
Schnitzt mir auch einen Bolz (Bolzen = Geschoss),
Fahre ich mit in das Holz,
Fahre ich mit in das grüne Gras,

se iχ ṇ šnivaisə hǭs.
hǭs, hǭs, hǭs,
šais tṛ uf ta~ nǭs,
uf ta~ nǭs šais iχ tīr (tēr),
uf ṃ pām vǫksə pīṛn,
pīṛn uf ṃ pām,
fo hōr flę̄χt mṛ tsām,
tsām fo hōr,
tṛ vai~ is klōr,
klōr is tṛ vai~,
tṛ himḷ hođ ṇ šai~,
ṇ šai~ hot tṛ himḷ,
fo kharn pakt mṛ semḷ,
semḷ fo kharn,
tṛ ję̄ɣṛ plēst ints harn,
ints harn plēst tṛ jēɣṛ,
ti khū hođ ṇ trę̄ɣṛ,
ṇ trę̄ɣṛ hot ti khū,

Sehe ich einen schneeweissen Has'.
Has', Has', Has',
Scheiss' dir auf deine Nas',
Auf deine Nas' scheiss' ich dir,
Auf dem Baum wachsen Birnen,
Birnen auf dem Baum,
Von Haar flicht man Zaum,
Zaum von Haar,
Der Wein ist klar,
Klar ist der Wein,
Der Himmel hat einen Schein,
Einen Schein hat der Himmel,
Von Korn backt man Semmeln,
Semmeln von Korn,
Der Jäger bläst in's Horn,
In's Horn bläst der Jäger,
Die Kuh hat einen Träger (Euter),
Einen Träger hat die Kuh,

*fo lę*d̄*r̥ meχt mr̥ šū,*
šū fo lęd̄r̥,
ti kants hod̄ ə fęd̄r̥,
ə fęd̄r̥ hot ti kants
un tr̥ fuks hod̄ n̥ sivə ēlə laŋə švants.

Von Leder macht man Schuh',
Schuh' von Leder,
Die Gans hat eine Feder,
Eine Feder hat die Gans,
Und der Fuchs hat einen sieben Ellen langen Schwanz.

TARTALOM.

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,
Almanachot,
Archæologiai Értesítőt,
Archæologiai Közleményeket,
Emlékbeszédeket,
Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),
Magyarországi Német Nyelvjárásokat,
Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,
Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,
Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,
Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,
Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,
Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kivánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménynyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a föntebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a czímzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigelé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.

